

[558] Πρὸς τοὺς Ἰουδαίους καὶ Ἕλληνας ἀπόδειξις, ὅτι ἐστὶ Θεὸς ὁ Χριστός, ἐκ τῶν παρὰ τοῖς προφήταις πολλαχοῦ περὶ αὐτοῦ εἰρημένων *.

α. Ἐπειδὴ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων, οἱ μὲν οἰκοθεν ὄντες βραβύμοι, οἱ δὲ τοῖς βιωτικαῖς ἑαυτοῦς μετὰ πολλῆς ἐκδεδωκότες τῆς σπουδῆς, ἕτεροι δὲ καὶ ὑπὸ ἀμαθίας πολλῆς κατεχόμενοι, οὐκ ἂν βραδίως μακρῶν ἀνάσχοιντο λόγων, ἀναγκαῖον εἶναι ἐνόμισα τὸν ἐκ τῆς μακρηγορίας ὑποτεμέσθαι πόνον· ὥστε καὶ τὸν ὄκνον ἀνελεῖν τῇ βραχυλογίᾳ τῶν βραβύμων, καὶ τοὺς σφόδρα αὐτῶν ἀναπεπτωκότας πρὸς τὴν ἀνάγνωσιν, πείσαι τῆς προκειμένης ἡμῖν πραγματείας μετὰ πολλῆς ἀκροάσασθαι τῆς προθυμίας. Διὰ τοῦτο οὐδὲ καλλωπίζων ῥήμασί τε καὶ ὀνόμασι τὴν ἐρμηνείαν, ἀλλ' αὐτὰ τιθεὶς τὰ ὀνόματα οὕτως, ὡς καὶ οἰκέτη, καὶ θεραπαινίδι, καὶ χήρᾳ γυναικί, καὶ καπῆλῳ, καὶ ναύτῃ, καὶ γηπόνῳ βράδια εἶναι καὶ εὐληπτα, πανταχοῦ πειράσομαι συστῆλαι τὸ μῆκος, ὡς ἂν ἐγγωρῆ, καὶ δι' ὀλίγων τὴν διδασκαλίαν ποιῆσαι, ἑκατέροις τούτοις τῶν ὑπτίων ἀκροατῶν διεγείρων τὴν ὄρεξιν εἰς τὸ βραδίως καὶ χωρὶς καμάτου τινὸς τὰ ἐγκείμενα ἐπελθεῖν, καὶ κατασχόντας ἐπὶ μνήμῃς ταῦτα κερδᾶναι. Ποιήσομαι δὲ τὸν ἀγῶνα πρὸς Ἕλληνας πρῶτον. Εἰ γὰρ δὴ λέγοι ὁ Ἕλληνας, Πόθεν δῆλον ὅτι Θεὸς ἐστὶν ὁ Χριστός; (τούτο γὰρ δεῖ προὑποθέσθαι πρῶτον, ὡς τὰ ἄλλα πάντα τούτῳ ἐπόμενα) οὐκ ἀπ' οὐρανοῦ ποιησόμεθα τὴν ἀπόδειξιν, οὐδὲ ἀπ' ἄλλων τοιούτων. Ἐάν γὰρ εἴπω πρὸς αὐτὸν, ὅτι οὐρανόθεν ἐκτίσεν, ὅτι γῆν, ὅτι θάλασσαν, οὐκ ἀνέξεται· ἂν εἴπω, ὅτι νεκροὺς ἤγειρε, τυφλοὺς ἐθεράπευσε, δαίμονας ἤλασεν, οὐδὲ τούτο καταδέξεται· ἂν εἴπω, ὅτι βασιλείαν ἐπηγγείλατο καὶ τὰ ἀπόρρητα ἀγαθὰ, ἂν περὶ ἀναστάσεως διαλεχθῶ, οὐ μόνον οὐκ ἀνέξεται, ἀλλὰ καὶ γελάσεται. Πόθεν οὖν αὐτὸν ἐνάξομεν, καὶ μάλιστα ἐάν ἰδιώτης ᾖ; Πόθεν ἄλλοθεν, ἀλλ' ἢ ἀπὸ τῶν παρ' ἐμοῦ καὶ αὐτοῦ κοινῶς καὶ ἀναντιρρήτως ὁμολογουμένων, καὶ πρὸς ἃ ἀμφιδόλως οὐκ ἔχει; ὅτι μὲν γὰρ οὐρανόθεν ἐποίησε καὶ τὰ ἄλλα, ἅπερ εἶπον, ἐάν ὑποθῶμαι, οὐκ ἂν ἀνάσχοιτο πεισθῆναι βραδίως. Τίνα οὖν ἐστὶν ἃ καὶ ἐκεῖνος ὁμολογεῖ αὐτὸν πεποιηκέναι, καὶ οὐδαμῶς ἂν ἀντείποι; Ὅτι τὸ Χριστιανῶν γένος αὐτὸς ἐφύτευσε· οὐ γὰρ δὴ καὶ πρὸς τούτο ἀντερεῖ, ὅτι τὰς πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης Ἑκκλησίας αὐτὸς ἐπήξατο. Ἀπὸ τούτων παρεξόμεθα τῆς δυνάμεως αὐτοῦ τὴν ἀπόδειξιν, καὶ δεῖξομεν αὐτὸν ὄντα

Θεόν, καὶ ἐροῦμεν ὅτι οὐκ ἐστὶν ἀνθρώπου φιλοῦ τοσαύτην ἐν βραχεῖ καιρῷ περιελθεῖν οἰκουμένην, καὶ γῆν, καὶ θάλατταν, καὶ ἐπὶ τοιούτοις καλεῖν πράγμασιν οὕτω, καὶ ταῦτα ὑπὸ ἀτόπου συνηθείας προκατειλημμένους ἀνθρώπους, μᾶλλον δὲ ὑπὸ τοσαύτης κακίας κατεχομένους. Καὶ ὁμοίως ἴσχυσε [559] τούτων πάντων τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος ἐλευθερῶσαι, οὐχὶ Ῥωμαίους μόνον, ἀλλὰ καὶ Πέρσας, καὶ ἀπλῶς τὰ τῶν βαρβάρων γένη. Καὶ ταῦτα κατώρθωσε, οὐχ ὄπλοις χρώμενος, οὐ χρήματα δαπανῶν, οὐ στρατόπεδα κινῶν, οὐ πολέμους ἀναρρίπιζων, ἀλλὰ δι' ἑνδεκα ἀνθρώπων τὴν ἀρχὴν, ἀσῆμων, εὐτελῶν, ἀμαθῶν, ἰδιωτῶν, πενήτων, γυμνῶν, ἀόπλων, ἀνυποδήτων, μονοχιτῶνων. Τί λέγω, κατώρθωσε; πείσαι ἡδυνήθη τοσαῦτα φύλα ἀνθρώπων, οὐ περὶ τῶν παρόντων μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν μελλόντων φιλοσοφεῖν, καὶ νόμους πατρῶους ἀνασπάσαι, καὶ παλαιὰ ἔθη τοσοῦτῳ ῥιζωθέντα χρόνῳ ἐκ ῥιζῶν ἀνελεῖν, καὶ ἕτερα ἀντιφυτεῦσαι, καὶ τῶν εὐκόλων ἀπάγαγοντα εἰς τὰ δύσκολα ἐμβαλεῖν τὰ αὐτοῦ, καὶ ταῦτα ποιῆσαι πολεμούμενον παρὰ πάντων, καὶ σταυρὸν ὑπομνηκέναι χλευαζόμενον καὶ θάνατον ἐπονείδιστον. Οὐ γὰρ δὴ καὶ πρὸς ταῦτα ἀντεροῦσιν, ὅτι οὐκ ἐσταυρώθη ὑπὸ Ἰουδαίων, καὶ τὰ μυρία ἔπαθε παρ' αὐτῶν, καὶ ὅτι καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἐπιδίδωσι τὸ κήρυγμα. Καὶ τὸ παράδοξον, οὐκ ἐνταῦθα μόνον, ἀλλὰ καὶ παρὰ Πέρσας ἀνθεῖ, ἔτι καὶ νῦν παρ' αὐτοῖς πολεμούμενον.

Καὶ γὰρ παρ' ἐκεῖνοις ἄρτι μαρτύρων δῆμοι πολλοὶ, καὶ ὁμοίως οἱ καὶ λύκων αὐτῶν ἀγριώτεροι δεξάμενοι τὸ κήρυγμα, προβάτων ἡμερώτεροι γεγόνασι, καὶ περὶ ἀθανασίας, καὶ περὶ ἀναστάσεως φιλοσοφοῦσι καὶ τῶν ἀπορρήτων ἀγαθῶν.

β. Οὐκ ἐν ταῖς πόλεσι δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἔρημον ταῦτα ἐξῆλθε τὰ κατορθώματα, καὶ εἰς κώμας, καὶ εἰς χώρας, καὶ εἰς νήσους καὶ ὄρους καὶ ἐπίνοια· καὶ οὐκ ἰδιῶται, οὐδὲ ἄρχοντες ἀπλῶς, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ τὰ διαδήματα περικείμενοι, μετὰ πολλῆς εἰσιν ὑποταγμένοι τῆς πίστεως τῷ σταυρωθέντι. Καὶ ὅτι ταῦτα πάντα οὐκ ἀπλῶς γέγονεν, ἀλλὰ μετὰ προρρήσεως πρὸ πολλοῦ γεγεννημένης χρόνου, ἐπὶ τῷ παρόντος ἀποδείξαι πειράσομαι· μᾶλλον δὲ ὥστε

* Collata cum cod. Colb. 3085, ubi pergrauca discrimina.

ADVERSUS JUDÆOS ET GENTILES DEMONSTRATIO, QUOD CHRISTUS SIT DEUS, EX IIS, QUÆ
MULTIS IN LOCIS DE ILLO DICTA SUNT APUD PROPHETAS.

1. Quoniam plerique hominum, sive ex innata sordida, sive ex nimia sæcularium rerum, quibus se dediderunt, cura atque sollicitudine, alii vèro ignorantia magna detenti, prolixos sermones non libenter audiunt, operæ pretium visum est, multiloquii molestiam resecare : ut sermonis brevitate cum segnitiam eorum tollam, tum iis, qui in lectionis fastidium prolapsi sunt, suadeam, ut præsentì orationi magna cum aclaritate aures præbeant. Ideo nullis verborum nominumque lenociniis utens, sed dicta sic temperans, ut famulo, ancillæ, viduæ, institori, nautæ et agricolæ captu facilia sint, brevitati insuper, quantum fas erit, ubique studebo : paucisque doctrinam tradere satagam : atque utroque modo oscitantium auditorum studia excitabo ; quo facile et absque labore hæc percipere possint, iisque in memoria repositis, lucrum inde reportent. Primum autem cum Gentilibus manus conseram. Nam si dixerit Gentilis, unde manifestum est Christum esse Deum ? (hoc enim ante omnia præstituere oportet, utpote cum cætera inde consequantur) non a cælo demonstrationem petemus, neque ab aliis id genus. Nam si illi dixerò, cælum creavit, terram item vel mare, id ipse non feret ; si dixerò, mortuos suscitavit, cæcos curavit, dæmonas fugavit, neque hoc admittet ; si dixerò, regnum promisit et occulta bona, si de resurrectione verba fecero, hoc non modo non recipiet, sed etiam ridebit. Unde igitur, maxime si idiota sit, illum instituemus ? Unde, inquam, nisi ex iis, quæ apud me et illum in confesso sunt, nec in dubium vocari possunt. Nam si supponam ipsum condidisse cælum et alia, quæ dixi, id ille non facile credet. Quænam igitur sunt ea, quæ ipsum fecisse Gentilis ipse fateatur, neque negare potest ? Quod Christianorum genus ipse fundaverit : neque enim illud negaturus est, quod universas per orbem Ecclesias condiderit. Hinc ejus potentiæ argumentum ducemus, et ostendemus ipsum vere Deum esse : dicemusque non esse puri

hominis tantum orbem, terram, mare, tam brevi tempore pervadere, et ad res tantas evocare ; cum maxime tam absurdis moribus assueti homines essent, et tot malis irretiti. Et tamen potuit ille humanum genus ab his omnibus liberare ; non Romanos tantum, sed Persas et omne Barbarorum genus. Hæc porro fecit non armis usus, non sumptibus, nullis exercitibus, non commissis præliis, sed principio per undecim viros, ignobiles, viles, ignaros, idiotas, pauperes, nudos, inermes, calceis carentes, una tunica tectos. Quid dico, fecit ? Persuadere potuit tot hominum gentibus, ut non de præsentibus tantum, sed etiam de futuris philosopharentur, utque patrias leges evellerent, veteresque mores tanto tempore radicos penitus tollerent, aliosque substituerent, qui ab assuetis et facilibus ad difficiliora ejus præcepta traducerent. Hæc vero facere potuit, dum oppugnaretur ab omnibus : crucemque sustinuit, infame supplicium, ac mortem ignominiosissimam. Neque enim negabunt ipsum a Judæis crucifixum innumeraque ab illis passum esse, et tamen quotidie prædicationem accrescere : quodque incredibile videatur, ea non hic tantum, sed et apud Persas floret, etiamsi ab illis oppugnetur.

In Perside Martyres multi. — Etenim apud illos quoque martyrum examina multa : et tamen qui ipsis lupis ferociosiores erant, accepta prædicatione, ovibus mansuetiores evasere : jamque de immortalitate, de resurrectione et de ineffabilibus bonis philosophantur.

2. *Christum Deum et hominem futurum esse prædictum est.* — Non in urbibus tantum, sed etiam in deserto hæc præclare gesta videas, in vicis, in agris, in insulis, in portibus et navalibus : non idiotæ, non principes tantum, sed illi ipsi qui diademate redimiuntur, crucifixo magna cum fide subditi sunt. Quod autem hæc non temere contigerint, sed diu ante prædicta sint, jam demonstrare conabor. Imo vero, ut ne sermo noster suspectus sit, operæ pretium erit libros

Judæorum, qui ipsum crucifixerunt, in medium proferre, ipsorumque testimonia ex Scripturis, quæ penes eos asservantur, excerpta sub incredulorum oculis percurrere. Quod igitur Deus homo futurus sit, Deusque mansurus, primus omnium dicit Jeremias : *Hic Deus noster, non reputabitur alius ad illum. Invenit omnem viam scientiæ, et dedit illam Jacob puero suo, et Israel dilecto suo. Post hæc in terra visus est, et cum hominibus conversatus est* (Baruc. 3. 36-38). Vides quomodo omnia paucis verbis declaravit, nempe quod Deus existens, homo factus sit, et cum hominibus conversatus sit; et quod veterem legem ipse condiderit? Nam *Invenit, inquit, omnem viam scientiæ, et dedit illam Jacob puero suo, et Israel dilecto suo.* Hic quippe docet, etiam ante Incarnationem ipsum omnia dispensasse, omniaque fecisse, legem statuisset, providisse, curasse, benefecisse. Alius iterum propheta quomodo dicat ipsum non modo hominem futurum, sed etiam ex Virgine nasciturum, audi : *Ecce virgo in utero habebit, et pariet filium, et vocabunt nomen ejus Emmanuel* (Hes. 7. 14). Quod interpretantur, *Nobiscum Deus.* Deinde ostendens, non apparenter, sed vere hominem esse, addidit, [*Butyrum et mel comedit.* Mos est enim, ut his cibis peculiariter pascantur pueri mox ut nati fuerint. Et declarans, quod non purus homo, iterum addit dicens¹]: *Propter quod priusquam sciat puer vocare patrem bonum vel malum, non obtemperat malitiæ, ut eligat bonum* (Hesai. 7. 16). Quod autem non tantum homo et ex virgine, sed etiam ex domo David futurus esset, audi quomodo diu ante prædixerit Hesaias, qui figuris licet usus et metaphora, prædicit tamen : *Egredietur virga de radice Jessæ, et flos de radice ejus ascendet, et requiescet super eum spiritus Domini, spiritus sapientiæ et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientiæ et pietatis, spiritus timoris Dei replebit illum* (Hesai. 11. 1-3). Hic enim Jessæ pater fuit Davidis, quia ex illa tribu erat : nec solum ex illa tribu, sed etiam ex domo Jessæ prodibit : id vero prænuntiavit his verbis : *Egredietur virga de radice Jessæ, non de virga simpliciter loquens, sed de illo et de regno ejus.* Quod autem non de virga hæc dixerit, in sequentibus declarat : postquam enim dixerat *virgam*, subjunxit, *Et requiescet super eum spiritus sapientiæ et intellectus.* Nemo enim, etsi admodum insipiens sit, dixerit, spiritus gratiam super lignum advenisse : sed palam est, super templum illud immaculatum venisse. Ideo non dixit, *veniet*, sed *requiescet* : quoniam postquam venit, ibi mansit, nec discessit. Quod Joannes Evangelista declarat his verbis : *Ego vidi Spiritum descendentem sicut columbam, et manentem super eum* (Joan. 1. 32). Neque silentio prætermiserunt sententiam Judaicam, quam illi exhibuerunt ipso nato : nam Matthæus sic loquitur : *Audiens autem Herodes turbatus est, et omnis Jerosolyma cum illo* (Matth. 2. 3). Hesaiam quoque audi, qui id diu ante prænuntiavit : *Cupient, si fiant*

igne combusti : quia puer natus est nobis, et filius datus est nobis, et vocatur nomen ejus, magni consilii Angelus, admirabilis consiliarius, Deus fortis, potens, princeps pacis, pater futuri sæculi (Hes. 9. 5. 6). Hoc de puro homine dici non posse palam est vel iis, qui admodum contentiosi sunt. Nullus quippe homo a sæculo Deus fortis vocatus est, ut neque tantæ pacis princeps : nam *Pacis ejus, inquit, non est terminus* (Ib. v. 7). Id declarat rerum eventus, quia totam pervasit terram, universum mare, orbemque habitabilem, montes, saltus, colles, a die illa, a qua Christus incipiens in cælum ascensurus dixit : *Pacem meam do vobis : non sicut mundus dat do vobis* (Joan. 14. 27). Cur ita loquutus est Christus? Quia nimirum pax hominum facile solvitur, variasque habet vicissitudines : pax autem ejus, firma, immota, stabilis, diuturna, immortalis, finem non habens, licet innumera bella undique moveantur, ac mille quotidie parentur insidiæ. Verum illius sermo, qui omnia perficit, hoc cum cæteris effecit.

3. *Modum etiam adventus prædixerunt Prophetæ.* — Non solum autem illum hominem futurum, sed etiam modum adventus ejus prædixerunt. Quia enim venturus erat, non tonitrua, non fulmina superne mittens, non quatiens terram, non commovens cælum, non portenta exhibens; sed sine strepitu nulloque conscio in domo fabri nasciturus erat, in domo ignobili ac vili, audi quomodo neque hoc tacuerit David : *Descendet, inquit, sicut pluvia in vellus* (Psalm. 71. 6), tranquillitatem et quietem significans. Neque hoc tantum; sed etiam quam mansuete et suaviter cum hominibus conversaturus esset, alius propheta declarans vide quid dicat. Nam quia cum contumeliis, sputis, conviciis afficeretur, inhonoraretur, flagellaretur, postremoque crucifigeretur, nullum ultus est talia facientem, sed omnia patienter tulit, contumelias, insidias, insaniam et importunum plebis illius furorem atque incursum, hæc omnia declaravit his verbis : *Calamum contritum non confringet, et linum fumigans non exstinguet, donec educat in victoriam iudicium, et in ipso Gentes sperabunt* (Hesai. 42. 3). Alius item locum, in quo nasciturus erat, indicat dicens : *Et tu, Bethleem, terra Juda, nequaquam minima es in principibus Juda : ex te enim exiet dux, qui regat populum meum Israel, et exitus ejus ab initio a diebus sæculi* (Mich. 5. 2). Hic divinitatem et humanitatem declarat : nam cum ait, *et exitus ejus ab initio a diebus sæculi*, æternam ante sæcula existentiam demonstrat; cum vero ait, *Exiet dux qui regat populum meum Israel*, generationem secundum carnem. Ac vide rursum et hic aliam prophetiam refulgentem. Non enim dicit solum, ipsum esse nasciturum, sed etiam locum nobilem futurum esse, qui tunc erat ignobilis et exiguus : *Nequaquam enim minima es, inquit, in principibus Juda.*

Totus orbis ad Bethleem videndam confluit. — Sane totus orbis ad Bethleem videndam confluit, ubi natus repositus fuit, neque ulla alia quam hæc causa est. Alius iterum tempus quo venturus erat significavit his verbis : *Non deficiet princeps de Juda, neque dux*

¹ Quæ uncinis hic clauduntur non leguntur in textu Græco, neque apud Savihum; sed videntur ad seriem orationis pertinere, atque a veteri interprete lecta sunt.

ἡμῶν μηδὲ ὑποπτον γενέσθαι τὸν λόγον, ἀναγκαῖον τὰ βιβλία τῶν σταυρωσάντων αὐτὸν Ἰουδαίων εἰς μέσον προθεῖναι, καὶ τὰς περὶ αὐτοῦ μαρτυρίας ἐκ τῶν παρ' αὐτοῖς φυλαττομένων Γραφῶν ἔτι καὶ νῦν ὑπὲρ ἡμῶν τῶν ἀπειθούντων διεξελεῖν. Ὅτι τοίνυν ὁ Θεὸς ἄνθρωπος ἔσται, Θεὸς ὢν, πρῶτος Ἰερεμίας λέγει· *Οὗτος ὁ Θεὸς ἡμῶν, οὗ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν.* Ἐξεῦρε πᾶσαν ὁδὸν ἐπιστήμης, καὶ ἔδωκεν αὐτὴν Ἰακώβ τῷ παιδί αὐτοῦ, καὶ Ἰσραὴλ τῷ ἠγαπημένῳ ὑπὲρ αὐτοῦ. Μετὰ ταῦτα ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη. Εἶδες πῶς ἅπαντα ἐν βραχείσιν ῥήμασι παρεδήλωσε, καὶ ὅτι Θεὸς ὢν ἄνθρωπος ἐγένετο, καὶ ἄνθρωποις συνανεστράφη, καὶ ὅτι καὶ τὴν Παλαιάν αὐτὸς ἐνομοθέτησεν; Ἐξεῦρε γὰρ, φησὶ, πᾶσαν ὁδὸν ἐπιστήμης, καὶ ἔδωκεν αὐτὴν Ἰακώβ τῷ παιδί αὐτοῦ, καὶ Ἰσραὴλ τῷ ἠγαπημένῳ ὑπὲρ αὐτοῦ. Δείκνυσι γὰρ ἐνταῦθα ὅτι καὶ πρὸ τῆς παρουσίας τῆς ἐνσάρκου πάντα αὐτὸς ὠκονόμει, καὶ πάντα αὐτὸς ἐπραττε, νομοθετῶν, προνοῶν, κηδόμενος, εὐεργετῶν. Ἐτερος πάλιν προφήτης, ὅτι οὐκ ἄνθρωπος μόνον ἔσται, ἀλλ' ὅτι καὶ ἀπὸ παρθένου τεχθήσεται, ἀκουσον πῶς φησὶν· *Ἴδού ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ ἔξει, καὶ τέξεται υἱόν, καὶ καλέσουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουὴλ.* τοῦτο δὲ ἐστὶ μεθερμηνευόμενον, [560] Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός. Εἶτα δείκνυς ὅτι οὐ φαντασία τὸ φαινόμενον ἦν, ἀλλ' ἀληθῶς ἄνθρωπος, ἐπήγαγε λέγων· *Διότι πρὶν ἢ γινῶναι τὸ παιδίον καλεῖν πατέρα ἀγαθόν ἢ κακόν, ἀπειθεῖ ποτηρία τοῦ ἐκλέξασθαι τὸ ἀγαθόν.* Ὅτι δὲ αὐτὸς οὗτος οὐκ ἄνθρωπος μόνον, οὐδ' ὅτι ἐκ παρθένου μόνον, ἀλλ' ὅτι καὶ ἐξ οἴκου Δαβὶδ, ἀκουσον πῶς καὶ τοῦτο ἀνωθεν προλέγει ὁ Ἡσαΐας, τροπικῶς μὲν κεχρημένος ταῖς λέξεσι καὶ μεταφορᾷ πολλῇ, προλέγει δ' οὖν ὁμοίως· *Ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ρίζης Ἰεσσαί, καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ρίζης ἀναθήσεται, καὶ ἀναπαύσεται ἐπ' αὐτόν πνεῦμα Θεοῦ, πνεῦμα σοφίας καὶ συνέσεως, πνεῦμα βουλήσας καὶ ἰσχύος, πνεῦμα γνώσεως καὶ εὐσεβείας, πνεῦμα φόβου Θεοῦ ἐμπλήσει αὐτόν.* Ὁ γὰρ Ἰεσσαί οὗτος πατὴρ τοῦ Δαβὶδ ἦν. Δῆλον ἐκ τούτου ὅτι καὶ ἀπὸ τῆς φυλῆς ἐκείνης ἦν. Οὐ μόνον δὲ ὅτι ἀπὸ τῆς φυλῆς, ἀλλ' ὅτι καὶ ἀπὸ τῆς οἰκίας Ἰεσσαί προελεύσεται, καὶ τοῦτο προανεφώνησεν, εἰπὼν· *Ἐξελεύσεται γὰρ, φησὶ, ῥάβδος ἐκ τῆς ρίζης Ἰεσσαί· οὐ περὶ ῥάβδου λέγων ἀπλῶς, ἀλλὰ περὶ αὐτοῦ καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ.* Καὶ ὅτι οὐ περὶ ῥάβδου τοῦτο εἶπεν, ἐδήλωσε διὰ τῶν ἐξῆς· εἰπὼν γὰρ, *Ἐξελεύσεται ῥάβδος, ἐπήγαγε· Καὶ ἀναπαύσεται ἐπ' αὐτόν πνεῦμα σοφίας καὶ συνέσεως.* Οὐδεὶς δὲ, κἂν σφόδρα ἀνόητος ᾖ, τοῦτο ἔρει, ὅτι ἐπὶ τοῦ ξύλου ἤρχετο ἢ τοῦ πνεύματος χάρις, ἀλλ' εὐδῆλον ὅτι ἐπὶ τὸν ναβὸν ἐκείνον τὸν ἄμωμον. Διὰ τοῦτο οὐδὲ, ἦξει, εἶπεν, ἀλλ' ἐπαναπαύσεται· ἐπειδὴ ἐλθὼν παρέμεινε, καὶ οὐκ ἀπέστη. Ὁ δὲ καὶ ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης δηλῶν ἔλεγεν· *Ἐγὼ τεθέαμαι τὸ Πνεῦμα καταβαῖνον ὡσεὶ περιστέραν, καὶ μένον ἐπ' αὐτόν.* Οὐ παρεσιώπησαν δὲ οὐδὲ τὴν γνώμην τὴν Ἰουδαϊκὴν, ἣν ἐπεδείξαντο ἅμα τεχθέντος αὐτοῦ· ὁ μὲν γὰρ Ματθαῖος φησὶν· *Ἀκούσας δὲ Ἡρώδης ἐταράχθη, καὶ πᾶσα Ἱεροσόλυμα μετ' αὐτοῦ· ὁ δὲ Ἡσαΐας ἀκουσον πῶς καὶ τοῦτο ἀνωθεν προανεφώνει λέγων· Θελήσουσιν εἰ ἐγενήθησαν πυρρίκανστοι· ὅτι παιδίον ἐγενήθη ἡμῖν, υἱὸς καὶ ἐδόθη ἡμῖν, καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεγάλης βουλῆς ἄγγελος, θαυμαστὸς σύμβουλος, Θεὸς ἰσχυρὸς, ἐξου-*

σιαστὴς, ἀρχῶν εἰρήνης, πατὴρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Ὅτι δὲ περὶ ἀνθρώπου οὐκ ἂν τις εἴποι τοῦτο φιλοῦ, εὐδῆλον καὶ τοῖς σφόδρα φιλονεικεῖν ἐθέλουσι. Θεὸς γὰρ ἰσχυρὸς οὐδεὶς ἀνθρώπων ἐλέχθη ἀπὸ τοῦ αἰῶνος, οὐδὲ ἀρχῶν εἰρήνης τοιαύτης· Τῆς γὰρ εἰρήνης αὐτοῦ, φησὶν, *οὐκ ἔστιν ὄριον.* Καὶ δηλοῖ τῶν πραγμάτων ἢ φύσις, ὅτι πᾶσαν ἐπῆλθε τὴν γῆν, πᾶσαν θάλατταν, πᾶσαν οἰκουμένην, πᾶσαν ἀοίκητον, καὶ ὄρη καὶ νάπας καὶ βουνοὺς ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης, ἀφ' ἧς ἀνέρχεσθαι μέλλον, πρὸς τοὺς μαθητὰς εἶπεν· *Εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν, οὐ καθὼς ὁ κόσμος δίδωσι, δίδωμι ὑμῖν.* Τί δήποτε δὲ οὕτως εἶπεν ὁ Χριστός; ἢ μὲν γὰρ τῶν ἀνθρώπων εὐκατάλυτός ἐστι, καὶ πολλὰς ἔχει τὰς μεταβολὰς· ἢ δὲ παρ' αὐτοῦ βεβαία, ἀκίνητος, παγία, μόνιμος, ἀθάνατος, τέλος οὐκ ἔχουσα, καὶ ταῦτα μυρίων πολέμων πανταχόθεν ἀναβρίπισθέντων, καὶ καθ' ἑκάστην ἡμέραν μυρίων ἐπιβουλῶν γινομένων. Ἄλλ' ὁ πάντα ἀνύων αὐτοῦ λόγος καὶ τοῦτο ἤνυσε μετὰ τῶν ἄλλων.

γ'. Οὐ μόνον δὲ ὅτι ἄνθρωπος ἔσται, ἀλλὰ καὶ τῆς παρουσίας αὐτοῦ τὸν τρόπον προσεφῆτευσαν. [561] Ἐπειδὴ γὰρ ἐμελλε παραγίνεσθαι, οὐκ ἀστραπὰς ἀφίεις, οὐ κεραυνοὺς ἀνωθεν, οὐ σειῶν τὴν γῆν, οὐ κλονῶν τὸν οὐρανὸν, οὐκ ἐκπλήξεις τινὰς ἐργαζόμενος, ἀλλ' ἀψοφητὴ καὶ μηδενὸς εἰδότος ἐν οἰκίᾳ τέκτονος ἐτέχθη, ἐν οἰκίᾳ ἀσήμῳ καὶ εὐτελεῖ, ἀκουσον πῶς οὐδὲ τοῦτο παρεσιώπησεν ὁ Δαυὶδ εἰπὼν· *Καταθήσεται ὡς υἱὸς ἐπὶ πόκον, τὸ ἀτάραχον, τὸ ἤσυχον διὰ τούτου δηλῶν.* Οὐ τοῦτο δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς τότε μετὰ πάντων αὐτοῦ διαγωγῆς τὸ πρᾶον καὶ ἐπιεικὲς ἐμφαίνων ἄλλος προφήτης ὄρα τί φησὶν· *Ἐπειδὴ γὰρ ὑβριζόμενος, ἐμπτυόμενος, λοιδορούμενος, ἀτιμαζόμενος, μαστιζόμενος, τελευταῖον καὶ σταυρωθεὶς οὐδένα τῶν ταῦτα πεποιηκότων ἠμίνατο, ἀλλ' ἔφερεν ἅπαντα μακροθύμως καὶ πράως, οἷον τὰς ἀτιμίας, τὰς ἐπιβουλάς, τὴν μανίαν, τὸν θυμὸν τὸν ἀκαιρον ἐκείνου τοῦ δήμου, τὰς ἐφόδους, ταῦτα πάντα δηλῶν ἔλεγε· Κάλαμον συντετριμμένον οὐ κατεάξει, καὶ λίνον τυφόμενον οὐ σθέσει, ἕως ἂν ἐκβάλῃ εἰς ῥῖκος τὴν κρίσιν, καὶ ἐπ' αὐτῷ ἔσθῃ ἐλπιούσῃ.* Ἐτερος δὲ πάλιν καὶ τὸν τόπον, ἐν ᾧ ἐμελλε τίχτεσθαι δηλοῖ οὕτω λέγων· *Καὶ σὺ, Βηθλεὲμ, γῆ Ἰούδα, οὐδαμῶς ἐλαχίστη εἶ ἐν τοῖς ἡγεμόσιν Ἰούδα· ἐκ σοῦ γὰρ μοι ἐξελεύσεται ἡγούμενος, ὅστις ποιμανεῖ τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραὴλ, καὶ αἱ ἐξοδοὶ αὐτοῦ ἀπ' ἀρχῆς ἐξ ἡμερῶν αἰῶνος.* Οὗτος καὶ τὴν θεότητα καὶ τὴν ἀνθρωπότητα δείκνυσι· τῷ μὲν γὰρ εἰπεῖν, *Αἱ ἐξοδοὶ αὐτοῦ ἀπ' ἀρχῆς ἐξ ἡμερῶν αἰῶνος,* τὴν προαιώνιον ἐδήλωσε ὑπαρξίν· τῷ δὲ εἰπεῖν, *Ἐξελεύσεται ἡγούμενος, ὅστις ποιμανεῖ τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραὴλ,* τὴν κατὰ σάρκα γέννησιν. Καὶ ὄρα πάλιν καὶ ἑτέραν ἐνταῦθα προφητείαν διαλάμπουσαν. Οὐ γὰρ μόνον ὅτι τεχθήσεται εἶπεν, ἀλλ' ὅτι καὶ ἐπίσημον ἔσται τὸ χωρίον, καίτοι εὐτελεὲς ἦν καὶ μικρόν· *Οὐδαμῶς γὰρ ἐλαχίστη εἶ ἐν τοῖς ἡγεμόσιν Ἰούδα,* φησὶ.

Πᾶσα τοίνυν ἡ οἰκουμένη συντρέχει νῦν ἰδεῖν τὴν Βηθλεὲμ, ἐνθα τεχθεὶς ἐτέθη, οὐδαμόθεν ἄλλοθεν ἀλλ' ἢ ἐντεῦθεν μόνον. Ἄλλος πάλιν καὶ τὸν καιρὸν, ἐν ᾧ ἐμελλε παραγίνεσθαι, ἐδήλωσεν οὕτως εἰπὼν· *Οὐκ ἐκλείψει ἀρχῶν ἐξ Ἰούδα, οὐδὲ*

ἡγοούμενος ἐκ τῶν μερῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ ᾧ ἀπόκειται. Καὶ αὐτὸς προσδοκία ἐθνῶν, δεσμεύων πρὸς ἄμπελον τὸν πῶλον αὐτοῦ, καὶ τῇ ἔλικι τὸν πῶλον τῆς δρυὸς αὐτοῦ· πλυνεῖ ἐν οἴνῳ τὴν στολὴν αὐτοῦ, καὶ ἐν αἵματι στυφυλῆς τὴν περιβολὴν αὐτοῦ· χαροποιῶσι οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ἀπὸ οἴνου, καὶ λευκοὶ οἱ ὀδόντες αὐτοῦ ἢ γάλα. Ὅρα καὶ ταύτην τὴν πρόφητιαν διαπρέπουσαν. Τότε γὰρ παραγίνεται, ὅτε λοιπὸν ἐπέλιπον οἱ ἄρχοντες οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ ὑπὸ τὰ σκῆπτρα τῶν Ῥωμαίων ἐγένοντο· καὶ οὕτως ἐπληροῦτο καὶ ἡ πρόφητις ἢ λέγουσα, ὅτι Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, οὐδὲ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ ᾧ ἀπόκειται, τὸν Χριστὸν λέγουσα. Ὅμοῦ τε γὰρ ἐτέχθη, καὶ ἀπογραφὴ ἐγένετο ἐκείνη πρώτη, κρατησάντων Ῥωμαίων τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, καὶ ὑπὸ ζυγὸν τῆς οἰκείας βασιλείας ἀγαγόντων αὐτούς. Εἶτα καὶ ἄλλο παρασημαίνεται τῷ λέγειν· Καὶ αὐτὸς προσδοκία ἐθνῶν· παραγενόμενος γὰρ τὰ ἔθνη πάντα ἐπεσπάσατο. Ἐμελλεν ὁ Ἡρώδης, ἐπιζητῶν αὐτὸν τεχθέντα, ἀναρῆναι τὰ αὐτόθι παιδία. Καὶ οὐδὲ τοῦτο ἐσίγησαν οἱ προφῆται, ἀλλὰ πρὸ πολλῶν προανεφώνησαν [562] τῶν χρόνων εἰπόντες, Φωνὴ ἐν Ῥαμᾶ ἠκούσθη, θρῆνος καὶ κλαυθμὸς καὶ ὄδυρμος πολὺς· Ῥαχὴλ κλαίουσα τὰ τέκνα αὐτῆς, καὶ οὐκ ἠθέλε παρακληθῆναι, ὅτι οὐκ εἰσίν. Ἐμελλεν ἐξ Αἰγύπτου ἀνέναι· καὶ τοῦτο ἐδήλωσαν εἰπόντες· Ἐξ Αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν Υἱόν μου. Ἀλλὰ καὶ ἐν τόποις φανεροῖς παραγενόμενος ἔμελλεν εὐθέως σημεῖα ποιεῖν καὶ διδάσκειν· καὶ τοῦτο προανεφώνηθη. Ἄκουε γὰρ Ἡσαίου λέγοντος· Χώρα Ζαβουλῶν, γῆ Νεφθαλεὶμ, ὁ λαὸς ὁ καθήμενος ἐν σκότει εἶδε φῶς μέγα, καὶ τοῖς καθημένοις ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου φῶς ἀρέτειλεν αὐτοῖς· τὴν παρουσίαν αὐτοῦ ἐντεῦθεν δηλῶν τὴν ἐκεῖσε [τὴν διδασκαλίαν], τὴν ἀπὸ τῶν θαυμάτων γενομένην αὐτοῖς ἐπίγνωσιν. Εἶτα πάλιν ἕτερα θαύματα διηγούμενος, καὶ δεικνύς πῶς χωλοὺς ἐθεράπευσε, πῶς τυφλοὺς ἴασατο, πῶς ἀλάλους παρεσκεύασε λαλεῖν. Τότε ἀνοιχθήσονται, φησὶν, ὀφθαλμοὶ τυφλῶν, καὶ ὧτα κωφῶν ἀκούσονται. Καὶ μεθ' ἕτερα· Τότε ἀλεῖται ὡς ἔλαφος ὁ χωλός, καὶ τραπὴ ἔσται γλῶσσα μαριλάλων· ὅπερ οὐδέποτε γέγονεν, ἢ ἐπὶ τῆς παρουσίας αὐτοῦ. Ἐνλίω δὲ σημείων καὶ ἰδικῶς ἐμνημόνευσαν. Εἰσηλθε γοῦν ποτε εἰς τὸ ἱερὸν, καὶ τὰ παιδία ἔτι ὑπομάζια καὶ ἀδιάρθρωτον τὴν φωνὴν ἔχοντα ἦδον εἰς αὐτὸν ὕμνους ἱεροῦς, οὕτω λέγοντα· Ὁσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις· εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου. Τοῦτο ἄνωθεν προεῖπεν ὁ προφήτης οὕτω λέγων· Ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων κατηρτίσω αἶνον, τοῦ καταλύσαι ἐχθρὸν καὶ ἐκδικητὴν. Ὅρα πῶς καθ' ἑαυτὴν ἡ φύσις ἀγωνιζομένη καὶ τὸν δημιουργὸν ἀνακηρύττουσα ἢ ἀπειρόκακος ἡλικία καὶ μῆπω διαρθρῶν φωνὴν δυναμένη ἀποστολικὸν ἀνεδέξατο κήρυγμα;

δ'. Ἐπειδὴ δὲ διαλεγόμενος ἀλλαχοῦ τοῖς Ἰουδαίοις διὰ τὴν ἀγνωμοσύνην αὐτῶν συνεσχισμένως τὰ πολλὰ διελέγετο, ὡς ἐν αἰνίγματι καὶ παραβολαῖς, καὶ τοῦτο ἄνωθεν προελέχθη· Φθέγγομαι προβλήματι ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, ἐρεύξομαι κεκρυμμένα ἀπ' ἀρχῆς. Ἀλλὰ καὶ τὴν σοφίαν τὴν ἐν τῷ δημηγορεῖν ἄνωθεν προανακηρύττων ὁ προφήτης ἔλεγεν· Ἐξ-

εχύθη ἡ χάρις ἐν χεῖρσί σου· καὶ ἕτερος προφήτης πάλιν· Ἰδοὺ συνήσει ὁ παῖς μου, καὶ ὑψωθήσεται καὶ δοξασθήσεται καὶ μετεωρισθήσεται σφόδρα. Καὶ τῆς παρουσίας αὐτῆς τὰ κίτορθώματα τὰ μετὰ τῶν σημείων γινόμενα ὡς ἐν βραχεῖ διηγούμενος, πάλιν αὐτὸς οὕτως ἔλεγε· Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμέ, οὐ ἔνεκεν ἔχρισέ με, εὐαγγελισασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, κηρῦξαι αἰχμαλώτοις ἄφεςιν καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν. Ἐπειδὴ καὶ τὸν τοσαῦτα εὐεργετοῦντα αὐτοὺς ἔμελλον ἀποστρέφασθαι εἰκῆ καὶ μάτην, οὐ μικρὸν, οὐ μέγα ἔχοντες ἐγκαλεῖν, καὶ τοῦτο προανεκηρύχθη. Ἄκουε γὰρ τοῦ Δαυὶδ τοῦτο αὐτὸ προθεσπίζοντος οὕτω καὶ λέγοντος· Μετὰ τῶν μισούντων τὴν εἰρήνην ἤμην εἰρηνικός· ὅταν ἐλάλουν αὐτοῖς, ἐπολέμουν με δωρεάν. Ἐμελλε καὶ ἐπὶ ἧνου ὀχούμενος οὕτως εἰς τὴν πόλιν εἰσιέναι· καὶ τοῦτο ἄνωθεν προανεκηρύχθη ὑπὸ Ζαχαρίου λέγοντος οὕτω· Χαῖρε σφόδρα, θύγατερ Σιών, κήνυσσε, θύγατερ Ἱερουσαλήμ· Ἰδοὺ ὁ βασιλεὺς σου ἔρχεται σοι πρῶτος καὶ ἐπιβεσηκῶς ἐπὶ ὑποζύγιον καὶ πῶλον γέον. Ἐξέβαλε τοὺς πωλοῦντας τὰς περὶστεράς καὶ τοὺς κολλυβιστάς. Ἐποιεῖ δὲ τοῦτο αὐτὸ ζήλω τῷ ὑπὲρ τοῦ οἴκου, καὶ ἅμα δεικνύς ὅτι οὐκ ἀντιθέος τις ἔστιν, ἀλλὰ καὶ [563] σύμφωνος τῷ Πατρὶ· διὸ καὶ ἐξεδίκει τὸν οἶκον ὡς ἐν αὐτῷ καπηλείας τοσαύτης γινομένης. Οὐδὲ τοῦτο κατελείφθη ἀνεπιστήματον, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ ὁ προφήτης Δαυὶδ προαγορεύων, καὶ τὴν γνώμην, μεθ' ἧς τὴν ἐκδίκησιν ἐπραττε, προαναφώνων λέγει· Ὁ ζῆλος τοῦ οἴκου σου κατέφαγέ με. Τί τούτου γένοιτο ἂν ἐναργέστερον; Ἐμελλε παραδίδοσθαι, καὶ ὁ κοινῶν αὐτῷ τῆς τραπέζης τὴν προδοσίαν ἐργάζεσθαι. Ὅρα πῶς καὶ τοῦτο προηγόρευσε ὁ αὐτὸς οὗτος προφήτης λέγων· Ὁ ἐσθίων ἄρτους μου ἐμεγάλυνεν ἐπ' ἐμέ πτερνισμόν. Σκόπει δὲ καὶ τοῦ εὐαγγελιστοῦ τὴν συμφωνίαν· Ὁ ἐμβάψας, φησὶ, μετ' ἐμοῦ τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐν τῷ τρυβλίῳ, οὗτός με παραδώσει. Ἐμελλεν ὁ παραδιδούς αὐτὸν οὐχ ἀπλῶς παραδίδομαι, ἀλλὰ πωλῶν τὸ αἷμα τὸ τίμιον, καὶ χρήματα ὑπὲρ τούτου λαμβάνων. Οὐδὲ τοῦτο ἐσίγησεν ὁ προφήτης, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀναίσχυντα συμβόλαια, καὶ τοὺς λόγους, οὓς πρὸς ἀλλήλους ἐποιοῦντο, ἐμφαίνων, Ὁ Θεός, τὴν αἰνεσίῳ μου μὴ παρασιωπήσης, ἔλεγεν, ὅτι στόμα ἀμαρτωλοῦ καὶ στόμα δουλοῦ ἐπ' ἐμέ ἠνοιχθη. Ὁ αὐτὸς προδότης μεταγνοὺς ὑστερον ὑπὲρ ὧν ἐτόλμησε, τὰ τε ἀργύρια ἔρριψε, καὶ δραμῶν ἐπὶ βρόχον οὕτω τὸν βίον κατέλυσε, χηρεῖα τὴν γυναῖκα καὶ ὀρφανὰ τὰ τέκνα παραδούς, καὶ ἐρημίᾳ τὴν οἰκίαν. Ὅρα πῶς καὶ ταύτην ἐκτραγωδεῖ τὴν συμφορὰν ὁ προφήτης οὕτω λέγων· Γερνηθήτωσαν οἱ υἱοὶ αὐτοῦ ὀρφανοί, καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ χήρα, σαλευόμενοι μεταναστήτωσαν οἱ υἱοὶ αὐτοῦ, καὶ ἐκβληθήτωσαν ἐκ τῶν οἰκοπέδων αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ ἀντ' ἐκείνου μετ' ἐκείνου γέγονε τις ἀπόστολος ὁ Ματθίας. Καὶ τοῦτο πάλιν ὁ αὐτὸς προαναφώνει λέγων· Τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ λάβοι ἕτερος. Προδοθέντος αὐτοῦ καὶ συλληφθέντος ἐχόντος, συνίσταται δικαστήριον πολλῆς γέμον παρανομίας, Ἰουδαίων τε καὶ τῶν ἐξ ἐθνῶν. Ὅρα πῶς καὶ αὐτὸ προθεσπίζει ὁ Προφήτης λέγων· Ἰνατί ἐφρύξαζαν ἔθνη, καὶ λαοὶ ἐμελέτησαν κενά; Οὐ ταῦτα δὲ μόνον προανεφώνησαν· ἀλλὰ καὶ τὴν σιγήν,

de femoribus ejus, donec veniat cui repositum est, et ipse expectatio Gentium: ligans ad vineam pullum suum, et ad helicem pullum asinæ suæ. Lavabit in vino stolam suam, et in sanguine uvæ pallium suum. Jucundiores oculi ejus vino, et candidiores dentes ejus lacte (Gen. 49. 10-12). Vide hanc etiam prophetiam congruere. Nam tunc advenit, cum jam deficerent principes Judaici, et sceptro Romanorum subderentur: et sic implebatur prophetia, quæ dicit, *Non deficiet princeps de Juda, et dux de femoribus ejus, donec veniat, cui repositum est*, de Christo scilicet loquens. Nam statim atque natus est, et descriptio illa prima facta est, imperantibus Romanis Judæorum genti, cum eos sub imperii sui jugum egissent. Itemque aliud significatur his verbis, *et ipse expectatio Gentium*. Cum advenisset enim, omnes Gentes attraxit. Herodes, Jesum natum perquirens, pueros eo in loco interempturus erat: et neque hoc siluerunt prophætæ, sed multis antea temporibus prædixerunt his verbis: *Vox in Rama audita est, luctus, fletus et clamor multus: Rachel plorans filios suos, et noluit consolari, quia non sunt* (Jer. 31. 15). Ex Ægypto rediturus erat, et hoc prænuntiavit dicentes: *Ex Ægypto vocavi filium meum* (Osee 11. 1). Conspicua in loca venturus erat, ut statim ibi signa faceret et doceret: et hoc quoque prænuntiatum est; audi enim Hesaiam dicentem: *Regio Zabulon, terra Nephthalim, populus, qui sedebat in tenebris, vidit lucem magnam: sedentibus in tenebris et in umbra mortis lux orta est* (Hesai. 9. 1). Quibus significatur adventus ejus in illa loca, doctrina quoque, cognitio, quam a miraculis acceperunt. Deinde alia enarrans miracula, ostendensque quomodo claudos curaverit, cæcos sanaverit, mutos loqui fecerit, ait: *Tunc aperientur oculi cæcorum, et aures surdorum audient* (Hes. 35. 5); aliisque interpositis, *Tunc saliet, inquit, sicut cervus claudus, et clara erit vox balbutientium* (Ib. v. 6): quod scilicet numquam factum est, nisi in adventu illius. Signorum item aliquorum speciatim meminerunt: ingressus est enim aliquando in templum, et pueri adhuc lactentes, inexpeditamque adhuc habentes linguam cecinerunt in illum hymnos, sic dicentes, *Hosanna in excelsis: benedictus qui venit in nomine Domini* (Matth. 21. 9): hoc multo antea prædixerat propheta, *Ex ore, inquit, infantium et lactentium perfecisti laudem, ut destruas inimicum et ultorem* (Psalm. 8. 3). Viden' quomodo contra seipsam decertans natura opificem prædicaret, et innocens ætas, necdum articulatam vocem emittere valens, apostolicam prædicationem suscipere?

4. *Judæos ingratos fore prædictum est.* — Quia vero cum Judæis aliquando disserens ob ingratum eorum animum multa subobscurè quasi in ænigmate et parabola loquutus erat, idipsum quoque diu antea prædictum est: *Loquar propositiones a fundatione mundi, eructabo abscondita ab initio* (Psalm. 77. 2). Quin et sapientiam ejus in concionando longis antea temporibus prænuntians propheta dicebat: *Diffusa est gratia in labiis tuis* (Psalm. 44. 3): et alius iterum propheta: *Ecce intelliget puer meus, et exaltabitur, et*

glorificabitur, et valde sublimis erit (Hesai. 52. 13). Adventus autem ipsius præclara gesta cum signis edita, quasi compendio enarrans, iterum is ipse dixit: *Spiritus Domini super me, propterea unxit me, evangelizare pauperibus misit me: prædicare captivis remissionem, et cæcis visus restitutionem* (Hesai. 61. 1). Quoniam Judæi tot ab eo beneficiis affecti frustra temereque ipsum aversaturi erant, licet eum nec in magno, nec in parvo possent arguere, illud quoque prædictum fuit: audi Davidem hoc ipsum vaticinantem his verbis: *Cum iis, qui oderant pacem, eram pacificus, cum loquebar illis, impugnabant me gratis* (Psalm. 119. 7). Asino vectus ingressurus erat civitatem, et illud quoque jamdiu prænuntiatum fuerat a Zacharia sic loquente: *Gaude multum, filia Sion; prædica, filia Jerusalem: ecce rex tuus venit tibi mansuetus, vectus supra subjugalem et pullum juvenem* (Zach. 9. 9). Ejecit vendentes columbas et nummularios, quod ille faciebat zelo domus Domini ductus, et ut simul ostenderet se non esse contrarium Deo, sed cum Patre consentientem: quare domum vindicabat, quod in ea hujusmodi negotiatio fieret: neque hoc silentio prætermisum est, sed idipsum propheta David vaticinatus est, et qua mente hanc sumpturus vindictam esset prænuntiavit dicens: *Zelus domus tuæ comedit me* (Psalm. 68. 10). Quid hoc manifestius fuerit? Futurum erat ut proderetur, et mensæ illius consors proditionem faceret. Vide quomodo hoc etiam prædixerit hic ipse propheta dicens: *Qui edebat panes meos, magnificavit super me supplantationem* (Psalm. 40. 10); animadvertite item evangelistæ consonantiam: *Qui intinxit, inquit, mecum manum suam in catino, hic me tradet* (Matth. 26. 23). Non modo traditor ille ipsum proditorus erat, sed etiam sanguinem pretiosum venditurus, accepta pro hac re pecunia: neque illud tacuit propheta, sed impudentia illorum pacta et sermones, quos inter se conferebant, retulit. [Nam ille dicebat, *Quid vultis mihi dare, et ego vobis illum tradam*; isti vero responderunt, *Triginta argenteos*. In ænigmate dicit¹,] *Deus laudem meam ne tacueris, quia os peccatoris et os dolosi super me apertum est* (Psalm. 108. 1). Is ipse proditor demum ob tanta facinora seipsum damnans, cum argenteos projecit, tum ad laqueum currens, ita vitam clausit: viduamque uxorem, et filios pupillos reliquit, domumque desertam. Vide quomodo et hanc calamitatem tragice propheta prænuntiet his verbis: *Fiant filii ejus orphani, et uxor ejus vidua: nutantes transferantur filii ejus, et ejiciantur de habitationibus suis* (Psalm. 108. 9. 10). Post illum Matthias factus est apostolus, et hoc ipsum ille præfatus est his verbis: *Episcopatum ejus accipiat alter* (Ib. v. 8). Tradito et comprehenso Jesu libente ac volente, coactum est concilium iniquitate plenum, Judæorum simul ac Gentilium: vide quomodo id etiam prædixerit propheta dicens: *Quare fremuerunt Gentes, et populi meditati sunt inania* (Psalm. 2. 1)?

¹ Quæ clauduntur hic uncinis nusquam habentur in textu Græco, nec in Editione Savil. Sed illa vetus Interpres legerat.

Neque tantum ista prænuntiarunt, sed etiam silentium, quod multis habitis sermonibus, oblatisque criminationibus ille servabat, prædixit Hesaias his verbis: *Sicut ovis ad occisionem ductus est, et sicut agnus coram tondente mutus, sic non aperuit os suum* (Hesai. 53. 7). Postea corruptum iudicium declarans, *In humilitate, inquit, iudicium ejus sublatum est; id est, nullus de ipso juste iudicavit. Deinde causam cædis patefacit. Nam quia non peccatorum suorum causa passus est, inculpatus enim et innoxius erat, sed pro mundi malis traditus est; vide quomodo hæc ambo subindicaverit, cum dixit: Qui peccatum non fecit, nec inventus est dolus in ore ejus* (Hesai. 53. 9): per hoc enim cuius rei causa occisus sit declaravit. Sequitur et alia causa: *Pro iniquitatibus, inquit, populi mei ad mortem venit* (Hesai. 53. 5). Neque vero tantum causam cædis, sed etiam quid lucri ex cruce et ex cæde illa accesserit ostendere volens, vide quomodo id prænuntiet his verbis: *Omnes sicut oves erravimus: homo in via sua aberravit: disciplina pacis nostræ super eum: livore ejus nos omnes sanati sumus. Deinde quia pœnas daturi erant Judæi flagitiorum hujusmodi, illud quoque declarat idem propheta cum dicit: Dabo improbos pro sepultura ejus, et divites pro morte ejus* (Id. v. 9). Rursus David cum dixisset, *Abjiciamus a nobis jugum ipsorum* (Psal. 2. 3), adjecit, *Qui habitat in cælis irridebit eos: tunc loquetur ad eos in ira sua, et in furore suo conturbabit eos*: quibus significat dispersionem eorum per totum terrarum orbem; quod etiam ipse Christus in Evangeliiis declarans dicebat: *Eos autem qui me noluerunt regnare super se, abducite huc, et occidite eos* (Luc. 19. 27). Præterea de cæde loquuti, modum ejus non siluerunt, sed illum indicavit David ita loquens: *Foderunt manus meas et pedes meos, dinumeraverunt omnia ossa mea* (Ps. 21. 17, 18); nec iniquitatem post mortem consequutam reticuit: nam dicit: *Diviserunt sibi vestimenta mea, et super vestem meam miserunt sortem* (Psal. 21. 19).

Sepultura Christi prædicta. — Deinde quod sepulturæ tradendus esset declaravit his verbis: *Posuerunt me in lacu inferiori, in tenebrosis et in umbra mortis* (Psal. 87. 7). Cum autem resurrecturus esset, vide quomodo hoc prænuntiarit: *Non derelinques, ait, animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem* (Psal. 15. 10): alio item modo id Hesaias declarat: *Et Dominus, inquit, ipsum vult purificare a plaga, ostendere ei lumen, justificare justum, quis multis bene serviat* (Hesai. 53. 10. 11). Quod ejus cædes peccatorum hominum solutio fuerit, id ipsum etiam indicavit his verbis: *Et ipse peccata multorum tulit* (Ibid. v. 12). Quod homines a dæmonibus liberarit: *Et fortium, inquit, dividet spolia. Quod illud ipsum per mortem effecerit, id non tacuit, sed ait: Pro eo quod in mortem tradita est anima ejus* (Ibid.) Quod toti orbi præficiendus esset sic declaravit: *Et ipse hereditate possidebit multos* (Ibid.) Deinde quoniam cum in infernum descendisset, omnia turbavit, strepitu atque tumultu universa replevit, arcemque destravit; hanc rem non silentio præ-

tereunt, sed modo David dicit: *Attollite portas principes vestras, et elevamini portæ æternales, et introibit rex gloriæ* (Psal. 23. 7); modo Hesaias aliter, *Portas æreas confringam, et vectes ferreos conteram, et aperiam tibi thesauros tenebrosos, occultos, invisibiles ostendam tibi* (Hesai. 45. 2): sic appellans infernum. Nam etiamsi infernus esset, at sanctas animas et vasa pretiosa servabat, nempe Abraham, Isaac et Jacob, propterea thesauros appellabat, tenebrosos autem, quia nondum sol justitiæ ibi fulserat, neque de resurrectione prædicaverat. Quod post resurrectionem non cum angelis constiturus esset, non cum archangelis, non cum alia administratoria virtute, sed in throno regio sessurus, audi quomodo David declaret: *Dixit Dominus Domino meo, Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum* (Psal. 109. 1).

5. *Missio item apostolorum.* — Missurus postea erat apostolos, et hoc prædixit Hesaias dicens: *Quam speciosi pedes evangelizantium pacem, evangelizantium bona* (Hesai. 52. 7). En qualem laudat corporis partem, pedes, qui illos ubique portabant. Ad hæc commemorat David quomodo prævaluerint apostoli, dicens: *Dominus dabit verbum evangelizantibus virtute multa* (Psal. 67. 12). Non enim armis, non pecuniis, non robore corporis, non exercituum copiis, neque alio simili modo superarunt, sed verbo simplici, et multam habente virtutem, miraculorum nempe ostentum. Crucifixum enim prædicantès, et miracula patrantès, sic orbem subegerunt. Ideo ait: *Dominus dabit verbum evangelizantibus virtute multa*, sic miracula vocans. Nam ineffabilis virtus erat, piscatorem, publicanum, tentoriorum opificem, solo præcepto mortuos suscitare, dæmones expellere, mortem abigere, philosophorum linguam refrenare, rhetorum ora consuere, reges ac principes vincere, barbaris, Græcis, omnique nationi imperare. Et apposite sic loquutus est: nam hæc omnia verbo illo perfecerunt, et virtute multa mortuos in vivos mutarunt, peccatores in justos, cæcos in videntes, morbos naturæ et animæ nequitiam expellentes. Deinde quod hæc virtus illis a Spiritu sancto accederet, hinc declaratur: *Spiritu, inquit, sancto repleti erant* (Act. 2. 4); et viri simul atque mulieres prophetabant. Linguae ignis forma visæ sederunt supra unumquemque eorum: et hoc Joel diu ante prænuntiavit dicens: *Effundam de Spiritu meo super omnem carnem, et prophetabunt filii vestri, et filiae vestræ visiones videbunt, et adolescentes vestri somnia somniabunt: et quidem super servos meos, et super ancillas effundam, priusquam veniat dies Domini magnus et illustris* (Joel. 2. 28): magnum et illustrem vocans diem adventus Spiritus sancti, nec non eum, qui in consummatione sæculorum futurus est. Idem vero ipse propheta salutem per fidem prænuntians, neque enim illam tacuit, ait: *Et erit, omnis qui invocaverit nomen Domini, salvus erit* (Ibid. v. 32).

6. *Petrus et Paulus regibus majores.* — Ubique terrarum præcones mittit, ac nemo est quin audiat præ-

ἦν πολλῶν μεταξὺ λόγων γενομένων καὶ κατηγοριῶν εἰστήκει σιγῶν, δηλῶν ὁ Ἡσαΐας ἔφη· Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος αὐτὸν ἄφωνος, οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ. Εἶτα δεικνύς τὸ διεφθαρμένον τῆς ψήφου ἐπήγαγεν· Ἐν τῇ τυπειώσει αὐτοῦ ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη, τουτέστιν, οὐδεὶς αὐτῷ τὰ δίκαια ἐδίκασεν. Εἶτα καὶ τὴν αἰτίαν λέγει τῆς σφαγῆς. Ἐπειδὴ γὰρ ἁμαρτημάτων ἕνεκεν οὐκ ἔπασχεν ἄπερ ἔπασχεν, ἄμωμος καὶ ἀληπτος ὢν, ὑπὲρ δὲ τῶν τῆς οἰκουμένης κακῶν παρεδίδοτο, σκόπει πῶς ἀμφοτέρω καὶ ταῦτα ἠνέξατο εἰπὼν· Ὁς ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὗρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ. Διὰ γὰρ τούτου ἐδήλωσε, τίνος ἕνεκα ἀνηρέθη. Εἶτα καὶ ἄλλη αἰτία· Ἐκ τῶν ἁμαρτιῶν, φησί, τοῦ λαοῦ μου ἦκει εἰς θάνατον. Οὐ μόνον δὲ τὴν αἰτίαν τῆς σφαγῆς, ἀλλὰ καὶ τί κέρδος ἀπὸ τοῦ σταυροῦ καὶ τῆς σφαγῆς ἐκείνης γέγονε θέλων δεῖξαι, ὅρα πῶς προαναφωνεῖ τοῦτο λέγων· Πάντες ὡς πρόβατα ἐπλανήθημεν· ἄνθρωπος τῇ ὁδῷ αὐτοῦ ἐπλανήθη. Παιδεία εἰρήνης ἡμῶν ἐπ' αὐτῷ· τῷ μάλωπι αὐτοῦ [564] ἡμεῖς πάντες λάθημεν. Εἶτα ἐπεὶ καὶ δίκας ἐμελλον διδόναι ὑπὲρ τῶν τολμημάτων τούτων οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ τοῦτο δηλοῖ ὁ αὐτὸς προφήτης ἐν οἷς λέγει· Δώσω τοὺς πονηροὺς ἀντὶ τῆς ταφῆς αὐτοῦ, καὶ τοὺς πλουσίους ἀντὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Καὶ ὁ Δαυὶδ πάλιν εἰπὼν, Ἀποβρίψωμεν τὸν ζυγὸν αὐτοῦ ἀφ' ἡμῶν, ἐπήγαγεν· Ὁ κατοικῶν ἐν οὐρανοῖς ἐκτελάσεται αὐτούς· τότε λαλήσει πρὸς αὐτούς ἐν ὄργῃ αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ θυμῷ αὐτοῦ ταράξει αὐτούς· τὴν πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης διασπορὰν λέγων αὐτῶν. Ὁ καὶ αὐτὸς ὁ Χριστὸς ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις δηλῶν ἔλεγε· Τοὺς δὲ μὴ θελήσαντάς με βασιλεῦσαι ἐπ' αὐτῶν ἀγάγετε ὧδε, καὶ κατασφάξατε αὐτούς. Εἶτα ἐπειδὴ τὴν σφαγὴν εἶπον, οὐδὲ τὸν τρόπον τῆς σφαγῆς παρεσιώπησαν, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν παρεδήλωσεν ὁ Δαυὶδ οὕτως εἰπὼν, Ὄρυξαν χεῖράς μου καὶ πόδας μου· ἐξηρίθμησαν πάντα τὰ ὀστά μου· οὐδὲ τὴν μετὰ τὸν σταυρὸν παρανομίαν ἐσίγησε πάλιν εἰπὼν, Διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἐαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμὸν μου ἔβαλον κλήρον.

Εἶτα καὶ ὅτι θάπτεσθαι ἐμελλε, καὶ τοῦτο ἐδήλωσεν εἰπὼν, Ἔθεντό με ἐν λάκκῳ κατωτάτῳ ἐν σκοτεινοῖς καὶ ἐν σκιᾷ θανάτου. Καὶ ὅτι ἀνίστασθαι ἐμελλεν, ὅρα πῶς καὶ τοῦτο προανεφώνησε λέγων· Οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχὴν μου εἰς ἄδου, οὐδὲ δώσεις τὸν ὄσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν. Ἐτέρως δὲ ὁ Ἡσαΐας τὸ αὐτὸ τοῦτο πάλιν ἐμφαίνει λέγων· Καὶ Κύριος αὐτὸν βούλεται καθαρίσαι ἀπὸ τῆς πληγῆς, δεῖξαι αὐτῷ φῶς, δικαιοῦσαι δίκαιον εὐδουλεύσαντα πολλοῖς. Ὅτι τῶν ἁμαρτημάτων τῶν ἀνθρωπίνων λύσις γέγονεν αὐτοῦ ἡ σφαγὴ, καὶ τοῦτο παρέστησε τῷ εἰπεῖν· Καὶ αὐτὸς ἁμαρτίας πολλῶν ἀνήνεγκεν. Ὅτι τῶν δαιμόνων ἀπήλλαξε τοὺς ἀνθρώπους, καὶ τοῦτο, Καὶ τοῦ ἰσχυροῦ, φησί, μεριεῖται σκῦλα. Ὅτι διὰ τοῦ θανάτου τοῦτο ἐποίησεν, οὐδὲ αὐτὸ ἐσίγησεν, ἀλλὰ λέγει· Ἄρθ' ὧν παρεδόθη εἰς θάνατον ἡ ψυχὴ αὐτοῦ. Ὅτι προστήσεται ἐμελλε τῆς οἰκουμένης, καὶ τοῦτο ἐδήλωσε δι' ὧν ἔφη· Καὶ αὐτὸς κληρονομήσει πολλούς. Εἶτα ἐπεὶ καταβάς εἰς τὸν ἄδην ἅπαντα διετάραξε, καὶ θορύβου καὶ ταραχῆς ἐνέπλησε, καὶ τὴν ἀκρόπολιν κατέλυσεν, οὐδὲ τοῦτο σιγῶσιν, ἀλλὰ νῦν μὲν ὁ Δαυὶδ οὕτω βοᾷ λέγων, Ἀρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες ὑμῶν, καὶ ἐπάρ-

θητε πύλαι αἰώνιοι, καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης· νῦν δὲ ἐτέρως ὁ Ἡσαΐας, Πύλας χαλκᾶς συνθλάσω, καὶ μοχλοὺς σιδηροὺς συντριψῶ, καὶ ἀνοίξω σοὶ θησαυροὺς σκοτεινοὺς, ἀποκρύφους, ἀοράτους ἀναδείξω σοὶ, τὸν ἄδην οὕτω καλῶν. Εἰ γὰρ καὶ ἄδης ἦν, ἀλλὰ ψυχὰς ἐκράτει ἀγίας καὶ σκεύη τίμια, τὸν Ἀβραάμ, τὸν Ἰσαάκ, τὸν Ἰακώβ. Διὰ καὶ θησαυροὺς ἐκάλεσε, σκοτεινοὺς δὲ, ἐπειδὴ οὐδέπω ὁ τῆς δικαιοσύνης ἥλιος ἦν καταλάμπας αὐτόθι, οὐδὲ τοὺς περὶ ἀναστάσεως κηρύξας λόγους. Ὅτι δὲ ἀναστὰς ἐμελλεν οὐ μετὰ ἀγγέλων στήσεσθαι, οὐδὲ μετὰ ἀρχαγγέλων, οὐδὲ μετὰ ἄλλης τινὸς λειτουργικῆς δυνάμεως, ἀλλ' ἐπὶ τὸν θρόνον καθιεῖσθαι τὸν βασιλικόν, ἀκουσον τί φησι πάλιν ὁ Δαυὶδ· Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθροὺς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου.

Μετὰ ταῦτα ἐμελλεν ἀποστόλους πέμπειν· καὶ τοῦτο προανεφώνησεν Ἡσαΐας εἰπὼν, Ὡς ὠραῖοι οἱ [565] πόδες τῶν εὐαγγελιζομένων εἰρήνην, τῶν εὐαγγελιζομένων τὰ ἀγαθὰ. Καὶ ὅρα ποῖον ἐπαινεῖ τοῦ σώματος μέρος, τοὺς πόδας, τοὺς πανταχοῦ αὐτοὺς διακομίζοντας. Εἶτα καὶ τὸν τρόπον τῆς κρατήσεως αὐτῶν ἐμφαινῶν ὁ Δαυὶδ λέγει· Κύριος δώσει ῥῆμα τοῖς εὐαγγελιζομένοις δυνάμει πολλῇ. Οὐ γὰρ δὴ ὄπλα κινήσαντες, οὐ χρήματα δαπανήσαντες, οὐδὲ ῥώμη σώματος, οὐδὲ στρατοπέδων πλήθει, οὐδὲ ἄλλω τινὶ τοιοῦτῳ περιεγένοντο, ἀλλὰ ῥήματι φιλῶ, ῥήματι πολλὴν ἔχοντι δύναμιν, τὴν τῶν σημείων ἐπίδειξιν. Τὸν γὰρ ἐσταυρωμένον κηρύσσοντας, καὶ σημεῖα ἐργαζόμενοι, οὕτω τῆς οἰκουμένης ἐκράτησαν. Διὰ τοῦτο φησί, Κύριος δώσει ῥῆμα τοῖς εὐαγγελιζομένοις δυνάμει πολλῇ, τὰ σημεῖα ταύτη καλῶν. Καὶ γὰρ ἄφατος δύναμις ἦν, τὸν ἀλιεῖα καὶ τὸν τελώνην καὶ τὸν σκηνοποιὸν ἀπὸ ψιλῶν ἐπιταγμάτων νεκροὺς ἐγείρειν, δαίμονας ἀπελαύνειν, τὸν θάνατον ἀπωθεῖν, φιλοσόφων ἐπιστομίζειν γλῶσσαν, ῥητόρων ἀποβράπτειν στόματα, βασιλέων καὶ ἀρχόντων περιγίνεσθαι, βαρβάρων, Ἑλλήνων, παντὸς γένους κρατεῖν. Καὶ καλῶς οὕτως εἶπε. Πάντα γὰρ ταῦτα ἤνυσεν ἐκείνῳ τῷ ῥήματι, καὶ τῇ πολλῇ δυνάμει μετετίθεσαν νεκροὺς εἰς ζῶντας, ἁμαρτωλοὺς εἰς δικαίους, πηροὺς εἰς βλέποντας, τὰ νοσήματα τῆς φύσεως καὶ τὴν κακίαν τῆς ψυχῆς ἀπελαύνοντες. Εἶτα ἡ δύναμις αὕτη πῶθεν αὐτοῖς παρεγένετο; Ὅτι ἀπὸ Πνεύματος ἁγίου, καὶ τοῦτο ἐντεῦθεν δηλοῦται· Πνεύματος γὰρ ἦσαν πεπληρωμένοι, φησί, καὶ ἄνδρες ὁμοίως καὶ γυναῖκες προεφήτευσον· πυρὸς ἐν εἴδει γλῶσσαι φανεῖσαι ἐκάθισαν ἐφ' ἕνα ἕκαστον αὐτῶν. Καὶ τοῦτο Ἰωὴλ ἄνωθεν προανεφώνησεν οὕτω λέγων· Ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα, καὶ προφητεύσουσιν οἱ υἱοὶ ὑμῶν, καὶ αἱ θυγατέρες ὑμῶν ὁράσεις ὄψονται, καὶ οἱ νεανίσκοι ὑμῶν ἐνύπνια ἐνυπνιασθήσονται. Καὶ γε ἐπὶ τοὺς δούλους μου, καὶ ἐπὶ τὰς δούλας μου ἐκχεῶ, πρὶν ἢ ἔλθειν τὴν ἡμέραν Κυρίου τὴν μεγάλην καὶ ἐπιφανῆ· μεγάλην ἡμέραν καὶ ἐπιφανῆ καὶ ταύτην οὕτω δηλῶν τὴν τοῦ Πνεύματος καὶ τὴν μέλλουσαν ἐπὶ συντελείᾳ φανήσεσθαι. Ὁ αὐτὸς δὲ οὗτος προφήτης καὶ τὴν διὰ πίστεως σωτηρίαν προαναφωνῶν (οὐδὲ γὰρ τοῦτο ἐπιγέθη), Καὶ ἔσται, φησὶν, ὃς ἦν ἐπικυλιέσεται τὸ ὄνομα Κυρίου, σωθήσεται.

ς'. Πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης κήρυκας ἀποστελεῖ, καὶ οὐδεὶς ἀνήκους ἔσται τοῦ κηρύγματος· καὶ τοῦτο

προαναπεφώνηται. Ἄκουε γὰρ τοῦ Δαυὶδ λέγοντος τοῦτο καὶ προφητεύοντος· *Εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν.* Εἶτα δεικνύς καὶ ὅτι μετὰ ἐξουσίας ἐκήρυττον, καὶ τῶν τὰ διαδήματα περιβεβλημένων δυνατώτεροι ἦσαν, ἀλλαγῆναι πάλιν ὁ αὐτὸς λέγει· *Καταστήσεις αὐτοὺς ἄρχοντας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν.* Ὅτι δὲ καὶ βασιλέων μᾶλλον καὶ ἀρχόντων κρείττους ὑπῆρχον Πέτρος καὶ Παῦλος, δηλοῖ τὰ πράγματα. Οἱ γοῦν τῶν βασιλέων νόμοι καὶ ζώντων αὐτῶν καταλύονται, οἱ δὲ τῶν ἀλλείων ἐκείνων καὶ ἀποθανόντων πεπήγασιν καὶ μένουσιν ἀκίνητοι, καὶ ταῦτα καὶ δαιμόνων καὶ συνηθείας χρονίου, καὶ κακίας καὶ ἡδονῆς καὶ μυρίων ἐτέρων ἐπιχειρησάντων αὐτοὺς ἀναμοχλεῦσαι. Δηλών δὲ πάλιν ὅτι καταστάντες ἄρχοντες αὐτοὶ δὴ οὗτοι ἐπέραστοι πᾶσι καὶ ποθεινοὶ ἔσονται, ἐπήγαγε λέγων, *Διὰ τοῦτο λαοὶ ἐξομολογήσονται σοι εἰς τὸν αἰῶνα,* τούτέστιν, [566] εὐχαριστήσουσί σοι, καὶ χάριν εἰσονται πολλήν, ὅτι τοιαύτους ἄρχοντας ἔδωκας. Ὅτι δὲ καὶ τὸ κήρυγμα πανταχοῦ κρατήσῃ, προαναπεφώνηται. Ὅρα τὸν Δαυὶδ τοῦτό σοι παριστῶντα δι' ὧν λέγει· *Αἰτησαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς.* Καὶ πάλιν ἀλλαχοῦ ἕτερος προφήτης φησὶ τὸ αὐτὸ ὁπλῶν· *Πλησθήσεται ἡ σύμπασα γῆ τοῦ γυνῶναι τὸν Κύριον, ὡς ὕδωρ πολὺ κατακαλύψαι θαλάσσης.* Σκόπει καὶ τὸ εὐκολὸν τῆς ὑπακοῆς· *Οὐ μὴ διδάξωσιν ἕκαστος τὸν πλησίον αὐτοῦ, καὶ ἕκαστος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ λέγων, Γινῶθι τὸν Κύριον, ὅτι πάντες εἰδήσουσί με ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου αὐτῶν.* Τὸ ἀβραάμ τῆς Ἐκκλησίας· *Ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἐμφανὲς τὸ ὄρος Κυρίου, καὶ ἐπ' ἄκρον τῶν ὀρέων ὁ οἶκος Κυρίου, καὶ ὑψωθήσεται ὑπεράνω τῶν βουνῶν, καὶ ἤξουσιν ἐπ' αὐτὸ ἄλλοι πολλοὶ καὶ ἔθνη πολλά.* Καὶ ὅτι οὐ παγία ἔσται μόνον καὶ ἀκίνητος καὶ ἀβραάμ, ἀλλὰ καὶ πολλὴν πρυτανεύσει τῇ οἰκουμένῃ εἰρήνην, καὶ αἱ μὲν κατὰ πόλεις παυαρχαίαι καταλυθήσονται καὶ αἱ μοναρχαίαι, μία δὲ τις ἔσται βασιλεία εἰς πάντας ἀρθεῖσα, καὶ τὸ πλεον αὐτῆς ἐν εἰρήνῃ ἔσται, οὐ καθάπερ ἔμπροσθεν· τὸ μὲν γὰρ παλαιῶν χειροτέχνη πάντες καὶ ῥήτορες ὄπλα ἐτίθεντο, καὶ ἐπὶ παρατάξεως εἰστήκεσαν· τοῦ Χριστοῦ δὲ παραγενομένου πάντα ἐκεῖνα διελύθη, καὶ εἰς μέρος διωρισμένον τὰ τῶν πολέμων περιέστη· καὶ τοῦτο δὲ προφήτης δηλῶν τις ἔλεγε· *Καὶ συγκόψουσι τὰς μαχαίρας αὐτῶν εἰς ἄροτρα, καὶ τὰς ζιζύνας αὐτῶν εἰς δρέπανα, καὶ οὐ λήψεται ἔθνος ἐπ' ἔθνος μάχαιραν, καὶ οὐ μὴ μάθωσιν ἔτι πολεμεῖν.* Πρότερον μὲν γὰρ ἐν τούτοις ἔζων ἅπαντες, νυνὶ δὲ καὶ τῆς τέχνης αὐτῆς ἐπελάθοντο, μᾶλλον δὲ οἱ πλείους οὐδὲ ἐγεύσαντο τὴν ἀρχὴν· εἰ δὲ τινες καὶ εἶεν, ὀλίγοι καὶ οὐ συνεχεῖς οὐδὲ πολλοὶ, ὡσπερ ἐν ἀρχῇ κατὰ πᾶν ἔθνος μυρίων ἐπαναστάσεων γινομένων. Εἶτα δεικνύς καὶ πόθεν συστήσεται ἡ Ἐκκλησία, προλέγει. Ἐπειδὴ γὰρ οὐκ ἐπιεικεῖς ἄνθρωποι μόνον, οὐδὲ ἡμεροὶ καὶ χρηστοὶ, ἀλλὰ καὶ ἄγριοι καὶ ἀπάνθρωποι, καὶ οἷόν τινες λύκοι καὶ λέοντες καὶ ταῦροι κατὰ τὸν τρόπον ἔμελλον συναγελάζεσθαι αὐτοῖς, καὶ πάντες Ἐκκλησία γίνεσθαι μία, ἄκουσον πῶς τὸ ποικίλον τῆς ἀγέλης ταύτης ὁ προφήτης ἐδήλωσεν εἰπὼν· *Τότε συμβοσκηθήσεται λύκος μετὰ ἀρνός, τὸ λιτὸν διὰ*

τούτου τῆς διαίτης τῶν βασιλέων ἐμφαίνων. Ὅτι δὲ οὐ περι θηρίων ἐστὶ ταῦτα, εἰπάτω Ἰουδαῖος τότε τοῦτο γέγονεν· οὐδέποτε γὰρ λύκος μετὰ ἀρνός ἐβοσκήθη· εἰ δὲ καὶ ἔμελλε βόσχεσθαι, τί τοῦτο τὸ τῶν ἀνθρώπων ὠφέλει γένος; Ἀλλὰ περὶ τῶν ἀγρίων τὸν τρόπον ἀνθρώπων λέγει, περὶ Σκυθῶν, περὶ Θρακῶν, περὶ Μαύρων, περὶ Ἰνδῶν, περὶ Σαυρομάτων, περὶ Περσῶν. Ὅτι δὲ ταῦτα πάντα τὰ ἔθνη ὑπὸ ἓνα ἄγεται ζυγόν, καὶ ἄλλος προφήτης δηλῶν ἔλεγε· *Καὶ δουλεύουσιν αὐτῷ ὑπὸ ζυγόν ἓνα, καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ ἕκαστος ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ.* Οὐκέτι, φησὶν, ἐν Ἱεροσολύμοις μόνον, ἀλλὰ πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης· οὐκέτι γὰρ εἰς Ἱεροσόλυμα κελεύονται ἄνθρωποι ἀπιέναι, ἀλλ' ἕκαστος οἶκοι μένων, τὴν λατρείαν ταύτην ἐπιτελεῖ.

[567] ζ'. Ὅτι ἔμελλον Ἰουδαῖοι ἐκβάλλεσθαι, οὐδὲ τοῦτο σεσίγηται· καὶ ὅρα πῶς καὶ τοῦτο προεῖπεν ὁ προφήτης· *Ἴδού ἐν ὑμῖν συγκλεισθήσονται θύραι, καὶ οὐκ ἀνάψετε τὸ θυσιαστήριόν μου δωρεάν.* Καὶ τίνες μέλλουσι θεραπεύειν, καὶ αὐτὸ προαναπεφώνηται. Ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου, φησὶ, *μέχρι δυσμῶν τὸ ὄνομά μου δεδόξασται ἐν τοῖς ἔθνεσι·* καὶ πάλιν, *Ἐν πακτὶ τόπῳ θυμίαμα προσάγεται μοι καὶ θυσία καθαρὰ.* Εἶδες πῶς τῆς λατρείας τὴν εὐγένειαν παρεδήλωσε; πῶς τὸ ἐξαιρετὸν καὶ παρηλλαγμένον; καὶ ὅτι οὐκ ἐν τόπῳ, ἀλλ' ἐν τρόπῳ, οὐδὲ ἐν κνίσσῃ καὶ καπνῷ, ἀλλ' ἐν ἐτέρῃ λατρείᾳ ἔσται τὰ τῆς θεραπείας; Καὶ πῶς τούτους, φησὶν, ἅπαντας ἐπεσπᾶσαντο οἱ ἀπόστολοι; ὁ μίαν γλῶτταν ἔχων τὴν Ἰουδαϊκὴν, πῶς τὸν Σκύθην καὶ τὸν Ἰνδὸν καὶ τὸν Σαυρομάτην καὶ τὸν Θρακᾶ ἐπεισε; Λαβὼν παρὰ τῆς τοῦ Πνεύματος δωρεᾶς τὴν χάριν τῆς πολυφωνίας ταύτης. Καὶ τοῦτο μὲν περὶ τῶν ἐθνῶν· περὶ δὲ τοῦ Ἰσραὴλ, τὸ τῶν γλωσσῶν χάρισμα. Καὶ ὅτι οὐδὲ τοῦτο ἐπεσπᾶσατο τοὺς Ἰουδαίους, ἄκουε πῶς δεικνυσὶν ὁ προφήτης λέγων· *Ἐν ἑτερογλώσσαις γὰρ καὶ ἐν χεῖλεσιν ἑτέροις λαλήσω τῷ λαῷ τούτῳ, καὶ οὐδ' οὕτως εἰσακούσονται μου, λέγει Κύριος.* Τί τούτου σαφέστερον ἴδοι τις ἄν; Ἐμελλον Ἰουδαῖοι ἀπιστεῖν, τὰ δὲ ἔθνη προστρέχειν· καὶ τοῦτο προεκηρύχθη. Ἄκουε τοῦ Ἠσαίου τοῦτο δηλοῦντος καὶ λέγοντος· *Εὐρέθη τῷ ἐμὲ μὴ ζητοῦσιν· ἐμφανὲς ἐγενόμην τῷ ἐμὲ μὴ ἐπερωτῶσιν.* Εἶπον, Ἴδού εἰμι, τῷ ἔθνει, οἱ οὐκ ἐκάλεσαν τὸ ὄνομά μου. Περὶ δὲ τοῦ Ἰσραὴλ, *Ὀλην τὴν ἡμέραν ἐξεπέτασα τὰς χεῖράς μου πρὸς λαὸν ἀπειθοῦντα καὶ ἀντιλέγοντα·* καὶ πάλιν, *Ἀνηγγείλαμεν αὐτῷ ὡς παιδί, ὡς ῥίζα ἐν γῆ διψώσῃ·* καὶ πάλιν, *Κύριε, τίς ἐπίσταυσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν; καὶ ὁ βραχίων Κυρίου τίς ἀπεκαλύφθη;* Οὐκ εἶπε, τῇ διδασκαλίᾳ ἡμῶν, ἐνταῦθα δεικνύς, ὅτι οὐκ οἶκοθέν τι ἐφθέγγοντο, ἀλλ' ἄπερ ἤκουσαν παρὰ τοῦ Θεοῦ, ταῦτα ἀπήγγειλαν. Ὅτι προτιμᾶσθαι δεῖ πάλιν τὰ ἡμέτερα τῶν ἐκείνων, καὶ πολλῷ τιμιώτερον γίνεσθαι, καὶ τοῦτο παρεδήλωσε Μωϋσῆς εἰπὼν· *Παραζηλώσω ὑμᾶς ἐπ' οὐκ ἔθνει, ἐπὶ ἔθνει ἀσυνέτῳ παροργιστῷ ὑμᾶς, τὴν προτέραν εὐτέλειαν τοῦ λαοῦ λέγων διὰ τοῦ, Ἐπ' οὐκ ἔθνει εἰπεῖν· οὐδὲ γὰρ ἔθνος εἶναι ἐνομιζέτο διὰ τὴν πολλὴν εὐτέλειαν, διὰ τὴν μωρίαν, διὰ τὴν ἀνοίαν, ἀλλ' ἀπὸ τῆς πίστεως τοσαύτη γέγονεν ἡ μεταβολή, ὡς ἐκείνων τῶν τιμωμένων πολλῷ τιμιωτέρους φανῆναι.* Ὅτι ἔμελλε δάκνειν Ἰουδαίους τοῦτο αὐτῷ, καὶ ἐκ τούτου βελτίους γίνεσθαι, καὶ τοῦτο ἐντεῦθεν δηλοῦται. Οὐ γὰρ ἀπλῶς εἶπε, Προτιμήσω, ἀλλ'

* Cw.b. ἐπ' αὐτῷ.

dicationem; et hoc ipsum prænuntiatum est audi: hoc propheticè dicentem Davidem: *In omnem terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terræ verba eorum* (Psal. 18. 5). Ad hæc, quod cum auctoritate prædicarint, et ipsis regibus potentiores fuerint, ipse alibi docet inquit: *Constitues eos principes super omnem terram* (Psal. 44. 17). Quod regibus ac principibus majores fuerint Petrus et Paulus, declaravit eventus. Nam regum leges etiam ipsis viventibus abrogantur: leges vero piscatorum illorum, etiam mortuorum firmæ sunt, et immotæ manent; idque licet dæmonibus, diuturna consuetudine, vitio, voluptate innumerisque aliis illas refringere conantibus. Ut ostendat autem eos ipsos principes constitutos, amabiles omnibus desiderabilesque fore, subdit: *Propterea populi confitebuntur tibi in sæculum* (Ibid. v. 18); id est, gratias tibi agent plurimas, quod tales principes dederis. Quod prædicatio ubique propaganda sit, id quoque præsignificatum est: audi Davidem id tibi declarantem his verbis: *Postula a me, et dabo tibi gentes hereditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ* (Psal. 2. 8). Id ipsum item alius propheta alicubi sic enuntiat: *Implebitur omnis terra scientia Domini, et sicut aqua multa, quæ operit maria* (Hesai. 11. 9). Et vide facilitatem obedientiæ: *Non docebit, ait, unusquisque proximum suum, et unusquisque fratrem suum, dicens: Cognosce Dominum: quia omnes cognoscent me a minimo illorum, usque ad maximum illorum* (Jer. 31. 34). Firmitas Ecclesiæ his declaratur: *Erit in novissimis diebus conspicuus mons Domini supra verticem montium domus Domini, et elevabitur super colles, et venient ad eam populi multi et gentes multæ* (Hesai. 2. 2). Quod vero non firma tantum, solida et immobilis futura sit, sed etiam multam orbi pacem sit conciliatura, quodque tunc multorum principatus, tum monarchiæ auferendæ sint: unum autem in omnes regnum futurum, et abundantiori pace fruiturum, non sicut prius: nam prisca temporibus artifices omnes et rhetores armis instructi erant, et in acie stabant: post adventum vero Christi hæc omnia soluta sunt, et bella in constitutam partem seorsim concesserunt; hoc docens propheta quidam dicebat: *Et confringent gladios suos in vomeres, et lanceas suas in falces: et non sumet gens contra gentem gladium, et non discent amplius bellum* (Ibid. v. 4). Nam prius in illis omnes exercebantur: nunc autem artis ejus oblitæ sunt; imo plures eam ne vel minimum sunt experti: quod si quidam sint, illi admodum pauci sunt; at olim in omnibus gentibus sexcentæ seditioes excitabantur. Deinde et unde constituenda sit Ecclesia prædicat. Quia enim non mansueti tantum, mites et urbani homines; sed etiam feri et inhumani, moribusque similes lupis, leonibus et tauris, cum ipsis conventori erant, et omnes unam Ecclesiam constituturi, audi quomodo gregis illius varietatem propheta declaraverit: *Tunc, inquit, pascentur simul lupo cum agno* (Hesai. 11. 6), quo frugalem regum vitam indicat. Quod autem hæc non de feris dicta sint, dicat Judæus quandonam hoc

factum sit: numquam enim lupo cum agno compascuus fuit: quod si etiam futurum esset, ut cum illo pasceretur, quid hoc humano generi profuturum esset? Sed de feris hominibus id dictum est, de Scythiis, Thracibus, Mauris, Indis, Sauromatis, Persis. Quod autem omnes illæ gentes sub uno jugo futuræ essent, alius propheta declaravit his verbis: *Et servient ei sub jugo uno, et adorabunt illum unusquisque e loco suo* (Sophon. 3. 9). Non ultra, inquit, Jerosolymis solum, sed ubique terrarum. Neque enim postea Jerosolymam jubebuntur homines adire, sed quisque domi manens hunc cultum præstabit.

7. *Judæorum ejectio prædicta.* — Quod Judæi ejiciendi essent, neque hoc prætermissum silentio fuit: vide quomodo et hoc prædixerit propheta: *Ecce in vobis concludentur januæ, et non accendetis altare meum gratis* (Malach. 1. 10). Quinam porro hunc cultum exhibitori essent sic prænuntiatum est: *Ab oriente solis usque ad occidentem, nomen meum glorificatum est in gentibus: et in omni loco incensum mihi offertur, et hostia pura* (Ibid. 11). Vides quomodo cultus nobilitatem declaravit? quomodo excellentiam et mutationem ejus? Quod non in loco, sed in moribus, neque in nidore et fumo, sed in alio cultu nostra futura sint ministeria. Et quomodo illos omnes, dicit quispiam, attraxerunt apostoli? Qui non nisi unam linguam habebat, nempe judaicam, quomodo Scytham, Indum et Sauromatam docere potuit? Accepto nempe per Spiritum sanctum linguarum multarum dono. Et hoc quidem de Gentibus: de Israele item donum linguarum: quod autem neque hoc attraxerit Judæos, audi quo pacto declaret propheta dicens: *In variis linguis et aliis labiis loquar populo huic, et neque sic audient me, dicit Dominus* (Hesai. 28. 11). Quid hoc manifestius videri possit? Erant Judæi increduli futuri, et Gentes ad fidem advolaturæ: et hoc quoque præsignificatum est: audi Hesaiam hoc ita declarantem: *Inventus sum ab iis, qui me non quærunt: manifestatus sum iis, qui me non inquirunt. Dixi, ecce ego sum, ad gentem, quæ non invocavit nomen meum* (Hesai. 65. 1). De Israele autem: *Tota die expandi manus meas ad gentem non credentem et contradicentem* (Ibid. 2); ac rursus: *Annuntiavimus ei ut puero: sicut radix in terra sitiens* (Id. 53. 2); ac rursus, *Domine, quis credidit auditui nostro? Et brachium Domini cui revelatum est* (Ibid. v. 1)? Non dixit doctrinæ nostræ, ubi ostendit eos non ex se loquutos esse, sed ea, quæ a Deo audierant annuntiasse. Quod nostra Judaicis præferenda ac multo præstantiora sint, declaravit Moyses his verbis: *In æmulationem deducam vos in non gente; in gente insipiente irritabo vos* (Deut. 32. 21): priorem populi vilitatem indicans cum dicit, *In non gente*: non enim gens putabatur esse ob vilitatem nimiam, ob insipientiam, ob amentiam. Sed mutatio tanta a fide facta est, ut hi honorabiliores appareant iis, qui tunc honorabantur. Hoc ægre laturos Judæos, et inde meliores futuros, ex his etiam declaratur: non enim simpliciter dixit, anteponam; sed simul hoc ipsum declarans, et qua-

lemcumque hinc futuram emendationem indicans, *In æmulationem*, inquit, *deducam vos in non gente* (*Deut. 32. 21*); ac si diceret, Tanta dabo ipsis bona, ut vos æmulatione corripiamini, et ut mordeamini. Hoc itaque meliores ipsos reddidit. Nam qui divisum mare, scissas petras, aerem mutatum, et tot tantaque prodigia viderant; imo vero qui filios suos immolaverant, qui ipsi Beelphegor initiati fuerant, multisque præstigiis operam dederant; hi postquam nos accessimus, longeque præstantiores suis res exhibuimus, æmulatione ducti, et meliores effecti sunt, atque se continuerunt; ita ut ea quæ nec prophëtarum monitis, nec prodigiorum ostentis terri fecerant, jam æmulatione nostri recte faciant. Nemo itaque illorum jam filios immolat, nemo ad idola accedit, vel vitulum adorat. Virginitatis decor in Veteri Testamento ne nominabatur quidem; cum autem in Novo splendidus futurus esset, vide quomodo id prædicat David: *Afferentur regi virgines post eam, adducentur in templum regis* (*Psal. 44. 16*). Sed neque sacerdotum nomen tacuit, episcoporum dico: *Constituam enim principes tuos in pace, et episcopos tuos in justitia* (*Hesai. 60. 17*).

8. *Judicii extremi prædictia.* — Venturus erat rationem exacturus ab hominum genere, et speciatim a Judæis; attende quomodo et hoc ipsum vaticinetur tum David, tum Malachias, qui sic ait: *Et ingressus est sicut conflatorium, sicut herba fullonum, et purgabit argentum et aurum* (*Malach. 3. 3*); Pauli verbis affinia loquitur, qui sic habet: *Dies enim declarabit, quia in igne revelatur* (*1. Cor. 3. 13*). David vero, *Deus manifeste veniet* (*Psal. 49. 3*), secundum ejus adventum prædicans: nam primus adventus cum multa attemperazione fuit, secundus non item; sed horroris terrorisque plenus erit, angelis præcurrentibus, ejusque præsentia ceu fulgur omnia occupante. Nam sicut fulgur, inquit, *exit ab oriente, et apparet usque ad occidentem, ita erit adventus Filii hominis* (*Matth. 24. 27*): quo declaratur ejus splendor, qui semetipsum annunciat. Hoc David indicans dicebat, *Deus manifeste veniet* (*Psal. 49. 3*). Deinde futurum ejus judicium significans sic præsequitur: *Ignis in conspectu ejus exardescet, et in circuitu ejus tempestas valida* (*Ibid.*). Supplicia memoravit, splendorem jam indicat. *Advocabit cælum desursum, et terram discernere populum suum* (*Ib. v. 4*): hic terram vocat genus humanum, sub hæc cum toto hominum genere Judæos annumerans: nam ad illos quoque respicit; hæc subjungit: *Congregate illi sanctos ejus, qui ordinant testamentum ejus super sacrificia: et annuntiabunt cæli justitiam ejus: quoniam Deus judex est* (*Ib. v. 5*). Adventu suo sacrificiorum cultum sublaturus et reprobaturus erat, ut nostrum hoc sacrificium induceret; audi quomodo et hæc prædicta sint: *Sacrificium et oblationem noluit: corpus autem aptasti mihi* (*Psal. 39. 7*): quod etiam alibi dicebat: *Populus quem non cognovi servivit mihi, in auditu auris obedivit mihi* (*Psal. 117. 45*), id est, non mare divisum, non petras scissas videns, sed audiens apostolos meos. Et hic

rursum, *Corpus autem aptasti mihi*. Post hæc statim adjecit, *Tunc dixi, ecce venio. In capite libri scriptum est de me* (*Psal. 39. 10*). Duo autem hic indicantur, et venturum esse, et tunc venturum esse, cum sacrificia rejecta fuerint, quod tunc contigit, cum principatus Judaicus in Romanum transiit. Invenimus etiam Baruch de adventu ejus ita loquentem: *In terra visus est, et cum hominibus conversatus est* (*Baruch 3. 38*). Ait quoque Moyses: *Prophetam vobis excitabit Dominus Deus ex fratribus vestris sicut me: ipsum audietis in omnibus. Et erit, omnis anima, quæ non audierit prophetam illum, exterminabitur de populo suo* (*Deut. 18. 18*). Vides hoc in nullo alio impletum, quam in hoc tantum. Nam multi prophætæ surrexerunt, et omnibus inobsequentes fuerunt, nihilque propterea passi sunt. Huic autem quia non obedierunt Judæi, palabundi, errantes, fugitivi, exsules ubique vagantur. Vide namque quomodo exclusi sint a civitate, atque a paternis legibus et consuetudinibus, cum ignominia, turpitudine, et ultionis pœna. Quæ vero sub Vespasiano et Tito passi sunt, ne enarrari quidem possunt, ita omnem calamitatem excedit illa tragoedia. Et impletum est propheticum illud: *Omnis qui non audierit prophetam illum, exterminabitur*. Ideo apud illos omnia in solitudinem versa, quia prophetam illum non audierunt. Quod resuscitaturus sit omnes, declaravit Hesaias his verbis: *Resurgent mortui, et excitabuntur qui in sepulcris sunt. Ros enim qui a te medicina ipsis est* (*Hesai. 26. 19*). Neque hoc tantum, sed quod post crucem, post cædem clariores res ejus futuræ sint, quodque post resurrectionem latius propaganda sit prædicatio (prædictum est). Quia enim ligatus est, proditus a discipulo, sputis et contumeliis affectus, verberatus, crucifixus, et quantum in illis fuit ne sepulture quidem traditus, ac vestimenta ejus dividerunt milites, quia in suspicionem tyrannidis vocatus, et quasi blasphemus obiit; (quasi tyrannus scilicet), *Omnis enim, qui se regem facit, contradicit Cæsari* (*Joan. 19. 12*); rursum (quasi blasphemus) *Ecce, vos audistis blasphemiam ejus* (*Matth. 26. 65*); quia, inquam, hæc omnia eventura erant, auditorem excitans, et ad fiduciam præparans; ne timueris, inquit, horum causa: illius enim, qui crucifixus, flagellatus, a latronibus contumelia affectus, in blasphemiae suspicionem vocatus occisus est; illius, inquam, res tali conditione post mortem et post resurrectionem erunt, ut nemo negaverit eum honore magno repletum esse. Hoc utique sic contigit, quod diu ante prænuntians propheta dicebat: *Erit radix Jessæ, et qui exurget ut imperet Gentibus: in ipso Gentes sperabunt, et erit requies ejus honor* (*Hesai. 11. 10*); ac si diceret: hoc genus mortis diademate honorabilius est. Imperatores enim posito diademate, crucem suscipiunt, symbolum mortis illius: in purpura crux, in diademate crux, in precibus crux, in armis crux, in sacra mensa crux, et ubique terrarum crux plus quam sol refulget. *Et erit requies ejus honor*.

9. At non hujusmodi sunt res humanæ, imo in his contra prorsus accidit. Nam viventibus iis, qui gloria

δοῦ καὶ τοῦτο δηλῶν, καὶ τὴν ἐκ παραζηλώσεως γενησομένην αὐτοῖς ὀπωσθήποτε διόρθωσιν, Παραζηλώσω ὑμᾶς, φησὶν, ἐπ' οὐκ ἔθνη· ὡσεὶ ἔλεγε, Τοσαῦτα δώσω αὐτοῖς ἀγαθὰ, ὡς ὑμᾶς ζηλοτυπήσαι, ὡς ὑμᾶς δηχθῆναι. Τοῦτο γοῦν αὐτοὺς καὶ βελτίους ἐπαίησεν. Οἱ γὰρ θάλατταν σχιζομένην, πέτρας ῥηγνυμένας, ἀέρα μεταβαλλόμενον, καὶ τοσαῦτα τεράττια θεωροῦντες, μᾶλλον δὲ οἱ τὰ ἑαυτῶν τέκνα θύοντες, καὶ τῷ Βεελφεγῶρ τελούμενοι, καὶ μαγγανείαις πολλαῖς προσσχόντες, οὗτοι, ἐπειδὴ προσήλθομεν ἡμεῖς, καὶ πολλῶ προτιμότερα τὰ ἡμέτερα ἐκείνων γέγονεν, οὕτως ἀπὸ τῆς ζηλοτυπίας ἐδήχθησαν καὶ βελτίους ἐγένοντο καὶ συνεστάλησαν, ὥστε ὅσα μὴ κατιώρθωσαν προφητῶν ἀκούοντες καὶ τεράστια [568] βλέποντες, ταῦτα ἐκ τῆς πρὸς ἡμᾶς ζηλοτυπίας κατορθῶσαι. Θύδεις γοῦν αὐτῶν οὐ τέκνα σφάζει νῦν, οὐκ εἰδώλοις προστρέχει, οὐ μόσχον προσκυνεῖ. Τὸ τῆς παρθενίας σεμνὸν ἐπὶ μὲν τῆς Παλαιᾶς οὐδὲ μέχρις ὀνόματος ἦν· ἐπὶ δὲ τῆς Καινῆς ἐπεὶ ἔμελλε διαλάμπειν, ὄρα πῶς καὶ τοῦτο προλέγει ὁ Δαυὶδ οὕτω λέγων· Ἀπενεχθήσονται τῷ βασιλεῖ παρθένοι ὀπίσω αὐτῆς, ἀχθήσονται εἰς τὸν βασιλέως. Ἄλλ' οὐδὲ αὐτὸ τὸ τῶν ἱερέων ὄνομα ἀπεσιώπησε, τὸ τῶν ἐπισκόπων λέγω. Καταστήσω γὰρ τοὺς ἄρχοντας σου ἐν εἰρήνῃ, φησὶ, καὶ τοὺς ἐπισκόπους σου ἐν δικαιοσύνῃ.

η'. Ἐμελλε παραγίνεσθαι καὶ εὐθύνας ἀπατεῖν τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, καὶ μετὰ τῶν ἄλλων καὶ Ἰουδαίους. Ὅρα πῶς καὶ αὐτὸ προλέγει ὁ τε Δαυὶδ, ὁ τε Μαλαχίας· ὁ μὲν οὕτω λέγων· Καὶ εἰσηλθεν ὡς χωνευτήριον, ὡς πῶς πλυνόντων, καὶ διακαθαριεῖ τὸ ἀργύριον καὶ τὸ χρυσίον, συγγενῇ τοῖς Παύλου εἰπὼν γράφοντος οὕτως· Ἡ γὰρ ἡμέρα δηλώσει, ὅτι ἐν πυρὶ ἀποκαλύπτεται· ὁ δὲ Δαυὶδ, Ὁ Θεὸς ἐμφανῶς ἤξει, πάλιν τὴν δευτέραν αὐτοῦ παρουσίαν ἀνακηρύττων. Ἡ μὲν γὰρ πρώτη πολλὴν εἶχε τὴν συγκατάβασιν· ἡ δὲ δευτέρα οὐχ οὕτως, ἀλλὰ φρίκης γέμουσα καὶ καταπλήξεως, ἐκ τῶν προτρεχόντων ἀγγέλων, τῆς παρουσίας αὐτοῦ δίκην ἀστραπῆς πάντα καταλαμβάνουσης. Ὅσπερ γὰρ ἡ ἀστραπή, φησὶν, ἐξέρχεται ἀπὸ ἀνατολῶν, καὶ φαίνεται ἕως δυσμῶν, οὕτως ἔσται ἡ παρουσία τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου· τὸ περιφανὲς ταύτη δηλῶν, τὸ αὐτοάγγελτον· οὐ γὰρ δεῖται τοῦ κηρύξοντος, ἀλλ' αὐτὴ ἑαυτὴν δείκνυσι. Τοῦτο τοίνυν καὶ ὁ Δαυὶδ ἐμφαίνων ἔλεγεν· Ὁ Θεὸς ἐμφανῶς ἤξει. Εἶτα καὶ τὸ δικαστήριον ὑπογράφων τὸ μέλλον, ἐπάγει καὶ λέγει· Ἦνρ ἐνώπιον αὐτοῦ κενθήσεται, καὶ κύκλω αὐτοῦ καταιγὶς σφοδρά. Εἶπε τὰς τιμωρίας, λέγει καὶ τὸ λαμπρόν· Προκαλέσειαι τὸν οὐρανὸν ἄνω, καὶ τὴν γῆν τοῦ διακρίναι τὸν λαὸν αὐτοῦ, γῆν ἐνταῦθα τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων λέγων. Εἶτα μετὰ τοῦ παντὸς γένους καὶ τὸ Ἰουδαϊκὸν ἀριθμῶν (πρὸς γὰρ αὐτοὺς καὶ ἀποτείνεται), πάλιν ἐπάγει λέγων· Συναγάγετε αὐτῷ τοὺς δούλους αὐτοῦ, τοὺς διατιθεμένους τὴν διαθήκην αὐτοῦ ἐπὶ θυσίαις· καὶ ἀναγγελοῦσιν οἱ οὐρανοὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, ὅτι ὁ Θεὸς κριτῆς ἔστιν. Ἐμελλε παραγενόμενος τὴν διὰ θυσιῶν λατρείαν ἐκβάλλειν, καὶ μὴ προσίσθαι^a, ταύτην δὲ τὴν ἡμετέραν δέχεσθαι. Ἀκουσον πῶς καὶ περὶ τούτων προανεφωνήθη· Θυσίαν καὶ προσφορὰν οὐκ ἠθέλησας, σῶμα δὲ κατηρτίσω μοι. Ὁ καὶ ἀλλαχοῦ δηλῶν ἔλεγε· Λαός, ὃν οὐκ ἔγνω, ἐδούλευσέ μοι, εἰς ἀκοήν ὠτίου ὑπήκουσέ μου· τουτ-

ἔστιν, οὐ θάλατταν ὄρων σχιζομένην, οὐ πέτρας ῥηγνυμένας, ἀλλ' ἀκούσας τῶν ἀποστόλων τῶν ἐμῶν. Καὶ ἐνταῦθα πάλιν, Σῶμα δὲ κατηρτίσω μοι. Εἰπὼν δὲ τοῦτο, ἐτι προστίθησι καὶ λέγει· Τότε εἶπον, Ἴδοὺ ἤκω· ἐν κεφαλίδι βιβλίου γέγραπται περὶ ἐμοῦ. Δύο γὰρ δὴ ταῦτα ἐντεῦθεν δηλοῦται, καὶ ὅτι παρῆσται, καὶ ὅτι τότε, ὅταν ἐκβληθῶσιν αἱ θυσίαι· ἡ καὶ γέγονε τῆς ἀρχῆς μεταπεσοῦσης τῆς Ἰουδαϊκῆς ἐπὶ τὴν Ῥωμαϊκὴν. Εὐρομεν δὲ καὶ τὸν Βαροῦχ περὶ τῆς παρουσίας αὐτοῦ λέγοντα οὕτως· Ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συναγεστράφη. Λέγει δὲ καὶ ὁ Μωϋσῆς, Προφήτην ὑμῖν [569] ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσεσθε κατὰ πάντα. Καὶ ἔσται, πᾶσα ψυχὴ, ἣτις οὐκ ἀκούει τοῦ προφήτου ἐκείνου, ἐξολοθρευθήσεται ἐκ τοῦ λαοῦ αὐτῆς. Ὅρα τοῦτο ἐπ' οὐδένος συμβάν, ἢ ἐπ' αὐτοῦ μόνου; Καὶ γὰρ πολλοὶ προφήται ἀνέστησαν, καὶ πάντων παρήκουσαν, ἀλλ' οὐδὲν ἔπαθον· τούτου δὲ παρακούσαντες οἱ Ἰουδαῖοι, ἀλήται καὶ πλάνητες, φυγάδες καὶ μετανάσται περιέρχονται πανταχοῦ. Ὅρα γὰρ πολιτείας ἠλλοτριώθησαν, ἔθων πατρῶν καὶ νόμων, ἐν ἀτιμίᾳ καὶ αἰσχύνῃ καὶ κολάσει καὶ τιμωρίᾳ. Ἄ δὲ ἐπὶ Οὔεσπασιανοῦ καὶ Τίτου πεπόνθασιν, οὐδὲ εἰπεῖν ἐνι· οὕτω πᾶσαν συμφορὰν ὑπερέβη ἡ τραγωδία ἐκείνη, καὶ τὸ προφητικὸν ἐπληροῦτο· ὅτι Πᾶς, ὃς ἂν μὴ ἀκούσῃ τοῦ προφήτου ἐκείνου, ἐξολοθρευθήσεται. Διὰ τοι τοῦτο τὰ ἐκείνων ἡρήμωται, ἐπειδὴ τοῦ προφήτου παρήκουσαν ἐκείνου. Ὅτι ἀναστήσει πάντας, καὶ τοῦτο ἐδήλωσεν Ἡσαίας εἰπὼν· Ἀναστήσονται οἱ νεκροὶ καὶ ἐγερθήσονται οἱ ἐν τοῖς μνημείοις. Ἡ γὰρ δρόσος ἡ παρὰ σοῦ ἰαμα αὐτοῖς ἔστιν. Οὐ μόνον δὲ ταῦτα, ἀλλ' ὅτι καὶ μετὰ τὸν σταυρὸν, μετὰ τὴν σφαγὴν λαμπρότερα ἔσται τὰ κατ' αὐτὸν, ὅτι μετὰ τὴν ἀνάστασιν μᾶλλον ἐπιδώσει τὸ κήρυγμα. Ἐπειδὴ γὰρ ἐδέθη, προεδόθη ὑπὸ μαθητοῦ, ἐνεπτύσθη, ἐλοιδορήθη, ἐμαστιγώθη, ἀνεσκολοπίσθη, οὐδ' εἰς τάφον, τό γε εἰς ἐκείνους ἤκον, ἠξιώθη τεθῆναι, τὰ ἱμάτια αὐτοῦ διεμερίσαντο οἱ στρατιῶται, ἐπὶ ὑποψία τυραννίδος τὸν βίον κατέλυσεν, ὡς βλάσφημος, ὡς τύραννος· Πᾶς γὰρ ὁ ποιῶν ἑαυτὸν, φησὶ, βασιλέα, ἀντιλέγει τῷ Καίσαρι· καὶ πάλιν, Ἴδε, ὑμεῖς ἠκούσατε τὴν βλασφημίαν αὐτοῦ· ἐπεὶ τοίνυν ταῦτα πάντα ἔμελλε συμβαίνειν, διεγείρων τὸν ἀκροατὴν καὶ θαρρεῖν παρασκευάζων, μὴ φοβηθῆς, φησὶ, τούτων ἕνεκα· τοῦ γὰρ σταυρωθέντος, τοῦ μαστιγωθέντος, τοῦ ὑπὸ ληστῶν λοιδορηθέντος, τοῦ ἐπὶ ὑποψίᾳ βλασφημίας ἀναιρεθέντος τοιαῦτα ἔσται τὰ πράγματα μετὰ τὴν τελευτὴν, μετὰ τὴν ἀνάστασιν, ὡς μηδένα ἀντειπεῖν, ὅτι εὐ πολλῆς ἐμπέπλησται τῆς τιμῆς. Τοῦτο γοῦν καὶ ἐγένετο. Ὅπερ δὴ καὶ πόρρωθεν προαναφωγῶν ὁ προφήτης ἔλεγεν· Ἐστὶ ἡ ρίζα τοῦ Ἰεσσαί, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν· ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιούσι, καὶ ἔσται ἡ ἀνάπαυσις αὐτοῦ τιμῆ. Ὅσει ἔλεγεν· Αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς τελευτῆς ἀμαδήματός ἐστι τιμιώτερον. Οἱ γοῦν βασιλεῖς διαδήματα ἀποτιθέμενοι, τὸν σταυρὸν ἀναλαμβάνουσι, τὸ σύμβολον αὐτοῦ τῆς τελευτῆς· ἐν πορφυρίᾳ σταυρὸς, ἐν διαδήμασι σταυρὸς, ἐπὶ εὐχῶν σταυρὸς, ἐπὶ ὄπλων σταυρὸς, ἐπὶ τῆς τραπέζης τῆς ἱερᾶς σταυρὸς, καὶ πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης ὁ σταυρὸς ὑπὲρ τὸν ἥλιον διαλάμπει. Καὶ ἔσται ἡ ἀνάπαυσις αὐτοῦ τιμῆ.

θ'. Ἄλλ' οὐ τὰ ἀνθρώπινα τοιαῦτα, ἀλλ' ἀπεναντίας εἴωθε γίνεσθαι. Ζώντων μὲν γὰρ τῶν εὐδοκίμουτων,

^a Colb. καὶ μὴ προσίσθαι. Savil. καὶ προίεσθαι.

καὶ τὰ ἐκείνων ἀνθεῖ· τελευτητάτων δὲ, συγκατα-
λύεται καὶ τὰ ἐκείνων. Καὶ τοῦτο οὐκ ἐπὶ πλουσίου,
οὐκ ἐπὶ ἀρχοντος, ἀλλ' ἐπ' αὐτοῦ τοῦ βασιλέως ἴδοι
τις ἄν. Καὶ γὰρ καὶ οἱ νόμοι αὐτῶν καταλύονται,
καὶ αἱ εἰκόνες ἀμαυροῦνται, καὶ ἡ μνήμη αὐτῶν
σθέννυται, καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν ἐν λήθῃ, καὶ οἱ προσ-
ήκοντες ἐν καταφρονήσει, ἐκείνων τῶν ὄπλα κινούν-
των, τῶν τῷ νεύματι μετατιθέντων δῆμων καὶ πό-
λεων καὶ [570] πραγμάτων καταστάσεις, τῶν ἀναι-
ρεῖν κυρίων, τῶν ἀπαγομένους ἀνακαλεῖσθαι δυνα-
μένων. Ἀλλ' ὁμως ἅπαντα καταλύεται, εἰ καὶ πρὸ
τούτου εὐδοκίμει. Ἐπὶ δὲ τοῦ Χριστοῦ πᾶν τῶναν-
τίον. Πρὸ μὲν γὰρ σταυροῦ ἐν κατηφείᾳ τὰ πράγματα
ἦν. Ἰούδας προέδωκε, Πέτρος ἠρνήσατο, οἱ λοιποὶ
φυγάδες ἐγένοντο, μόνος μεταξὺ τῶν ἐχθρῶν ἀπελαμ-
βάνετο, πολλοὶ πιστεύσαντες ἀπῆλθον εἰς τὰ ὀπίσω.
Ἐπειδὴ δὲ ἐσφάγη καὶ ἐτελεύτησεν, ἵνα μάθῃς ὅτι
οὐ φιλὸς ἀνθρώπος τις ἦν ὁ σταυρωθεὶς, καὶ λαμπρό-
τερα καὶ φαιδρότερα γέγονε καὶ ὑψηλότερα πολλῶν.
Ὁ μὲν οὖν κορυφαῖος τῶν ἀποστόλων πρὸ τοῦ σταυ-
ροῦ οὐδὲ θυρωροῦ ἀπειλήν ἤνεγκεν, ἀλλὰ μετὰ το-
σαύτην μυσταγωγίαν ἐφῆσεν αὐτὴν μὴ εἰδέναι· μετὰ
δὲ τὸν σταυρὸν τὴν οἰκουμένην περιέδραμεν· ἐντεῦ-
θεν μυρία δῆμοι μαρτύρων ἐσφάγησαν, ἐλόμενοι
μᾶλλον ἀποθανεῖν, ἢ φθέγγασθαι ἅπερ ἐφθέγγετο ὁ
κορυφαῖος τῶν ἀποστόλων, μιᾶς θυρωροῦ δείσας ἀπει-
λήν. Οὕτως ἐξ ἐκείνου πᾶσαι χῶραι καὶ πᾶσαι πό-
λεις, καὶ ἔρημος καὶ οἰκουμένη καὶ ἀοικήτος τὸν
ἐσταυρωμένον ἀνακηρύττομεν· καὶ βασιλεῖς καὶ
στρατηγοὶ καὶ ἀρχοντες καὶ ὑπατοί, καὶ δούλοι καὶ
ἐλεύθεροι, καὶ ἰδιῶται καὶ σοφοὶ καὶ ἄσοφοι, καὶ
βάρβαροι καὶ τὰ ποικίλα τῶν ἀνθρώπων γένη, καὶ
λοιπὸν ὅσην ἥλιος ἐφορᾷ γῆν, ταύτην δὴ τὴν τοσαύ-
την ἐπέδραμε, τὸ ὄνομα καὶ ἡ προσκύνησις, ἵνα
μάθῃς τί ἐστίν, Ἔσται ἡ ἀνάπαυσις αὐτοῦ τιμῆ.
Ὁ δὲ τὸ σῶμα δεξάμενος ἐκεῖνο τὸ σφαγὲν τόπος,
σμικρὸς ὢν καὶ σφόδρα βραχὺς, μυρίων αὐλῶν
βασιλικῶν ἐστὶ σεμνότερος, καὶ αὐτοῖς τοῖς βασι-
λεῦσι τιμιώτερος· Καὶ ἔσται ἡ ἀνάπαυσις αὐτοῦ
τιμῆ. Τὸ δὲ παράδοξον, οὐκ ἐπ' αὐτοῦ μόνον, ἀλλὰ
καὶ ἐπὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ τὸ αὐτὸ τοῦτο δὴ γέγο-
νεν. Οἱ γὰρ ἀγόμενοι καὶ περραγόμενοι, οἱ κατα-
φρονούμενοι, καὶ δεσμούμενοι, οἱ τὰ μυρία πά-
σχοντες δεινά, τελευτήσαντες αὐτῶν εἰσι τῶν βασι-
λέων τιμιώτεροι· καὶ πῶς, σκόπει ἐντεῦθεν. Ἐν τῇ
βασιλικωτάτῃ πόλει Ῥώμῃ, πάντα ἀφιέντες, ἐπὶ τοὺς
τάφους τοῦ ἀλιέως καὶ τοῦ σκηνοποιοῦ τρέχουσι καὶ
βασιλεῖς καὶ ὑπατοὶ καὶ στρατηγοί· καὶ ἐν τῇ Κων-
σταντινουπόλει δὲ οὐδὲ πρὸς τοὺς ἀποστόλους ἐγγύς,
ἀλλὰ παρ' αὐτὰ τὰ πρόθυρα ἔξω ἀγαπητὸν εἶναι ἐνό-
μισαν οἱ τὰ διαδήματα περικείμενοι τὰ σώματα αὐ-
τῶν κατορύττεσθαι, καὶ γεγόνασι θυρωροὶ λοιπὸν τῶν
ἀλιέων οἱ βασιλεῖς, καὶ ἐν τῇ τελευτῇ οὐκ αἰσχύονται,
ἀλλὰ καὶ ἐγκαλλωπίζονται, οὐ μόνον αὐτοὶ, ἀλλὰ καὶ οἱ
ἐκγονοὶ ἐκείνων. Καὶ ἔσται, φησὶν, ἡ ἀνάπαυσις αὐ-
τοῦ τιμῆ. Τότε τῆς τιμῆς τὸ μέγεθος ὄψει, ὅταν κα-
ταμάθῃς αὐτοῦ τοῦ θανάτου τὸ σύμβολον, τοῦ θανά-
του τοῦ ἐπαράτου, τοῦ θανάτου τοῦ πάντων θανάτων
αἰσχίστου· τοῦτο γὰρ μόνον τῆς τελευτῆς τὸ εἶδος
ὑπὸ ἀράν ἔκειτο. Οἷόν τι λέγω· τῶν ἀμρτανόντων τὸ
παλαιὸν οἱ μὲν ἐκαίοντο, οἱ δὲ ἐλιθάζοντο, οἱ δὲ ἐτέρω
τρόπῳ τιμωρίας τὸν βίον κατέλυον· ὁ δὲ ἀνεσκολοπι-
σμένος καὶ ἐπὶ ξύλου κρεμάμενος, οὐ τοῦτο μόνον ὑπέ-
μεινε τὸ χαλεπὸν, ὅτι τοιαύτῃ ἐκολάζετο καταδίκη,
ἀλλ' ὅτι καὶ ἐπάρατος ὁ τοιοῦτος ἦν. Ἐπικατάρρα-

τος γὰρ, φησὶ, πᾶς ὁ κρεμάμενος ἐπὶ ξύλου. Ἀλλ'
ὁμως τὸ ἐπάρατον τοῦτο, τὸ ἀπευκτὸν, τὸ τῆς ἐσχά-
της τιμωρίας σύμβολον, νῦν γέγονε ποθεινὸν καὶ ἐπ-
έραστον. Οὐδὲ γὰρ οὕτω στέφανος βασιλικὸς καλλωπί-
ζει κεφαλὴν, ὡς σταυρὸς παντὸς [571] κόσμου τιμιώ-
τερος ὢν· καὶ ὁ ἅπαντες ἐπεφρίκεσαν πρώην, τούτου
νῦν τὸ σχῆμα οὕτως ἐστὶν ἅπασι περιμάχητον, ὡς παν-
ταχοῦ τοῦτο εὐρίσκεισθαι παρὰ ἀρχουσι, παρὰ ἀρχομέ-
νοισι, παρὰ γυναίξιν, παρὰ ἀνδράσι, παρὰ παρθένοισι,
παρὰ γεγαμημέναις, παρὰ δούλοις, παρὰ ἐλευθέροις.
Καὶ γὰρ συνεχῶς αὐτὸ ἅπαντες ἐγχαράττουσιν ἐπὶ τοῦ
τῶν μελῶν ἡμῶν ἐπισημοτέρου μέρους, καὶ ὡς περ ἐν
στήλῃ ἐπὶ τοῦ μετώπου καθ' ἐκάστην ἡμέραν διατυ-
πούμενον περιφέρουσιν. Οὗτος ἐν τῇ ἱερᾷ τραπέζῃ,
οὗτος ἐν ταῖς τῶν ἱερέων χειροτονίαις, οὗτος πάλιν
μετὰ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τὸ μυστικὸν δεῖ-
πνον διαλάμπει· τοῦτον πανταχοῦ χορεύοντα ἴδοι τις
ἄν, ἐν οἰκίαις, ἐν ἀγοραῖς, ἐν ἐρημίαις, ἐν ὁδοῖς, ἐν
ὄρεσιν, ἐν νάπαις, ἐν βουνοῖς, ἐν θαλάττῃ καὶ πλοίοις
καὶ νήσοις, ἐν κλίμαις, ἐν ἱματίοις, ἐν ὄπλοις, καὶ ἐν
παστάσιν, ἐν συμποσίοις, ἐν σκεύεσιν ἀργυροῖς, ἐν
χρυσείοις, ἐν μαργαρίταις, ἐν τοίχων γραφαῖς, ἐν
σώμασιν ἀλόγων πολλὰ πεπονηκότων, ἐν σώμασιν
ὑπὸ δαιμόνων πολιορκουμένων, ἐν πολέμοις, ἐν εἰρή-
νῃ, ἐν ἡμέραις, ἐν νυξίν, ἐν τρυφώντων χορείαις, ἐν
σκληρωγυγούμενων φρατρίαις· οὕτω περιμάχητον
ἅπασι γέγονε τὸ θαυμαστὸν τοῦτο δῶρον, ἡ ἄφατος
αὕτη χάρις. Οὐδεὶς αἰσχύνεται, οὐκ ἐγκαλύπτεται
ἐννοῶν, ὅτι θανάτου τοῦ ἐπαράτου τοῦτο σύμβολον,
ἀλλὰ πάντες τούτῳ καλλωπιζόμεθα μᾶλλον ἢ στεφά-
νοισι καὶ διαδήμασι καὶ μυρίαῖς μαργαριτῶν περιβο-
λαῖς· οὕτως οὐ μόνον οὐκ ἐστὶ φευκτὸς, ἀλλὰ καὶ πο-
θεινὸς καὶ ἐπέραστος καὶ περισπούδαστος ἅπασι, καὶ
πανταχοῦ διαλάμπων καὶ διεσπαρμένος ἐν τοίχοις
οἴκων, ἐν ὄροφῃ, ἐν βίβλοις, ἐν πόλεσιν, ἐν κώμαις,
ἐν ταῖς ἀοικήτοις, ἐν ταῖς οἰκουμέναις. Ἡδέως ἄν οὖν
ἐροίμην τὸν Ἕλληνα λοιπὸν, πόθεν τῆς καταδίκης
ταύτης, τοῦ θανάτου τοῦ ἐπαράτου τοῦτο τὸ σύμ-
βολον ἅπασι ποθεινὸν, περισπούδαστον, εἰ μὴ μεγάλη
τοῦ σταυρωθέντος ἡ δύναμις;

ε'. Εἰ γὰρ μηδὲν εἶναι τοῦτο σὺ νομίζεις καὶ ἀναι-
σχυντεῖς ἔτι, καὶ πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἀντιβλέπεις, καὶ
πρὸς τὸ φῶς τυφλώττεται, φέρε σοι δείξωμεν καὶ ἐξ
ἄλλης ὑποθέσεως ἡλίκον τοῦτό ἐστι. Ποίας δὴ ταύτης;
Ἔστι τοῖς δικάζουσι πολλὰ βασανιστηρίων εἶδη, ξύ-
λον, ἱμάντες, ὄνυχες, μολιθόιδες, δι' ὧν ξέουσι τὰ
σώματα καὶ διασχίζουσι τὰ μέλη καὶ ἐξαρτῶσι. Τίς
γούν ἄν ἔλοιτο ταῦτα εἰς οἰκίαν ἀγαγεῖν; τίς δ' ἄν
καταδέξαιτο χειρὸς ἄψασθαι τῶν ταῦτα ἐργαζομένων
δημίων, ἢ πλησίον γενέσθαι ἰδεῖν; οὐχὶ μυσάττονται
οἱ πλείους, ἔνιοι δὲ καὶ οἰωνίζονται, καὶ οὐδὲ τῆς
ἀφῆς, οὐδὲ τῆς ὄψεως ἀνέχονται; οὐ πόρρω φεύγου-
σιν; οὐκ ἀποστρέφουσι τὸ ἦμα; Τοιοῦτον δὴ τι καὶ
ὁ σταυρὸς ἦν τὸ παλαιὸν, μᾶλλον δὲ τούτων πολὺ χα-
λεπώτερος· ὅπερ γὰρ ἐφθην εἰπὼν, οὐχ ἀπλῶς θανά-
του, ἀλλὰ θανάτου τοῦ ἐπαράτου τοῦτο σύμβολον ἦν.
Πόθεν οὖν, εἰπέ μοι, πᾶσιν οὕτω νῦν περισπούδα-
στος, πᾶσιν οὕτω ποθεινὸς γέγονε, πάντων προτιμώ-
τερος;

Αὐτὸ δὲ τὸ ξύλον ἐκεῖνο, ἐνθα τὸ ἅγιον ἐτάθη σῶ-
μα καὶ ἀνεσκολοπίσθη, πῶς ἐστὶ περιμάχητον ἅπασι;
καὶ μικρὸν τι λαμβάνοντες ἐξ ἐκείνου πολλοὶ, καὶ
χρυσῶν κατακλείοντες, καὶ ἄνδρες καὶ γυναῖκες τῶν
τραχίλων ἐξαρτῶσι τῶν ἑαυτῶν καλλωπιζόμενοι,
καίτοι καταδίκης σύμβολον τὸ ξύλον ἦν, καίτοι [572]

fruuntur, res eorum florent; iis vero mortuis, pereunt et omnia. Quod non in divite, neque in principe tantum, sed in ipso Imperatore animadvertas. Etenim et leges eorum abrogantur, et imagines obscurantur, memoria eorum exstinguitur, nomen in oblivionem venit, clientes despiciuntur: illorum scilicet qui prius arma moverant, qui nutu solo populos, urbes resque publicas mutaverant, quibus licebat et occidere, et ad supplicium ductos a morte liberare. Attamen hæc omnia pereunt, licet antea floruerint. At secus in Christo: nam ante crucem in luctu res erant, Judas prodidit, Petrus negavit, reliqui fugerunt, solus ille inter inimicos comprehensus est, multi ex iis, qui crediderant, retrorsum abierunt. Postquam autem occisus vitam clausit, ut discas eum, qui crucifixus est, non purum hominem fuisse, res ejus clariores, illustriores ac sublimiores evaserunt. Ante crucem princeps apostolorum, ne ostiariæ quidem minas tulit, sed post tantam initiationem, aiebat se nescire quis esset: post crucem vero orbem terrarum peragravit: hinc innumeri populi martyrum jugulati sunt, præoptantes occidi, quam ea loqui, quæ loquutus fuerat princeps apostolorum, unius ostiariæ terrore superatus. Hinc omnes regiones, et omnes civitates, desertum, habitata et inhabitata terra, crucifixum prædicamus. Reges, duces, principes, consules, liberi, servi, idiotæ, sapientes, insipientes, barbari, variaque hominum genera, demum universa, quam sol respicit, terra tam ampla hoc nomine et ejus adoratione frequentatur, ut discas quid sit, *Erit requies ejus honor*. Locus autem, qui corpus illud occisum recepit, licet admodum parvus et angustus, innumeris regum aulis venerabilior, ipsisque regibus pretiosior: *Et erit requies ejus honor*. Quodque mirabile dictu est: id non ipsi tantum, sed etiam discipulis ejus contigit: nam qui viducebantur et circumagebantur, contempti, vincti, innumeris malis affecti, post mortem ipsis regibus honorabiliores sunt. Id quomodo fiat perpende: in regia urbe Roma, missis aliis omnibus, ad sepulcra piscatoris et tentoriorum opificis accurrunt Imperatores, consules, exercituum duces: Constantino poli vero ¹ non prope apostolos, sed foris ad ipsa limina optaverunt ii, qui diademate redimiuntur, corpora sua sepeliri: atque ita Imperatores piscatorum ostiarii facti sunt: sic in obitu hoc non dedecori, sed honori sibi esse putant non solum ipsi, sed etiam eorum nepotes. *Et erit, inquit, requies ejus honor*. Tunc honoris magnitudinem videbis, cum mortis ejus symbolum didiceris: mortis, inquam, maledictæ, mortis omnium ignominiosissimæ. Hoc quippe solum mortis genus maledicto obnoxium erat. Exempli causa, facinorosorum olim alii comburebantur, alii lapidabantur, alii alio supplicii genere vitam claudabant: crucifixus autem, in ligno pendeus, non id solum mali patiebatur, quod eam subiret damnationem, sed

quod maledictus esset: *Maledictus enim, inquit, omnis qui pendet in ligno. (Deut. 21. 23)*. Attamen maledictum illud execrabile, extremi supplicii symbolum, nunc desiderabile amabileque factum est.

Crucis signi usus ubique frequentissimus. — Nihil enim imperatoriam coronam sic exornat, ut crux universo mundo pretiosior: et quod omnes olim exhorrescebant, ejus nunc figura ita certatim exquiritur ab omnibus, ut ubique reperiat, apud principes et subditos, apud mulieres et viros, apud virgines et nuptas, apud servos et liberos: nam illud omnes signum frequenter imprimunt in membrorum nobiliori parte; et in fronte ceu in columna figuratum quotidie circumferunt. Hoc in sacra mensa, hoc in sacerdotum ordinationibus, hoc rursus cum corpore Christi in mystica cœna resulget. Hoc ubique celebratum videre est, in domibus, in foro, in desertis, in viis, in montibus, in saltibus, in collibus, in mari, in navibus, in insulis, in lectis, in vestimentis, in armis, in thalamis, in conviviis, in vasis argenteis et aureis, in margaritis, in parietum picturis, in corporibus brutorum male affectis, in corporibus a dæmone obsessis, in bellis, in pace, in diebus, in noctibus, in choreis tripudiantium, in sodalitiis sese macerantium; adeo certatim donum hoc mirabile, ejusque ineffabilem gratiam omnes perquirunt. Nemo pudore afficitur, vel erubescit dum cogitat hoc maledictæ mortis symbolum esse; sed illo omnes magis exornamur, quam coronis, diadematibus, et mille margaritarum monilibus: ita non modo non aversamur crucem, sed etiam amabilis illa desiderabilisque omnibus est: ubique illa fulget, in parietibus domorum, in tectis, in libris, in urbibus, in vicis, in incultis, in cultis locis. Hic libenter Gentilem interrogarem, undenam fit, ut damnationis maledictæque mortis symbolum, omnibus ita amabile optabileque sit?

10. Quod si nihil hoc esse putas, si adhuc impudens manes, veritatemque aversaris, atque ad lumen cæcutis: age tibi alio argumento commonstramus, quantum sit illud. Quale illud argumentum? Sunt iudiciis multa suppliciorum genera, lignum, lora, ungues, plumbata, quibus corpora lacerant, membra discerpunt atque suspendunt: quisnam vellet hæc in domum suam inferre? Quis vellet carnificis hæc agentis manum contingere, vel ut id videret, propius accedere? Annon plerique hæc execrantur, alique hinc male ominantur, ac neque tactum, neque aspectum ferunt? Annon etiam procul fugiunt, et oculos avertunt? Talis olim crux erat, imo illis multo gravior. Nam, ut ante dixi, non tantum mortis, sed etiam maledictæ mortis symbolum erat. Unde ergo, dic mihi, jam ita desiderabilis optabilisque facta est, omnibusque antefertur?

Veræ crucis particulæ ab omnibus exquisitæ. — Illud vero ipsum lignum, in quo sacrum corpus passum et crucifixum est, cur certatim omnes adeunt? Cur particulam ejus multi sumentes auro inclusam, tum viri tum mulieres a collo suspendunt ad ornatum: etsi damnationis et ultionis symbolum hoc lignum

¹ De Ecclesia SS. Apostolorum, in cujus porticu sepulti erant Imperatores, quamque alii a Constantino, a Constantio alii structam voluit, vide Gangium in Constantinopoli sua.

fuert? At qui omnia facit, et immutat ea, qui orbem ex tanta nequitia transtulit, et terram cælum effecit, etiam rem hanc vituperio plenam, et mortem omnium ignominiosissimam supra cælos adduxit. Hæc igitur omnia prævidens propheta dicebat: *Et erit requies ejus honor.* Hoc quippe mortis symbolum, neque enim finem faciam ita loquendi, multis benedictionis argumentum effectum est, et omnimodæ firmitatis murus, diaboli lethifera plaga, dæmonum frænum, camus adversariarum virtutum. Hoc mortem sustulit, hoc inferni portas æreas confregit, vectes ferreos contrivit, diaboli arcem destruxit, peccati nervos excidit, totum orbem damnationi subjectum eripuit, immisam divinitus naturæ nostræ plagam curavit. Quid dico? Quod non potuere mare divisum, petra scissæ, aer mutatus, manna quadraginta annis tot hominum millibus erogatum, lex et alia signa cum in deserto, tum in Palæstina facta, hæc potuit crux, non in una gente, sed in toto orbe; crux, inquam, maledictum symbolum, omnibus horrendum, omnibus execrandum, post crucifixi mortem potuit omnia nullo negotio perficere. Neque hæc solummodo, sed ea, quæ postea sequuta sunt, ejus virtutem declarant. Orbem enim terrarum, qui quoad virtutem sterilis erat, nec melius se habebat, quam desertum, cum non posset quidpiam boni parere, statim paradysum et matrem secundissimam effecit. Et hoc diu ante prænuntiavit propheta his verbis: *Lætare, sterilis, quæ non paris: erumpe et clama, quæ non parturis, quia multi filii desertæ magis, quam ejus quæ habet virum (Hesai. 54. 1).* Quod vero cum talem eam fecisset, legem ipsi dederit multo præstantiorem priori, id minime tacuerunt prophetæ: ac vide quid præsignificaverint: *Disponam eis testamentum novum, non secundum testamentum, quod disposui patribus eorum in die qua manum eorum apprehendi, ut educerem eos de terra Ægypti: quia ipsi non manserunt in testamento meo, et ego neglexi eos, dicit Dominus. Quia hoc est testamentum quod disponam eis, dans leges meas in mente eorum, et in corde eorum inscribam eas (Jer. 31. 32).* Deinde subitam mutationem et doctrinam facilem declarans ait: *Et non docebunt unusquisque proximum suum, et unusquisque fratrem suum, dicens, cognosce Dominum, quia omnes scient me a parvo ipsorum usque ad magnum ipsorum.* Quod in adventu suo peccatorum veniam daturus esset, hoc item sic prænuntiavit propheta: *Hoc erit ipsis a me testamentum, cum auferam iniquitates ipsorum, et peccatorum eorum non recordabor amplius (Jer. 31. 34).* Quid hac re manifestius esse possit? Vocationem quippe gentium, novæ legis supra veterem excellentiam, facilitatem accessus, credentium gratiam, et donum in baptismo factum his vaticiniis significavit.

11. Quod vero qui hæc fecit, is ipse postea iudex adfuturus sit, perpende quomodo et hoc prænuncient Prophetæ, neque enim id silentio prætermiserunt, alij quidem videntes eum in eo ipso habitu, quo venturus erat; alij verbis eum præsignificantes. Nam Daniel etiam in medio barbarorum Babyloniorum vi-

det ipsum in nubibus venientem: audi illius Prophetæ verba: *Aspiciebam, inquit, et ecce quasi filius hominis veniens in nubibus, et pervenit usque ad antiquum dierum, et ante eum oblatum est. Et datus est ei principatus et regnum et omnes populi, tribus, linguæ ipsi servient (Dan. 7. 13).* Et iudicium ejus ita subindicat: *Aspiciebam donec throni positi sunt, et libri aperti sunt: et fluvius igneus manabat in conspectu ejus: mille millia ministrabant ei, et decies millies dena millia assistebant ei.* Neque hoc tantum narrat, sed quem justi habituri sunt honorem sic describit: *Et iudicium dedit sanctis Altissimi, et regnum obtinuerunt sancti.* Malachias vero hoc iudicium per ignem futurum esse declarat his verbis: *Ecce ipse ingreditur sicut ignis conflatorii, et sicut herba fullonum (Malach. 3. 2).* Vidistin' prophetarum accuratorem, quomodo omnia, quæ futura sunt, annuntiare præoccuparint? Quomodo ergo adhuc incredulus manere audes, talibus acceptis ejus virtutis demonstrationibus, cum verbo videas tamdiu ante prænuntiata, resque videas accidere verbis consonas, ita ut nihil omnino excidat? Quodque hæc non figmenta nostra sint, testificantur ii, qui primi libros acceperunt, et etiamnum conservant, inimici nostri, abnepotesque eorum qui Dominum crucifixerunt: qui libros, inquam, apud se retinent et conservant. Et qui fieri possit, dicet quispiam, ut libros habentes non credant? Quia tunc etiam, cum eum mirabilia operantem viderent, non crediderunt: sed hoc non est crimen ejus cui non creditur, sed eorum magis, qui in meridie cæcutiunt. Nam et hunc mundum in medio proposuit, instrumentum omni concinnitate elaboratum, vocem undique emittens, et creatorem prædicans: et tamen quidam homines sunt, qui vel automata esse dicunt, vel horum creationem atque providentiam hominibus adscribunt; alii vero fortunæ, fato, genesi, vel stellarum conversionibus. Verum hoc crimen non in opificem cadit, sed in eos, qui inter tot remedia adhuc extremis laborant morbis. Quemadmodum enim bene affectus animus quid facto opus sit videt, nec multis ad hoc eget adjumentis; sic imprudens ac stupidus, etiamsi innumeros habeat magistros, affectibus præoccupatus, in cæcitate perseverat. Hoc igitur semper videas, non in hac re solum, sed in aliis quoque. Quot enim sunt, qui cum nullam audissent legem, honeste ac legitime vixerunt? Alii vero a pueritia ad extremam usque senectutem in legibus educati, eas violandi numquam finem fecerunt. Hæc et apud veteres contigerunt: nam Judæi innumeris signis et miraculis non meliores effecti sunt; Ninivite vero una solum audita voce resipuerunt, et a peccatis liberati sunt. Hoc etiam videre est non in nobilibus tantum viris, sed etiam in obscuro loco natis. Quanta doctrina non imbutus est Judas? et tamen proditor factus est. Quam admonitionem habuit Iatro? attamen in cruce Christum confessus est, et regnum ejus prædicavit. Ne igitur a corruptorum hominum mente rerum iudicium facias; sed ab ipsa rerum veritate congruentem calculum ponas de iis, qui recta consilia sunt

τιμωρίας; Ἄλλ' ὁ πάντα ποιῶν καὶ μετασκευάζων αὐτὰ, ὁ τὴν οἰκουμένην ἐκ τοσαύτης κακίας μεταθείς, καὶ τὴν γῆν οὐρανὸν ἐργασάμενος, οὗτος καὶ τὸ πρᾶγμα τοῦτο ἐπονείδιστον ὄν καὶ πάντων θανάτων αἰσχιστον ὑπὲρ τῶν οὐρανῶν ἀνήγαγε. Ταῦτ' οὖν ἅπαντα προορῶν ὁ προφήτης ἔλεγε· *Καὶ ἔσται ἡ ἀνάπαυσις αὐτοῦ τιμὴ*. Τοῦτο γὰρ τὸ τοῦ θανάτου σύμβολον (οὐ γὰρ παύσομαι συνεχῶς τοῦτο λέγων) ἐγένετο εὐλογίας ὑπόθεσις πολλῆς, καὶ παντοδαπῆς ἀσφαλείας τεῖχος, διαδόλου καιρία πληγῆ, δαιμόνων χαλινῆς, κημῆς τῆς τῶν ἀντικειμένων δυνάμεως· τοῦτο θάνατον ἀνεῖλε, τοῦτο τοῦ ἄδου τὰς χαλκᾶς πύλας συνέκλασε, τοὺς σιδηροῦς μοχλοὺς συνέθλασε, τοῦ διαδόλου τὴν ἀκρόπολιν κατέλυσε, τῆς ἀμαρτίας τὰ νεῦρα ἐξέκοψεν, ὑπὸ καταδίκην κειμένην τὴν οἰκουμένην ἅπασαν ἐξήρπασε, θεήλατον φερομένην κατὰ τῆς φύσεως τῆς ἡμετέρας πληγῆν ἀνέστειλε. Τί λέγω; ἅπερ οὐκ ἴσχυσε θάλασσα σχιζομένη, πέτραι ῥηγνύμεναι, ἀῆρ μεταβαλλόμενος, καὶ μάννα ἐπὶ τεσσαράκοντα ἔτεσι τοσαύταις χιλιάσι διαδιδόμενον, καὶ νόμος, καὶ ἕτερα σημεῖα καὶ ἐν ἐρήμῳ καὶ ἐν Παλαιστίνῃ γενόμενα, ταῦτα ἴσχυσεν ὁ σταυρὸς, οὐκ ἐν ἐνὶ ἔθνει, ἀλλ' ἐν πάσῃ τῇ οἰκουμένῃ, σταυρὸς τὸ ἐπάρατον σύμβολον, τὸ πᾶσι φευκτὸν, τὸ πᾶσιν ἀπευκτὸν, τὸ ἐπονείδιστον, ἴσχυσε, μετὰ τὸ τελευτῆσαι τὸν σταυρωθέντα, πάντα εὐκόλως ἐργάσασθαι. Οὐ ταῦτα δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ μετὰ ταῦτα δείκνυσιν αὐτοῦ τὴν ἰσχύον. Τὴν γὰρ οἰκουμένην ἄγονον οὔσαν κατὰ τὸν τῆς ἀρετῆς λόγον, καὶ ἐρήμου γῆς οὐδὲν ἄμεινον διακειμένην, οὐδὲ εἰς τὸ τεκεῖν τι χρῆστον προσδοκῶσαν, ἀθρόον παράδεισον καὶ μητέρα πολυπαιδα πεποίηκε. Καὶ τοῦτο ἄνωθεν προεδήλωσεν ὁ προφήτης οὕτω λέγων· *Εὐφράνθητι, στειρα, ἢ οὐ τικτούσα· ῥῆξον καὶ βόησον, ἢ οὐκ ὠδίνουσα, ὅτι πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου μάλλον, ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα*. Ὅτι τοιαύτην ἐργασάμενος, νόμον ἔδωκεν αὐτῇ πολλῶ τοῦ προτέρου βελτίονα, οὐδὲ τοῦτο εἰσήτησαν οἱ προφῆται· καὶ ὄρα τί προαναφωνοῦντες εἰρήκασιν· *Διαθήσομαι αὐτοῖς διαθήκην καινὴν, οὐ κατὰ τὴν διαθήκην ἣν διεθέμην τοῖς πατράσιν αὐτῶν, ἐν ἡμέρᾳ ἐπιλαβομένου μου τῆς χειρὸς αὐτῶν ἐξαγαγεῖν αὐτοὺς ἐκ γῆς Αἰγύπτου· ὅτι αὐτοὶ οὐκ ἐνέμειναν ἐν τῇ διαθήκῃ μου, καὶ γὰρ ἠμέλησα αὐτῶν, λέγει Κύριος*. Ὅτι αὕτη ἡ διαθήκη, ἣν διαθήσομαι αὐτοῖς, διδοὺς νόμους μου εἰς τὴν διάνοιαν αὐτῶν, καὶ ἐπὶ καρδίαν αὐτῶν ἐπιγράψω αὐτοὺς. Εἶτα καὶ τὴν ἀθρόαν μεταβολὴν, καὶ τὴν μετ' εὐκολίας διδασκαλίαν παραδηλῶν ἔλεγε· *Καὶ οὐ μὴ διδάξωσιν ἕκαστος τὸν πλησίον αὐτοῦ, καὶ ἕκαστος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, λέγων, Γινώθι τὸν Κύριον, ὅτι πάντες εἰδήσουσί με ἀπὸ μικροῦ αὐτῶν ἕως μεγάλου αὐτῶν*. Ὅτι ἀμαρτημάτων ἔμελλε διδόναι συγχώρησιν ἅπασιν παραγενόμενος, καὶ τοῦτο πάλιν προανεφώνησεν ὁ προφήτης οὕτως εἰπὼν· *Αὕτη αὐτοῖς ἡ παρ' ἐμοῦ διαθήκη, ὅταν ἀφέλωμαι τὰς ἀνομίας αὐτῶν, καὶ τῶν ἀμαρτιῶν αὐτῶν οὐ μὴ μνησθῶ ἔτι*. Τί τούτου σαφέστερον γένοιτ' ἂν; Τὴν κλῆσιν γὰρ τῶν ἐθνῶν, τὴν ὑπεροχὴν τοῦ καινοῦ πρὸς τὸν παλαιὸν νόμον, τὴν εὐκολίαν τῆς προσαγωγῆς, τῶν πιστευσάντων τὴν χάριν, καὶ τὴν δωρεάν τὴν διὰ τοῦ βαπτίσματος γενομένην, διὰ τούτων ἐνέφηνε τῶν προφῆσεων.

[573] ια'. Ὅτι αὐτὸς οὗτος ὁ ταῦτα ἐργασάμενος, αὐτὸς παρέσται καὶ κριτὴς μετὰ ταῦτα, ὄρα πῶς καὶ αὐτὸ προαναφωνοῦσι· καὶ γὰρ οὐδὲ τοῦτο παρέδραμον, οἱ μὲν ὁρῶντες αὐτὸν ἐν αὐτῷ τῷ στήματι, ἢ μέλλοι

παραγίνεσθαι, οἱ δὲ διὰ ῥημάτων αὐτῶν προαναφωνοῦντες. Ὁ μὲν γὰρ Δανιήλ, καὶ ταῦτα ἐν μέσῳ βαρβάρων τῶν Βαβυλωνίων, ὄρα αὐτὸν ἐπὶ τῶν νεφελῶν ἐρχόμενον· καὶ ἄκουε τῶν ῥημάτων αὐτῶν τοῦ προφήτου· *Ἐθεώρουν, φησὶ, καὶ ἰδοὺ ὡς Υἱὸς ἀνθρώπου ἐρχόμενος ἐπὶ τῶν νεφελῶν, καὶ ἔφθασεν ἕως τοῦ Παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν, καὶ ἐνώπιον αὐτοῦ προσηρέχθη, καὶ αὐτῷ ἐδόθη ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ βασιλεία, καὶ πάντες οἱ λαοὶ, φυλαὶ, γλῶσσαι αὐτῷ δουλεύσουσι*. Καὶ τὸ κριτήριον δὲ αὐτοῦ ὑπογράφων φησὶν· *Ἐθεώρουν ἕως ὅτου θρόνοι ἐτέθησαν, καὶ βίβλοι ἀνεψήχθησαν· καὶ ποταμὸς πυρὸς εἴλκεν ἔμπροσθεν αὐτοῦ· χίλιαι χιλιάδες ἐλειτούργουν αὐτῷ, καὶ μύριαι μυριάδες περιεστήκεισαν αὐτῷ*. Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ τὴν τιμὴν δείκνυσιν, ἣν μέλλουσιν ἔχειν οἱ δίκαιοι, λέγων· *Καὶ τὸ κρίμα ἔδωκεν ἁγίοις Ὑψίστου, καὶ τὴν βασιλείαν κατέσχον οἱ ἅγιοι*. Ὁ δὲ Μαλαχίας, καὶ ὅτι διὰ πυρὸς ἔσται τὸ δικαστήριον ἐκεῖνο, παρίστησι λέγων· *Ἰδοὺ αὐτὸς εἰσπορεύεται ὡς πῦρ χωνευτηρίου, καὶ ὡς πῶα πλυνόντων*. Εἶδες ἀκρίθειαν προφητῶν, πῶς ἅπαντα προλαβόντες ἀνεκήρυξαν τὰ συμβήσεσθαι μέλλοντα; Πῶς οὖν ἔτι τολμᾶς ἀπιστεῖν, τοιαύτας λαβὼν αὐτοῦ ἀποδείξεις τῆς δυνάμεως, ῥήματα πρὸ τοσοῦτου χρόνου ἀναφωνηθέντα, καὶ πράγματα τοῖς ῥήμασι συμβαίνοντα βλέπων, καὶ οὐδὲν ὄλως διαπεσόν; Καὶ ὅτι οὐ πλάσματα ἡμέτερα μαρτυροῦσιν οἱ τὰ βιβλία καὶ πρῶτοι δεξάμενοι καὶ νῦν κατέχοντες, ἐχθροὶ τε ὄντες, καὶ τῶν ἐσταυρωκότων ἔχγονοι, καὶ νῦν αὐτὰ κατέχοντες καὶ διατηροῦντες. Καὶ πῶς οὐ πιστεύουσι, φησὶν, ἔχοντες τὰ βιβλία; Ὅτι καὶ τότε θαυματουργοῦντα βλέποντες οὐκ ἐπίστευον. Ἀλλὰ τοῦτο οὐ τοῦ ἀπιστουμένου ἔγκλημα, ἀλλὰ τῶν ἐν μεσημβρίᾳ μέσῃ τυφλωτόντων· ἐπεὶ καὶ τὸν κόσμον τοῦτον εἰς μέσον προέθηκε, παναρμόνιον ὄργανον, φωνὰς πανταχόθεν ἀφιέντα, καὶ τὸν δημιουργὸν ἀνακηρύττοντα· καὶ ὁμως τινὲς τῶν ἀνθρώπων εἰσὶν οἱ μὲν αὐτόματα πάντα λέγοντες, οἱ δὲ ἀγέννητα τὰ ὀρώμενα, οἱ δὲ δαίμοσιν ἐπιγράφοντες τὴν τούτων δημιουργίαν καὶ πρόνοιαν, ἄλλοι τύχη καὶ εἰμαρμένη, καὶ γενέσει, καὶ ἀστρων περιφοραῖς. Ἄλλ' οὐδέπω τοῦτο τοῦ δημιουργοῦ ἔγκλημα, ἀλλ' ἡ κατηγορία τῶν μετὰ τοσαῦτα φάρμακα ἐν ἐσχάταις κειμένων νόσοις. Ὅσπερ γὰρ ὅταν εὐγνώμων ἢ ψυχὴ, τὸ δέον συνορᾷ, οὐ πολλῶν δεομένη βοηθημάτων εἰς τοῦτο· οὕτω δὲ καὶ ὅταν ἀγνώμων καὶ ἀναίσθητος, κἂν μυρίους ἔχη τοὺς χειραγωγοῦντας, προκατειλημμένη πάθει, μένει τυφλωτόσσα. Ὅρα γοῦν τοῦτο πανταχοῦ συμβαῖνον, οὐκ ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης, ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ. Πόσοι γοῦν νόμων οὐκ ἀκούσαντες, ἐννομώτατον διετέλεσαν ἐπιδεικνύμενοι βίον; ἄλλοι δὲ ἐκ πρώτης ἡλικίας αὐτοῖς συντραφέντες εἰς ἔσχατον γῆρας τοῖς νόμοις, οὐκ ἐπαύσαντο αὐτοὺς παραβαίνοντες. Ταῦτα καὶ ἐπὶ τῶν παλαιῶν συνέβαινε. Καὶ γὰρ ὁ μὲν Ἰουδαῖοι, καὶ σημείων καὶ θαυμάτων μυρίων ἀπολαύσαντες, οὐκ ἐγένοντο βελτίους· Νινευῖται δὲ μιᾶς μόνης φωνῆς ἀκούσαντες μετεβάλλοντο, καὶ τῆς κακίας [574] ἀπηλλάγησαν. Τοῦτο καὶ ἐπ' ἀνδρῶν ἔδοι τις ἂν συμβαῖνον εὐτελεῶν, οὐκ ἐπισήμων μόνον. Πόσης διδασκαλίας οὐκ ἀπέλαυσεν Ἰούδας, καὶ ὁμως προδότης ἐγένετο! ποίας δὲ παραινέσεως ἀπέλαυσεν ὁ ληστής, ἀλλ' ἐν σταυρῷ αὐτὸν ὠμολόγησε, καὶ τὴν βασιλείαν ἀνεκήρυξε τὴν ἐκεῖνου! Μὴ τοίνυν ἀπὸ τῶν διεφθαρμένων τὰς γνώμας τὰς κρίσεις ποιοῦ τῶν πραγμάτων, ἀλλ' ἀπὸ τῆς τῶν πραγμάτων ἀληθείας τὴν προσήκουσαν ψῆφον ἔχωσε περὶ τῶν ὀρθῶς βου-

λευσαμένων. Οὐκ ἐπίστευσαν οἱ Ἰουδαῖοι, οἱ ἐξ ἐθνῶν ἐπίστευσαν. Καὶ οὐδὲ τοῦτο σεσίγηται, ἀλλ' ἐνθεν μὲν ὁ Δαυὶδ προφητεύων βοᾷ· *Υἱοὶ ἀλλότριοι ἐψεύσαντό με, υἱοὶ ἀλλότριοι ἐπαλαιώθησαν, καὶ ἐχώλιναν ἀπὸ τῶν τρίβων αὐτῶν*. ἐνθεν δὲ ὁ Ἡσαίας λέγων, *Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν, καὶ ὁ βραχίων Κυρίου τίμι ἀπεκαλύφθη*; Καὶ πάλιν, *Εὐρέθην τοῖς ἐμὲ μὴ ζητοῦσιν, ἐμφανῆς ἐγενόμην τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπερωτῶσι*. Καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ Χαναναῖα καὶ Σαμαρεῖτις γυνὴ ἐπίστευσαν· ἱερεῖς δὲ καὶ ἄρχοντες ἐπολέμου καὶ ἐπεβούλευον, καὶ τοὺς ἄλλους ἀπεῖργον καὶ ἀποσυναγώγους ἐποίουν πιστεύοντας εἰς αὐτόν. Μηδὲν τοίνυν ξενιζέτω σε ταῦτα. Πολλῶν ἐμπέπλησται τοιούτων ὑποδειγμάτων ὁ βίος ἡμῶν καὶ ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς χρόνῳ, καὶ ἐν τοῖς ἐμπροσθεν οὔσιν· ἄλλως δὲ, εἰ καὶ μὴ πάντες, ἀλλὰ πολλοὶ καὶ ἐξ Ἰουδαίων καὶ τότε καὶ νῦν ἐπίστευσαν· εἰ δὲ μὴ πάντες, οὐδὲν καινὴν οὐδὲ παράδοξον. Τοιοῦτον γὰρ ἡ ἀγνωμοσύνη, τοιοῦτον ἡ ἀλόγιστος διάνοια, τοιοῦτον ἡ ὑπὸ παθῶν κρατούμενη ψυχὴ.

Ἄλλ' ἐπειδὴ τὰς περὶ αὐτοῦ προφητείας παρὰ τῶν προφητῶν εἰρημένας, καὶ πρὸ τοσοῦτων χρόνων ἀνακηρυχθείσας εἰρήκαμεν, φέρε καὶ τὰς ὑπ' αὐτοῦ, ἡνῖκα περιεπόλει τὴν γῆν καὶ τοῖς ἀνθρώποις συναναστρέφετο, περὶ μελλόντων εἰρημένας εἰς μέσον ἀγάγωμεν, ἵνα κἀντεῦθεν αὐτοῦ μάθῃς τὴν ἰσχύν. Παραγενόμενος γὰρ τότε, καὶ τὴν τῶν ἀνθρώπων πραγματευόμενος σωτηρίαν, τῶν τε κατ' ἐκείνους ὄντων τρεῖς χρόνους, τῶν τε ὕστερον ἔσομένων, ποικίλως αὐτὴν μεταχειρίζει. Καὶ ὄρα τί ποιεῖ. Θαύματα ἐργάζεται, καὶ προλέγει τινὰ τῶν μακροῖς ὕστερον χρόνοις ἐκθησομένων, διὰ μὲν τῶν τότε γινομένων τὴν ἀλήθειαν τῶν μετὰ πολὺν χρόνον ἐκθησομένων ἐγγυώμενος παρὰ τοῖς τότε ἀκροαταῖς, τοῖς τε μετὰ ταῦτα ἔσομένοις ἐκ τῶν εἰρημένων ἐκβάσεων ἀξιόπιστα δεικνύς καὶ τὰ ἐν ἐκείνῳ τῷ χρόνῳ γεγενημένα θαύματα, καὶ ἀπὸ τῆς διπλῆς ταύτης ἀποδείξεως καὶ τὰ περὶ τῆς βασιλείας πιστούμενος.

ιβ'. Καὶ γὰρ διπλαῖ αὐτοῦ αἱ πορρήσεις ἦσαν, αἱ μὲν κατὰ τὸν παρόντα ἐκθῆσθαι μέλλουσαι βίον, αἱ δὲ μετὰ τὴν συντέλειαν αὐτῆν· καὶ θατέρα τὴν θατέραν συνίστη καὶ ἐδείκνυ μετὰ πολλῆς τῆς περιουσίας ἀληθεύουσιν. Οἷόν τι λέγω· καὶ γὰρ ἀσαφῆς ὁ λόγος, διὸ καὶ σαφέστερον αὐτὸν ποιῆσαι πειράσομαι· δώδεκα ἦσαν ἐπόμενοι αὐτῷ μαθηταί· Ἐκκλησίας δὲ πρᾶγμα οὐδὲ εἰς νοῦν τις ἐλάμβανε τότε, ἀλλ' οὐδὲ ὄνομα· ἡ γὰρ συναγωγὴ ἦν ἀνοῦσα ἔτι. Τί οὖν εἶπε καὶ προεφώνησε τῆς οἰκουμένης σχεδὸν ἀπάσης ὑπὸ ἀσθελείας κατεχομένης; *Ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρα οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ πύλαι ἄδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς*. Ὡς βούλει τοῦτο βασάνιζε τὸ ῥῆμα, καὶ ὄψει διαλάμπουσαν [575] αὐτοῦ τὴν ἀλήθειαν. Οὐ γὰρ δὴ τοῦτο θαυμαστόν ἐστι μόνον, ὅτι ὑποδόμησεν αὐτὴν κατὰ τὴν οἰκουμένην ἅπασαν, ἀλλ' ὅτι καὶ ἀχείρωτον εἰργάσατο, καὶ ἀχείρωτον ὑπὸ τοσοῦτων ἐνοχλουμένην πολέμων· τὸ γὰρ, *Πύλαι ἄδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς*, κίνδυνος ἐστὶν εἰς ἄδην κατάγοντες. Εἶδες προρρήσεως ἀλήθειαν; εἶδες ἐκβάσεως ἰσχύν; εἶδες ῥήματα ἐπὶ τῶν πραγμάτων διαλάμποντα, καὶ δύναμιν ἀμαχὸν πάντα ποιούσαν εὐκόλως; Μὴ γὰρ ἐπειδὴ ῥῆμά ἐστι βραχὺ, τὸ, *Οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν*, παραδράμῃς ἀπλῶς, ἀλλ' ἀνάπτυξον τῇ διανοίᾳ, καὶ ἐννόησον ἡλίκον ἐστὶ τὴν ὑφ' ἡλίῳ κειμένην ἅπασαν Ἐκκλησίαν ἐν χρόνῳ βραχεῖ τοσοῦτων ἐμπλήσαι, ἔθνη

μεταθεῖναι τσαῦτα, μεταπεῖσαι δῆμους, ἔθνη καταλύσαι πατρῶα, συνήθειαν ἑρριζωμένην ἀνασπάσαι, ἡδονῆς τυραννίδα, κακίας ἰσχύν ὡσπερ κόνιν ἀπελάσαι, καὶ βωμοὺς καὶ ναοὺς καὶ ξάνα καὶ τελετάς, καὶ τὰς ἐναγεῖς ἐορτάς, καὶ τὴν ἀκάθαρτον κνίσσαν ὡσπερ καπνόν τινα ἀφανίσαι, καὶ πανταχοῦ θυσιαστήρια ἀναστήσαι, ἐν τῇ Ῥωμαίων χώρᾳ, ἐν τῇ Περσῶν, ἐν τῇ Σκυθῶν, ἐν τῇ Μαύρων, ἐν τῇ Ἰνδῶν· τί λέγω; ὑπὲρ τὴν οἰκουμένην τὴν καθ' ἡμᾶς. Καὶ γὰρ αἱ Βρετανικαὶ νῆσοι, αἱ τῆς θαλάττης ἐκτὸς κείμεναι ταύτης, καὶ ἐν αὐτῷ οὔσαι τῷ ὠκεανῷ, τῆς δυνάμεως τοῦ ῥήματος ἦσθοντο· καὶ γὰρ κάκει Ἐκκλησίαι καὶ θυσιαστήρια πεπήγασιν. Ἐκεῖνο τὸ ῥῆμα, ὅπερ ἐφθέγγετο τότε, τοῦτο ἐν ταῖς ἀπάντων πεφύτευται ψυχαῖς, ἐν τοῖς ἀπάντων στόμασι κεῖται. Καὶ πᾶσα, ὡς εἶπειν, ἡ γῆ ἐξεκαθάρθη ἀκανθῶν πεπληρωμένη, καὶ καθαρὰ γέγονεν ἄρουρα, καὶ τὰ σπέρματα τῆς εὐσεβείας ἐδέξατο. Μέγα μὲν οὖν, ὄντως μέγα, μᾶλλον δὲ μεγέθους ὑπερβολὴν καὶ θείας δυνάμεως ἀπόδειξιν ἔχον, τὸ καὶ μηδενὸς ἐνοχλοῦντος, ἀλλ' εἰρήνης οὔσης, καὶ πολλῶν τῶν συμπραττόντων κειμένων, ἐναντιουμένου δὲ μηδενὸς, δυνηθῆναι τσαύτην οἰκουμένην ἄθρόον ἀπαλλάξαι μὲν τῆς ἐν τοσοῦτῳ χρόνῳ προκατειληφείας αὐτῆν πονηρᾶς συνηθείας, μεταθεῖναι δὲ εἰς ἑτέραν πολὺ δυσκολωτέραν. Οὐ γὰρ συνηθεῖα μόνον ἠναντιοῦτο, ἀλλὰ καὶ ἡδονὴν κατεῖχε, δύο τυραννικὰ πράγματα. Ἄ γὰρ ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν παρὰ πατέρων καὶ πάππων καὶ ἐπιπάππων καὶ τῶν ἀνωτέρω προγόνων, καὶ φιλοσόφων καὶ ῥητόρων ἦσαν παρεληφότες, ταῦτα ἐπέθοντο ἀποπτύειν· καίπερ ἦν δυσκολώτατον, καὶ ἑτέραν δέχεσθαι συνήθειαν καινὴν ἐπεισελθοῦσαν, καὶ τὸ δὴ χαλεπώτερον, πολὺ τὸ ἐπίπονον ἔχουσαν. Ἀπῆγε γὰρ τρυφῆς, καὶ ἐνῆγεν εἰς νηστείαν· ἀπῆγε φιλοχρηματίας, καὶ ἐνῆγεν εἰς ἀκτημοσύνην· ἀπῆγεν ἀσελγείας, καὶ ἐνῆγεν εἰς σωφροσύνην· ἀπῆγε θυμοῦ, καὶ ἐνῆγεν εἰς πραότητα· ἀπῆγε φθόνου, καὶ ἐνῆγεν εἰς φιλοφροσύνην· ἀπῆγε τῆς πλατείας ὁδοῦ καὶ εὐρυχώρου, καὶ ἐνῆγεν εἰς τὴν στενὴν καὶ τεθλιμμένην καὶ ἀπόκρημνον, καὶ ἐνῆγεν ὡς τραφέντας τῇ πλατείᾳ. Οὐ γὰρ δὴ ἄλλους ἀνθρώπους λαθῶν ἔξω τῆς οἰκουμένης καὶ τῆς συνηθείας ταύτης, ἀλλ' αὐτοὺς ἐκείνους τοὺς ἐν τούτοις κατασαπέντας καὶ πηλοῦ γενομένους μαλακωτέρους, τούτους ἐκέλευσε τὴν στενὴν καὶ τεθλιμμένην ὁδεύειν ὁδὸν, τὴν τραχεῖαν καὶ σκληρὰν, καὶ ἐπειθε. Καὶ πόσους ἐπειθεν; οὐ δύο καὶ δέκα κατεῖχον καὶ ἑκατὸν, ἀλλὰ πάντας σχεδὸν τοὺς τὴν ὑφ' ἡλίον οἰκοῦντας. Καὶ διὰ τίνων ἐπειθε; διὰ ἀνθρώπων ἑνδεκα, ἀγράμμάτων, ἰδιωτῶν, ἀγλιώτων, ἀσήμων, πενήτων, οὐ πατρίδας ἐχόντων, [576] οὐ περιουσίας χρημάτων, οὐ σώματος δύναμιν, οὐ δόξης περιφάνειαν, οὐ προγόνων λαμπρότητα, οὐ λόγων ἰσχύν, οὐ ῥητορείας δεινότητα, οὐ τὴν ἀπὸ γνώσεως προστασίαν, ἀλλὰ ἀλιέων, σκηνοποιῶν, ἑτερογλώσσων. Οὐδὲ γὰρ ὁμόφωνοι τοῖς πειθομένοις ἦσαν, ἀλλὰ ξένην τινὰ καὶ παρηλλαγμένην παρὰ πάσας τὰς γλώσσας κεκτιμένοι φωνῆν, τὴν Ἑβραϊδα λέγω, καὶ δι' αὐτῶν ὑποδόμησε τὴν Ἐκκλησίαν ταύτην, τὴν ἀπὸ περάτων εἰς πέρατα τεταμένην.

ιγ'. Καὶ οὐ τοῦτο μόνον ἐστὶ τὸ θαυμαστόν, ἀλλ' ὅτι οἱ ἰδιῶται δὴ οὔτοι καὶ πένητες καὶ ὀλίγοι καὶ ἀσημοὶ καὶ ἀγράμματοι καὶ εὐτελεῖς καὶ ἑτερόφωνοι καὶ εὐκαταφρόνητοι, τῆς οἰκουμένης ἀπάσης τὴν διόρθωσιν ἐγχειρισθέντες, καὶ ἐπὶ τὰ πολλῶν δυσκολώτερα πράγματα ἄγειν αὐτὴν κελουσθέντες, οὐδὲ ἐν εἰρήνῃ

amplexi. Non crediderunt Judæi, crediderunt Gentiles. Quod ipsum non silentio prætermissum est : sed David quidem dicit : *Filii alieni mentiti sunt mihi, filii alieni inveterati sunt, et claudicaverunt a semitis suis* (Psal. 17. 46) : Hesaias vero : *Domine, quis credidit auditui nostro, et brachium Domini cui revelatum est* (Hesai. 53. 1) ? Et rursum : *Inventus sum ab iis qui me non quærebant : conspicuus factus sum iis qui me non interrogabant* (Hesai. 65. 1). Atque in ipso ejus adventu Chananæa et Samaritana mulier crediderunt : sacerdotes autem et principes bellum insidiasque parabant, aliosque abigebant, et ex synagoga pellebant eos, qui in ipsum crederent. Ne igitur te ista conturbent : multis hujusmodi exemplis plena vita nostra est, tum nostro tum præterito tempore. Alioquin vero, si non omnes, multi certe ex Judæis et tunc et nostro tempore crediderunt. Quod si non omnes nihil sane novum aut mirabile : talis quippe est ingratus animus, talis mens ratione vacua, talis anima malis affectibus occupata.

Prædictiones a Christo prolatae ejus potentiam ostendunt. — Cæterum quia prophetias de Christo tantis antea temporibus a prophetis enuntiatas protulimus : age in medium afferamus eas, quæ de illo cum terram circumiret, et cum hominibus conversaretur editæ sunt : ut hinc etiam ejus potentiam ediscas. Cum advenisset igitur, et salutis hominum negotium ageret, tum eorum, qui tunc in vivis, tum etiam eorum, qui post futuri erant, variis illam modis procurabat. Vide, quæso, quid faciat. Miracula edit, et quædam prædicat longis postea temporibus eventura, ac per ea quæ tunc fiebant, iis quæ diu postea futura erant auditoribus præsentibus fidem faciens : futuris quoque ex eventu prædictionum credibilia reddens miracula illo tempore edita : atque ex hac duplici demonstratione fidem faciens iis, quæ ad regnum pertinebant.

12. Nam duplices erant ejus prædictiones, et hæc quidem in præsentis vita eventuræ erant, illæ vero post ipsam consummationem aliæque aliarum veritatem luculenter commonstrabant. Exempli causa, nam obscurum dictum planum facere satagam ; duodecim ipsum discipuli sequebantur : Ecclesiam vero nemo vel re vel nomine tantum noverat : nam Synagoga florebat adhuc. Quid igitur dixit, et orbe fere toto in impietate detento prædixit ? *Super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, et portæ inferi non prævalent adversus eam* (Matth. 16. 18). Examina hoc dictum ut libet, et veritatem ejus refulgentem videbis. Non enim illud solum mirabile, quod eam in universo orbe ædificaverit, sed quod invictam fecerit, et tot agitatam bellis invictam. Illud enim : *Portæ inferi non prævalent adversus eam*, pericula sunt quæ in infernum deducunt. Vidistin' prædictionis veritatem ? Vidistin' eventus robur ? Vidistin' verba rebus ipsis lucentia, et vim insuperabilem omnia nullo negotio facientem ? Etsi enim breve dictum sit illud, *Ædificabo Ecclesiam meam*, ne simpliciter prætereas, sed in mente revolve, et cogita quantum sit totum

orbem tam brevi tempore Ecclesiis replevisse, tantas convertisse gentes, populis persuasisse, ut paternis solutis legibus radicatam consuetudinem evellerent, voluptatis tyrannidem, nequitiae vim zen pulverem ejicerent, aras, templa, idola, mysteria, profanas solemnitates, impurumque nidorem, quasi fumum quemdam delerent ; ubique altaria excitarent, in regione Romanorum, Persarum, Scytharum, Maurorum, Indorum : quid dico ? vel extra orbem nostrum. Nam et Britannicæ insulae, quæ extra hoc mare sitæ sunt et in ipso Oceano, vim verbi senserunt : illic enim Ecclesiæ et altaria erecta fuere. Verbum illud, quod tunc ille protulit, in omnium animis plantatum est, per omnium ora fertur : et terra, ut ita dicam, universa, spinis repleta emundata est, ager purus effectus est, pietatisque semina suscepit. Magna sane res est, magna, inquam, imo summæ magnitudinis et divinæ virtutis argumentum : nemine turbas movente, pace summa, licet multi conturbarent et nemo reluctaretur, potuisse tantum orbem confestim a prava tanti temporis consuetudine liberari, in aliam vero consuetudinem longe difficiliorem traduci. Neque tantum consuetudo adversabatur, sed etiam voluptas delinebat, duo tyrannici obices : nam quæ a multorum annorum curriculo a patribus, avis, abavis, majoribus, philosophis et rhetoribus acceperant, ea respicere, quæ res admodum difficilis erat, docebantur, et novam accipere consuetudinem, eamque, quod gravius erat, valde duram et molestam. Abduxit a voluptate, et induxit in jejunium : abduxit ab amore pecuniarum, et induxit in paupertatem ; abduxit a lascivia, et induxit in temperantiam : abduxit ab ira, et induxit in mansuetudinem : abduxit ab invidia, et induxit in benignitatem : abduxit a via lata et spatiosa, et induxit in angustam, arctam et præruptam, induxit, inquam, assuetos viæ latæ. Non enim alios assumpsit homines extra mundum et hanc consuetudinem viventes ; sed eos ipsos qui jam in ea computruerant, et luto molliores erant, hos jussit in angustam, aspera et arcta incedere via, et id persuasit eis. Quot hominibus id persuasit ? Non uni, vel decem, vel viginti, vel centum hominibus, sed omnibus ferme sub sole habitantibus. Quorum opera id persuasit ? Undecim opera hominum, illiteratorum, idiotarum, ineloquentium, ignobilium, pauperum, patria, opum facultatibus, robore corporis, gloriæ præcellentia, generis splendore, vi verborum, rhetorices gravitate, scientiæ commendatione carentium ; sed piscatorum, tabernaculorum opificum, qui diversæ linguæ erant. Neque eadem illi qua auditores lingua instructi erant, sed peregrina atque ab aliis omnibus diversa lingua utebantur, nimirum Hebraica. Per hos hanc Ecclesiam ædificavit, quæ a finibus usque ad fines terræ extenditur.

13. *Mira Evangelii propagatio.* — Neque hoc solum mirabile est ; sed quod idiotæ, pauperes, pauci, ignobiles, illiterati ac viles, alterius linguæ, despicabilesque homines, quibus totius orbis emendatio commissa fuerat, jussumque fuerat ad difficiliora ipsam traducere, non illud in pace fecerint,

sed innumeris undique bellis exagitati. Per singulas quippe gentes et urbes, et quid dico per singulas gentes et urbes? per singulas etiam domos bella contra ipsos movebantur. Ingressa namque doctrina, filiumque a patre sæpe dividens, nurum a socru, fratrem a fratre, servum a domino, subditum a principe, virum ab uxore, uxorem a viro, patrem a filiis; non enim simul omnes credebant; quotidianas inimicitias, bella frequentia, mille mortes ipsis inducebat, efficiebatque ut sese mutuo quasi communes hostes aversarentur. Etenim eos pellebant universi, reges, principes, idiotæ, liberi, servi, populi, civitates: neque illos tantum, sed quod gravius erat, neophytos in fide, quos illi instituebant. Commune namque bellum et doctoribus et discipulis excitabatur, quippe cum doctrina illa et regiis sanctionibus et consuetudini, et paternis moribus adversari videretur. Siquidem hortabantur ut ab idolis absisterent, aras despicerent, quas et patres et majores eorum coluerant, ab impuris dogmatibus resilirent, riderent solemnitates, initiationes respuerent, quæ ipsis maxime tremenda et formidabilia videbantur: pro quibus animam dare maluissent, quam eorum dicta admittere, et in natum ex Maria credere, qui ad præsidis tribunal ductus, sputis debonestatus, innumeraque passus, execranda morte affectus, sepultusque resurrexisset. Quodque stupendum erat, cruciatus omnibus noti erant, flagella nempe, colaphi, contumeliæ oris sputo debonestati, plagæ, crux, cachinni multi, comœdia omnibus oblata, sepultura quasi gratiæ nomine impetrata; sed quæ ad resurrectionem spectabant non item: illis enim solis post resurrectionem apparuit. Attamen hæc dicendo persuadebant, et sic Ecclesiam ædificabant. Quo pacto et qua ratione? Virtute jubentis: ipse namque viam parabat, ipse omnia difficilia facilia reddebat. Nisi enim divina quædam virtus hæc perpetrasset, ne vel principium quidem aut exordium hæc habuissent. Quo enim id modo fieri potuisset? Verum is qui dixerat, *Fiat cælum*, et opus exhibuit: et, fundetur terra, ejus substantiam produxit; et, luceat sol, et astrum ostendit; quique omnia verbo operatus est, ille etiam has Ecclesias plantavit. Et verbum illud, *Ædificabo Ecclesiam meam*, hæc omnia operatum est. Talia quippe sunt verba Dei, opera exhibent, opera mirabilia atque stupenda. Nam quemadmodum dixit: *Germinet terra herbam sæni* (*Gen. 1. 11*), et omnia mox hortus fuere, omnia pratum, terraque mandatum excipiens infinitis ornabatur plantis; sic et nunc ubi dixit, *Ædificabo Ecclesiam meam*, id nullo negotio factum est: atque tyrannis adversus eam bellum excitantibus, militibus armamentibus, populis instar ignis furentibus, adversante consuetudine, etiamque rhetoribus, sophistis, divitibus, idiotis, principibus, igne tamen vehementius verbum spinas consumpsit, agros purgavit, prædicationis doctrinam seminavit: ac dum ex iis qui crederant alii in carcere habitarent, alii in exilium abducti essent, alii pecuniis mulctati, alii occisi, et in frustra concisi, alii igne consumpti, alii demersi essent,

alii omne genus supplicii subirent, ignominia affecti, pulsati, quasi communes hostes undique ejecti; alii numero plures accesserunt, nec modo ex aliorum cruciatibus nibilo segniore evaserunt ad fidem amplectendam, sed multo alacriores fuerunt, et in pulchram hanc capturam insilierunt; sicque a piscatoribus capiebantur, non coacti sed accurrentes, gratiamque habentes iis, qui se in hanc rem deducerent, accum sanguinum torrentes ex jam credentibus erumpentes cernerent, ferventiores fidentioresque circa fidem erant. Cumque non tantum discipuli, sed etiam magistri, alii vincti, alii pulsati, alii verberati essent, alii demum innumera paterentur mala, discipuli tamen et plures et ferventiores fiebant. Certe Paulus clamat: *Ita ut plures fratrum in Domino, confidentes vinculis meis, abundantius auderent sine timore verbum loqui* (*Philipp. 1. 14*): et alibi rursum: *Vos enim imitatores facti estis Ecclesiarum Dei, quæ sunt in Judæa, quia eadem passi estis et vos a contribulibus vestris, quemadmodum et ipsi a Judæis, qui Dominum crucifixerunt, et nos impediunt loqui gentibus, ut salventur* (*1. Thess. 2. 14. 15*). Aliis rursum scribens sic loquitur: *Rememoramini pristinos dies, in quibus illuminati multum certamen sustinuistis passionum, scientes vobis meliorem substantiam in cælis, et manentem* (*Hebr. 10. 32. 34*). Viden' præstantiam virtutis ejus qui talia operatus est? Nam qui tanta patiebantur, non solum non ægre ferebant vel deficiebant, sed et gaudebant, gestiebant, exultabant. Et de discipulis quidem dicit ille, quod facultatum publicationem cum voluptate acceperint: de magistris vero Lucas in libro Actuum apostolorum ait (*Act. 5. 41*), eos reversos esse gaudentes a conspectu concilii, quoniam digni habiti fuerant pro nomine Christi contumeliam pati. De se ipso rursum Paulus: *Gaudeo, ait, in passionibus meis, et adimpleo quæ desunt tribulationibus Christi in carne mea* (*Colos. 1. 24*). Ecquid miraris, quod in passionibus gauderet, quando mortem subiturus non modo gaudebat, sed etiam discipulos in gaudii consortium vocabat, quod erat animi supra modum lætantis: *Gaudeo, inquit, et congratulor omnibus vobis: itidem et vos gaudete, et congratulamini mihi* (*Phil. 2. 17. 18*). Et quid factum est, dic mihi, quod tanto gaudio repletus es? *Ego, inquit, jam delibor, et tempus resolutionis meæ instat* (*2. Tim. 4. 6*).

14. Sic igitur per universum orbem Ecclesiam ædificabant. Atqui ne parietem quidem unum quisquam possit extruere lapidibus et calce utens, si expellatur et impediatur: hi vero tot Ecclesias ubique terrarum ædificaverunt, percussi, vincti, pulsati, fugati, facultatibus mulctati, flagellati, jugulati, combusti, demersi una cum discipulis. Et ædificabant, non lapidibus, sed animabus et institutis, quod plane difficilius est, quam lapidibus construere. Non enim par est murum construere, et animam tanto tempore a dæmonibus agitatum ad resipiscendum persuadere, ut ab insania illa desistat, et ad tantam perveniat temperantiam. Attamen hoc potuerunt nudi et calceis carentes, una induti tunica per universum orbem circumeuntes: habebant

ταῦτα ἔπραττον, ἀλλὰ μυρίων πανταχόθεν πολέμων αὐτοῖς ἐγειρομένων. Κατὰ γὰρ ἔθνος ἕκαστον, καὶ κατὰ πόλιν· τί λέγω κατὰ ἔθνος καὶ κατὰ πόλιν; κατὰ οἰκίαν ἕκαστην πόλεμος αὐτοῖς ἀνεβρίπιζετο. Εἰσιούσα γὰρ ἡ διδασκαλία, καὶ ἀποσχίζουσα παῖδα πολλάκις πατρός, καὶ νύμφην πενθερᾶς, καὶ ἀδελφὸν ἀδελφοῦ, καὶ δοῦλον δεσπότου, καὶ ἀρχόμενον ἀρχοντος, καὶ ἄνδρα γυναικὸς, καὶ γυναῖκα ἀνδρός, καὶ πατέρα παίδων, οὐ γὰρ ἀθρόον πάντες ἐπειθοντο, καθημερινὰς ἀπεχθείας, συνεχεῖς πολέμους, μυρίους αὐτοῖς ἐπῆγε θανάτους, καὶ ὡς κοινοὺς ἐχθροὺς καὶ πολεμίους ἀποστρέφειν παρεσκεύασε. Καὶ γὰρ πάντες αὐτοὺς ἤλαυνον, βασιλεῖς, ἀρχοντες, ἰδιῶται, ἐλεύθεροι, δοῦλοι, δῆμοι, πόλεις· καὶ οὐκ αὐτοὺς μόνον, ἀλλὰ τὸ δὴ χαλεπώτερον, τοὺς ἐτι νεοπαγεῖς ἐν τῇ πίστει, τοὺς ὑπ' αὐτῶν κατηγουμένους. Κοινὸς γὰρ πόλεμος καὶ τοῖς μαθηταῖς καὶ τοῖς διδασκάλοις ἐγένετο, ἅτε τῆς διδασκαλίας ἀπεναντίας καὶ διατάγμασι βασιλικοῖς καὶ συνηθείᾳ καὶ ἔθεσι πατρίοις φαινομένης. Παρήνουν γὰρ εἰδώλων ἀπέχεσθαι, καταφρονεῖν βωμῶν, οὓς οἱ πατέρες αὐτῶν καὶ οἱ πρόγονοι πάντες ἐθεράπευσαν, ἀφίστασθαι τῶν μουσαρῶν δογμάτων, καταγελαῖν ἑορτῶν, διαπτύειν τὰς τελετάς· ἃ φρικωδέστατα ἐδόκει εἶναι ἐκείνοις καὶ φοβερώτατα, καὶ ὑπὲρ ὧν ἂν καὶ τὴν ψυχὴν προήκοντο, ἢ αἰρεῖσθαι τὰ παρ' αὐτῶν λεγόμενα, καὶ πιστεύειν εἰς τὸν ἀπὸ Μαρίας τεχθέντα, τὸν ἐν ἡγεμονικῇ δικαστηρίῳ παραστάντα, τὸν ἐμπτυσθέντα, τὸν μυρία παθόντα δεινὰ, τὸν θάνατον ἐπάρατον ὑπομείναντα, τὸν ταφέντα, τὸν ἀναστάντα. Καὶ τὸ παράδοξον, ὅτι τὰ μὲν τῶν παθῶν δῆλα πᾶσιν ἦν, αἱ μάστιγες, αἱ ἐπὶ κόρρης πληγαὶ, αἱ εἰς πρόσωπον ὑβρεῖς διὰ τῶν ἐμπτυσμάτων γινόμεναι, τὰ ραπίσματα, ὁ σταυρὸς, ἡ πολλὴ χλευασία, ἡ παρὰ πάντων κωμῳδία, ὁ τάφος ὁ ἐν μέρει χάριτος γενόμενος· τὰ δὲ τῆς ἀναστάσεως οὐκέτι· αὐτοῖς γὰρ μόνοις ἀναστὰς ἐφάνη· ἀλλ' ὁμως καὶ ταῦτα λέγοντες ἐπειθον, καὶ οὕτω τὴν Ἐκκλησίαν ὑποκόμουν. Πῶς καὶ τίνι τρόπῳ; Τῇ δυνάμει τοῦ ταῦτα κελεύσαντος· αὐτὸς γὰρ προοδοποιῶν ἦν, αὐτὸς πάντα καὶ τὰ δύσκολα ῥάδια ποιῶν. Εἰ γὰρ μὴ θεία τις δύναμις ἦν ἡ ταῦτα κατορθοῦσα, οὐδ' ἂν προοίμιον, οὐδ' ἂν ἀρχὴν ταῦτα ἔλαβε· πῶς γάρ; Ἄλλ' ἐκεῖνος ὁ εἰπὼν, Γενηθήτω οὐρανός, καὶ δείξας τὸ ἔργον· καὶ, Θεμελιωθήτω ἡ γῆ, καὶ παραγαγὼν τὴν οὐσίαν· καὶ, Λαμπέτω ἥλιος, καὶ δείξας τὸ ἄστρον, καὶ πάντα ἐργασάμενος [577] λόγῳ, οὗτος καὶ τὰς Ἐκκλησίας ταύτας ἐφύτευσε· καὶ τὸ ῥῆμα ἐκεῖνο, τὸ, *Οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν*, τοῦτο πάντα εἰργάσατο. Τοιοῦτοι γὰρ οἱ τοῦ Θεοῦ λόγοι, ἔργων δημιουργοὶ, ἔργων θαυμαστῶν καὶ παραδόξων. Ὡς περὶ γὰρ εἶπε, *Βλαστησάτω ἡ γῆ βοτάνην χόρτου*, καὶ πάντα ἀθρόον παράδεισος ἦν, καὶ πάντα λειμῶνας, καὶ μυρίοις ἐκόμα φυτοῖς ἡ δεξαμένη τὸ ἐπίταγμα γῆ· οὕτω καὶ νῦν εἶπεν· *Οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν*, καὶ μετὰ πολλῆς εὐκολίας τοῦτο ἐγένετο· καὶ τυράννων κατ' αὐτῆς ὀπλιζομένων, καὶ στρατιωτῶν ὄπλα κινούντων, καὶ δῆμων πυρὸς σφοδρότερον μαινομένων, καὶ συνηθείας ἀντιπαραταττομένης, καὶ ῥητόρων, καὶ σοφιστῶν, καὶ πλουτούντων, καὶ ἰδιωτῶν, καὶ ἀρχόντων ἀνισταμένων, πυρὸς σφοδρότερον ἐπιὼν ὁ λόγος τὰς ἀκάνθας ἀνήλωσε, τὰς ἀρούρας ἐξεκάθηρεν, ἔσπειρε τοῦ κηρύγματος τὸν λόγον· καὶ τῶν πιστευσάντων τῶν μὲν δεσποτήριον οἰκούντων, τῶν δὲ εἰς τὴν ὑπεροχίαν μεθισταμένων, τῶν δὲ τὰ χρήματα ἀφαιρουμένων, τῶν δὲ ἀναιρουμένων καὶ κατακοπτο-

μένων, τῶν δὲ πυρὶ παραδιδόμενων, τῶν δὲ καταποντιζομένων καὶ πᾶν εἶδος τιμωρίας ὑπομενόντων, ἀτιμουμένων, ἐλαυνομένων, ὡς κοινῶν ἐχθρῶν διωκομένων πάντοθεν, ἕτεροι πλείους προσήεσαν, οὐ μόνον οὐδὲν, ἀφ' ὧν ἔπασχον ἕτεροι, εἰς τὸ πεισθῆναι ὀκνηρότεροι γινόμενοι, ἀλλὰ καὶ προθυμότεροι, καὶ μᾶλλον ἐπιπηδῶντες τῇ καλῇ ταύτῃ θήρᾳ· καὶ οὕτως ἠλιεύοντο, οὐκ ἀναγκαζόμενοι, οὐ βιαζόμενοι, ἀλλὰ προστρέχοντες, χάριν εἰδότες τοῖς ἐπὶ τοῦτο ἀγούσι· καὶ χειμάρρους αἱμάτων ὀρῶντες ἀπὸ τῶν ἤδη πεπιστευκότων ἀπορρέοντες, θερμότεροι περὶ τὴν πίστιν ἐγίνοντο καὶ θαρσαλέωτεροι· καὶ οὐχὶ τῶν μαθητῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν διδασκάλων, τῶν μὲν δεδεμένων, τῶν δὲ ἐλαυνομένων, τῶν δὲ μαστιζομένων, τῶν δὲ ἕτερα μυρία πασχόντων κακὰ, πλείους οἱ μαθητευόμενοι καὶ σπουδαιότεροι μᾶλλον ἐγίνοντο. Καὶ βοᾷ Παῦλος λέγων· *Ὡστε τοὺς πλείους τῶν ἀδελφῶν ἐν Κυρίῳ, πεποιθότας τοῖς δεσμοῖς μου, περισσοτέρως τολμῶν ἀφόδως τὸν λόγον λαλεῖν*. Καὶ ἀλλαγῶ πάλιν, *Ἰσχύει γὰρ μιμηταὶ ἐγενήθητε τῶν Ἐκκλησιῶν τοῦ Θεοῦ τῶν οὐσῶν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, ὅτι τὰ αὐτὰ ἐπάθετε καὶ ὑμεῖς ὑπὸ τῶν ἰδίων συμφυλετῶν, καθὼς καὶ αὐτοὶ ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων τῶν καὶ τὸν Κύριον ἀποκτεινάντων, καὶ ἡμᾶς κωλύόντων τοῖς ἔθεσι λαλεῖν, ἵνα σωθῶσιν*. Ἐτέροις δὲ πάλιν γράφων οὕτως ἔλεγεν· *Ἀναμνηθήσκεσθε τὰς προτέρας ἡμέρας, ἐν αἷς φωτισθέντες πολλὴν ἀθλήσιν ὑπεμείνατε παθημάτων, γινώσκοντες ἑαυτοῖς κρείττονα ὑπαρξέν ἐν οὐρανοῖς, καὶ μένουσαν*. Εἶδες δυνάμει; ὑπερβολὴν τοῦ ταῦτα ἐργασαμένου; Οὐ γὰρ μόνον οὐκ ἠθύμουν, οὐδὲ μόνον οὐκ ἐθλίβοντο ταῦτα πάσχοντες, ἀλλὰ καὶ ἔχαιρον, ἐσχίρτων, ἐπήδων. Καὶ περὶ μὲν τούτων οὗτος ταῦτα λέγει, ὅτι τὴν δήμευσιν τῆς οὐσίας μεθ' ἡδονῆς ἐδέξαντο· περὶ δὲ τῶν διδασκάλων ὁ Λουκᾶς ἐν τῇ τῶν Πράξεων βίβλῳ, ὅτι ὑπέστρεφον ἐκ προσώπου τοῦ συνεδρίου χαίροντες, ὅτι κατηξιώθησαν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ ἀτιμασθῆναι. Περὶ δὲ ἑαυτοῦ πάλιν ὁ Παῦλος· *Χαίρω ἐν τοῖς παθήμασί μου, καὶ ἀντανακλήρω τὰ ὑστερήματα τῶν θλίψεων τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ σαρκί μου*. Καὶ τί θαυμάζεις, εἰ καὶ ἐπὶ παθήμασιν ἔχαιρον, ὅπου γε καὶ θάνατον μέλλων ὑπομένειν οὐ μόνον ἔχαιρον, ἀλλὰ καὶ τοὺς μαθητὰς εἰς κοινωνίαν τῆς εὐφροσύνης ἐκάλει, ὅπερ ἦν [578] ὑπερβαλλόντως εὐφροαινομένης ψυχῆς, οὕτω λέγων· *Χαίρω καὶ συγχαίρω πᾶσιν ὑμῖν, τὸ δὲ αὐτὸ καὶ ὑμεῖς χαίρετε καὶ συγχαίρετέ μοι*. Τί γέγονεν, εἰπέ, ὅτι τοσαύτης ἐνεπλήσθης χαρᾶς; Ἐγὼ, φησὶν, ἤδη σπένδομαι, καὶ ὁ καιρὸς τῆς ἐμῆς ἀναλύσεως ἐφέστηκεν.

ιδ'. Οὕτω τοίνυν ὑποκόμουν τὴν πανταχοῦ Ἐκκλησίαν. Καίτοι γε τοῖχον ἕνα οὐδεὶς ἂν δυνηθεῖν οἰκοδομῆσαι, διὰ λίθου καὶ ἀσβέστου συντιθεὶς τὴν οἰκοδομήν, ἐλαυνόμενος, κωλυόμενος· οὗτοι δὲ Ἐκκλησίας τοσαύτας πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης ὑποκόμησαν, κατακοπτόμενοι, δεσμούμενοι, διωκόμενοι, φυγαδευόμενοι, δημευόμενοι, μαστιγούμενοι, σφαττόμενοι, καιόμενοι, καταποντιζόμενοι μετὰ τῶν μαθητῶν· καὶ ὑποκόμησαν οὐ διὰ λίθων, ἀλλὰ διὰ ψυχῶν καὶ προαιρέσεων, ὅπερ δυσκολώτερον πολλῶ τοῦ διὰ λίθων οἰκοδομῆσαι. Οὐ γὰρ ἐστὶν ἴσον συνθεῖναι τοῖχον, καὶ ψυχὴν ἐπὶ τοσοῦτοις χρόνοις ὑπὸ δαιμόνων ἐκδακχυθεῖσαν πάλαι μεταστῆναι, καὶ τῆς μανίας ἀποστῆναι ἐκείνης, καὶ πρὸς τοσαύτην ἐλθεῖν σωφροσύνην. Ἄλλ' ὁμως ἰσχυσαν γυμνοὶ καὶ ἀνυπόδοτοι, μονοχέτωνες τὴν οἰ-

κουμένην περιόντες ἅπασαν· εἶχον γὰρ σύμμαχον καὶ βοήθην τὴν ἄμαχον δύναμιν τοῦ εἰρηκότος, Ἐπὶ τῇ πέτρα ταύτῃ οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ πύλαι ἄδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς. Ἀρῆθησον γοῦν πόσοι τύραννοι ἐξ ἐκείνου παρετάξαντο πρὸς αὐτήν, πόσοι διωγμοὺς ἐκίνησαν χαλεπωτάτους, πῶς τὸν ἔμπροσθεν ἅπαντα διέκειτο χρόνον ὅτε νεόφυτος ἦν ἡ πίστις, ὅτε ἀπαλιώτεροι αἱ διάνοιαι τῶν ἀνθρώπων.

ιε'. Ἕλληνες ἦσαν βασιλεῖς, Αὐγουστος, Τιβέριος, Γάϊος, Νέρων, Οὐεσπασιανὸς, Τίτος, καὶ μετ' ἐκείνων ἅπαντες ἕως τῶν τοῦ μακαρίου Κωνσταντίνου χρόνων τοῦ βασιλέως· καὶ πάντες οὗτοι οἱ μὲν ἔλαττον, οἱ δὲ σφοδρότερον ἐπολέμουν τὴν Ἐκκλησίαν, ἐπολέμουν δ' οὖν ὁμοῦς ἅπαντες. Εἰ δὲ τινες αὐτῶν καὶ ἠσυχάζειν ἔδοξαν, αὐτὸ τοῦτο τὸ τοὺς βασιλεύοντας καταδήλους εἶναι ἐπὶ ἀσεβείᾳ, ὑπόθεσις πολέμων ἐγένετο, τῶν ἄλλων κολακυσόντων σούτους, θεραπευόντων ἐν τῇ τῆς Ἐκκλησίας πολέμῳ. Ἄλλ' ὁμοῦς πᾶσαι αὐταὶ αἱ ἐπιβουλαὶ καὶ ἐφοδοὶ ἀράχνης εὐκολώτερον διεσπάσθησαν, καπνοῦ θάττον διελύθησαν, κονιορτοῦ ταχύτερον παρήλθον. Δι' ὧν γὰρ ἐπεβούλευσαν, πολὺν μαρτύρων χορὸν ἐργασάμενοι, καὶ τοὺς ἀθανάτους ἐκείνους τῆς Ἐκκλησίας ἀφέντες θησαυροὺς, τοὺς στύλους, τοὺς πύργους, οὐχὶ ζῶντες μόνον, ἀλλὰ καὶ τελευτήσαντες μεγάλης ὠφελείας τοῖς ὕστερον ὑπόθεσις ἐγένοντο. Εἶδες προρρήσεως ἰσχὺν, Καὶ πύλαι ἄδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς; Ἀπὸ τούτων πίστευε περὶ τῶν μελλόντων, καὶ ὅτι οὐδεὶς αὐτῶν περιέσται. Εἰ γὰρ ὅτε ἐξ ὀλίγων συνεστήκει, ὅτε καινοτομίας ἐδόκει εἶναι τὸ πρᾶγμα, ὅτε νεοπαγῆς ἡ διδασκαλία, ὅτε τοιοῦτοι οἱ πόλεμοι, καὶ τοσαῦται αἱ πανταχόθεν ἀναρριπιζόμεναι μάχαι, οὐκ ἰσχυσαν, οὐ περιεγένοντο, πολλῶ μᾶλλον τὴν οἰκουμένην ἅπασαν καταλαβούσης αὐτῆς καὶ τόπον ἅπαντα, καὶ ὄρη, καὶ νᾶπας, καὶ βουνοὺς. Καὶ γὰρ καὶ θάλατταν, καὶ τὰ ὑφ' ἡλίῳ κείμενα ἔθνη πάντα κατέλαβε, καὶ τῆς ἀσεβείας εἰς ὀλίγους προβάσας λοιπὸν, καὶ βωμῶν, καὶ ναῶν, καὶ εἰδώλων, καὶ πάντων ἀνηρημένων, καὶ ἑορτῶν, καὶ τελετῶν, καὶ καπνοῦ καὶ κνίσσης, καὶ πνηγύρεων ἐναγῶν. Πῶς οὖν τοσοῦτον καὶ τηλικούτον πρᾶγμα, μετὰ τοσούτων κωλυμάτων καὶ πέρας ἔσχεν οὕτω λαμπρὸν, καὶ ἐκδασιν [579] μαρτυροῦσαν τῇ ἀληθείᾳ, εἰ μὴ θεία τις καὶ ἄμαχος δύναμις ἦν τοῦ ταῦτα προειπόντος καὶ τελέσαντος; Οὐδεὶς ἂν πρὸς ταῦτά ἀντίποι, εἰ μὴ σφόδρα τις τῶν μαινομένων καὶ ἐξεστηκότων εἴη, καὶ τῶν κατὰ φύσιν ἀπεστερημένος φρενῶν. Οὐχ αὐταὶ δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἕτεροι προρρήσεις ἀνακηρύττουσιν αὐτοῦ τὴν ἄμαχον δύναμιν. Καὶ γὰρ προεῖπε τὰ μέλλοντα μετὰ ἀληθείας ἀπάσης καὶ εἰς τέλος ἤγαγε· καὶ ἀμήχανόν τι διαπεσεῖν τῶν παρ' ἐκείνου λεχθέντων, ἀλλ' εὐκολώτερον τὴν γῆν ἀφανισθῆναι καὶ τὸν οὐρανὸν, ἢ τῶν ῥημάτων τι τῶν ἐκείνου καὶ τῶν προρρήσεων ἐλεγχθῆναι ψευδῶς εἰρημένον. Διὸ καὶ αὐτὸς καὶ πρὸ τῆς τῶν πραγμάτων ἐκδόσεως τοῦτο αὐτὸ δηλῶν, οὕτω σαφῶς ἀπεφήνατο περὶ τῶν εἰρημένων παρ' αὐτοῦ, λέγων· Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσεται, οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσι. Καὶ μάλα εἰκότως. Οὐ γὰρ λόγοι εἰσὶν, ἀλλὰ Θεοῦ λόγοι, ἔργων δημιουργοί· οὕτω τὸν οὐρανὸν ἐποίησεν, οὕτω τὴν γῆν, οὕτω τὴν θάλασσαν, οὕτω τὸν ἥλιον, οὕτω τοὺς τῶν ἀγγέλων δῆμους, οὕτω τὰς ἄλλας ἀοράτους δυνάμεις. Καὶ τοῦτο σαφῶς ποιῶν ὁ Προφήτης ἔλεγεν· Αὐτὸς εἶπε, καὶ ἐγενήθησαν, αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν, περὶ πάσης ὁμοῦ τῆς κτίσεως, τῆς ἄνω, τῆς κάτω, τῆς αἰσθητῆς, τῆς νοερᾶς, τῆς ἐν σώματι, τῆς ἀσωμάτου ταῦτα λέγων. Ἐδειξε μὲν οὖν, ὅπερ ἐφθην εἰπὼν, καὶ ἡ περὶ τῆς Ἐκκλη-

σίας προαναφώνησις τῆς ἀληθείας αὐτοῦ, τῆς προνοίας, τῆς ἀγαθότητος, τῆς κηδεμονίας τὸ μέγεθος, τὸν ὄγκον, τὴν ὑπερβολὴν.

ις'. Φέρε οὖν καὶ ἑτέραν προρρήσιν μεταχειρισώμεθα τοῦ ἡλίου μᾶλλον διαλάμπουσαν, καὶ τῆς ἀκτίνος φανερωτέραν οὖσαν, καὶ πρὸ τῆς ἀπάντων κειμένην ὄψεως, καὶ πάσαις ταῖς μετὰ ταῦτα γενεαῖς παρεκτεινομένην, ὡσπερ καὶ τὴν προτέραν. Τοιαῦται γὰρ αὐτοῦ αἱ προρρήσεις αἱ πλείους. Οὐ χρόνῳ γὰρ περατοῦνται βραχεῖ, οὐδὲ εἰς μίαν συντελοῦνται γενεάν, ἀλλὰ πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις τοῖς τε οὔσι, τοῖς τε ἐσομένοις αὐθις, τοῖς μετ' ἐκείνους, καὶ τοῖς μετὰ τούτους πάλιν καὶ ἕως τῆς συντελείας παρεκτεινομένοις πᾶσι παρέχουσι καταμανθάνειν τῆς οἰκείας ἀληθείας τὴν ἰσχὺν, ὡσπερ οὖν καὶ ἡ προτέρα. Καὶ γὰρ ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἧς ἐρρήθη, μέχρι τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος, ἔστηκε βεβαία καὶ ἀκίνητος, ἀνθοῦσα, λάμπουσα, καθ' ἐκάστην ἀκμάζουσα τὴν ἡμέραν, αὐξανόμενη, πρὸς μείζονα ἐπιδιδοῦσα δύναμιν, πᾶσι παρέχουσα τοῖς ἐξ ἐκείνου μέχρι τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας ἐσομένοις τὰ μέγιστα καρποῦσθαι ἐξ αὐτῆς ἀγαθὰ, καὶ ἀφατον δρέπεσθαι τὴν ὠφέλειαν. Καὶ γὰρ καὶ οἱ πρὸ ἡμῶν, καὶ οἱ πρὸ ἐκείνων, καὶ οἱ πρὸ τούτων ἀνωτέρω, ἐπέγνωσαν αὐτῆς τὴν δύναμιν, τοὺς μὲν πολέμους ὀρῶντες ἐπιόντας αὐτῇ, καὶ τοὺς κινδύνους· καὶ τὰς ταραχὰς, τοὺς θορύβους καὶ τὰ κύματα καὶ τοὺς χειμῶνας· αὐτῇ δὲ ὀρῶντες οὐ καταποντιζομένην, οὐ νικωμένην, οὐ κρατουμένην, οὐ σθενυμένην, ἀλλὰ ἀνθοῦσαν, αὐξανόμενην, πρὸς μείζον ὕψος ἐγειρομένην. Καὶ αὕτη δὲ, ἦν μέλλων εἶναι, τοιαύτη τις ἐστὶν εἰς τὸ δεῖξαι αὐτοῦ τὴν ἰσχὺν καὶ τὴν ἀλήθειαν τῶν εἰρημένων. Τίς δὲ ἐστὶν αὕτη; Εἰσελθὼν ποτε εἰς τὸν ναὸν τὸν Ἰουδαϊκόν, ἀνθοῦντα τότε καὶ πολλῶ πάντοθεν καταλαμπόμενον τῷ χρυσίῳ καὶ κάλλει καὶ μεγέθει οἰκοδομῶν, ἔχοντα καὶ τὴν ἄλλην ἅπασαν [580] πολυτέλειαν, τὴν ἀπὸ τῆς τέχνης, τὴν ἀπὸ τῆς ὕλης, καὶ τῶν μαθητῶν ἐκπληττομένων, τί φησιν; Οὐχ ὁρᾶτε ταῦτα πάντα; Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ μείνη ὧδε λίθος ἐπὶ λίθον· τὴν μετὰ ταῦτα αὐτοῦ κατασκαφὴν δηλῶν, τὴν πανωλεθρίαν, τὴν ἐρημίαν, τὸ ἐρείπιον τὸ νῦν ἐν Ἱεροσολύμοις· καὶ γὰρ ἐρείπιον ἐκεῖνα τὰ λαμπρὰ καὶ περιφανῆ γέγονεν οἰκοδομήματα ἅπαντα. Εἶδες ἐν ἑκατέρῳ μεγάλην αὐτοῦ καὶ ἀφατον τὴν ἰσχὺν, ἐν τῷ τοὺς θεραπεύοντας αὐτὸν οἰκοδομεῖν καὶ αὐξάνειν, ἐν τῷ τοὺς προσκεχρουκότας εἰς αὐτὸν ταπεινοῦν καὶ ὀλλύειν καὶ προρρίζουσιν ἀνασπᾶν; Οὐδὲ γὰρ ἦν οὐδαμῶς ὁ ναὸς τοιοῦτος, οὐδὲ οὕτως ἀοίδιμος, καὶ τοσαύτης ἀπολαύων θεραπείας. Οἱ γὰρ πανταχοῦ γῆς οἰκοῦντες Ἰουδαῖοι, καὶ πρὸς αὐτὰ τῆς γῆς τὰ πέ-
ρατα, ἐκεῖσε ἀφικνοῦντο τὸ παλαιόν, δῶρα καὶ θυσίας καὶ προσφορὰς καὶ ἀπαρχὰς καὶ πολλὰ ἕτερα φέροντες, καὶ τῷ τῆς οἰκουμένης πλούτῳ καλλωπιζόντες τὸν ναόν· καὶ πάντες ἐκεῖ συνέβρεον οἱ πανταχόθεν Ἰουδαῖοι προσήλυτοι, καὶ πολὺ ἦν τὸ δνομα τοῦ τόπου, πρὸς αὐτὰς τῆς οἰκουμένης τὰς ἐσχατίας φθάνον. Ἄλλ' ἐν ῥῆμα τοῦ Χριστοῦ πάντα ἐκεῖνα ἠφάνισε καὶ ἀπώλεσε, καὶ ὡσπερ κονιορτὸν ἐκ μέσου γενέσθαι ἐποίησε· καὶ ἔνθα οὐδὲ Ἰουδαίους ἅπασιν, μᾶλλον δὲ οὐδὲ τοῖς ἱερεῦσι πᾶσιν, ἀλλ' ἐνὶ μόνῳ τῷ τὴν ἀρχιερωσύνην λαχόντι εἰσιέναι ἔξην, καὶ τοῦτο ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ μόνον μετὰ στολῆς καὶ στεφάνων καὶ μίτρας, καὶ ἑτέρας τινὸς ἐσθῆτος ἱερᾶς, νῦν καὶ πόρνοις καὶ μαλακοῖς καὶ ἡταιρηκόσι καὶ μοιχοῖς ἐξεστὶν ἐπιβαίνειν, καὶ ὁ κωλύων οὐδεὶς· τὸ γὰρ ῥῆμα ἐκεῖνο ἐπελθὼν πάντα ἠφάνισε καὶ κατέλυσε· καὶ τοσοῦτον μένει τοῦ ναοῦ, ὅσον δεῖξαι ἔνθα ἦν ὁ ναὸς τὸ παλαιόν.

Ἐννόησον τοίνυν πόστις καὶ τοῦτο δυνάμειος. Οἱ γὰρ τοσαῦτα δυνηθέντες, καὶ ἐθνῶν καὶ β-σιλέων

enim commilitantem ejus virtutem, qui dixit : *Super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, et portæ inferi non prævalebunt adversus eam* (Matth. 16. 18). Numera quot tyranni ab illo tempore adversus illam instruxerunt aciem, quot gravissimas persecutiones excitarunt : quo in statu fides fuerit toto illo, quod præteriit, tempore : quando recens plantata erat, quando teneiores erant hominum mentes.

15. *Imperatores omnes contra Christianos bellum frustra susceperunt.* — Gentiles erant Imperatores, Augustus, Tiberius, Caius, Nero, Vespasianus, Titus, et post illum omnes usque ad tempus beati Constantini Imperatoris ; omnesque illi, alii minus, alii vehementius Ecclesiam oppugnabant ; oppugnabant tamen omnes. Quod si qui eorum visi sunt mitius agere, hoc ipsum tamen quod Imperatores palam in impietate viverent, materia bellorum erat, cum alii, qui ipsis adulabantur, gratiam illorum captantes Ecclesie bellum inferrent. Attamen omnes hujusmodi insidie atque incursus facilius quam aranee tela dissipati sunt, citius quam fumus soluti sunt, velocius quam pulvis transierunt. Nam cum insidiis suis majorem martyrum chorum effecerint, immortalesque illos Ecclesie thesauros reliquerint, columnas atque turres, illi non viventes modo, sed etiam mortui, posteris magnæ utilitatis materia facti sunt. Videsne vim prædictionis ? *Et portæ inferi non prævalebunt adversus eam.* Ab his de futuris crede, nullum fore qui obsistat. Si enim cum ex paucis constaret, cum nova res esse videretur, cum nuper plantata doctrina esset, cum tot bella instarent, tot undique commissa prælia nihil potuerunt, neque prævaluerunt ; quanto magis nunc cum universam terram occupat, omnemque locum, montes, saltus, colles ; etenim et maria et gentes sub sole positas omnes apprehendit ; cum impietas apud paucos jam obtineat, atque aræ, templa, idola omnia sublata fuerint, festa item, initiationes, fumus, nidor et profanæ conciones. Quomodo igitur talis tantaque res, tot oblatis impedimentis, tam conspicuum finem habuerit, et exitum veritati fidem facientem, nisi divina quædam et invicta virtus esset ejus, qui hæc prædixit et perfecit ? Nemo sane his contradixerit, nisi admodum insaniat, ac mente captus sit. Neque hæc tantum, sed etiam alia vaticinia ejus invictam virtutem prænuntiant. Nam cum omni veritate futura prædixit, et ad finem deduxit, neque fieri potest ut quidpiam ex dictis ejus excidat. Imo citius peribit cælum et terra, quam aliquod verborum aut prædictionum ejus falsi arguatur. Quod ipsum ille ante rerum eventum enuntians, sic clare de verbis suis loquitur : *Cælum et terra transibunt, verba autem mea non transibunt* (Matth. 24. 35). Idque jure merito : non enim verba tantum sunt, sed Dei verba, per quæ res conduntur. Sic cælum fecit, sic terram, mare, solem, sic angelorum choros, sic alias invisibiles virtutes, quod declarans propheta dicebat : *Ipse dixit, et facta sunt ; ipse mandavit, et creata sunt* (Psal. 148. 5) : de omni simul creatura, tum superna, tum infra posita, tum sensibili, tum intellectuali, tum corporea, tum incorporea, ea

pronuntians. Illud igitur de Ecclesia vaticinium ostendit, ut supra dixi, veritatis, providentiæ, bonitatis curæque ejus magnitudinem et excellentiam.

16. Age ergo et aliam prædictionem tractemus, quæ sole sit clarior, radiisque ejus splendidior, quæque ante omnium oculos sita, ad omnes futuras generationes extendatur, sicut et prior. Talia enim sunt pleraque ejus vaticinia : non brevi tempore terminantur, neque in una generatione complentur ; sed omnibus hominibus, tum viventibus, tum mox futuris, tum sequentibus, et qui usque ad consummationem erunt, veritatis suæ notitiam præbent, quemadmodum et prius vaticinium. Nam a qua die dictum est usque ad consummationem sæculi firma immotaque mansit, florens, fulgens, in dies crescens, plus roboris sumens, et omnibus qui ab illo die usque ad Domini adventum futuri sunt præstans, ut maximos inde fructus, et ineffabilem utilitatem capiant. Nam qui ante nos, et qui ante illos, et qui longe superius fuere, ejus virtutem cognoverunt, bella videntes in eam ingruentia, pericula, tumultus, strepitus, fluctus, tempestates : ipsam vero neque sic submergi, vinci, superari, aut extinguere ; sed florere, crescere, ad majorem sublimitatem erigi. Et hoc vaticinium, quod nunc dicturus sum, idoneum est ad dictorum vim et veritatem monstrandam. Quodnam est illud vaticinium ? Cum ingressus aliquando esset in templum Judaicum, tunc florens, auro fulgens, necnon pulchritudine magnitudineque ædificiorum, alia quoque instructum omni artificii materięque varietate, mirantibus discipulis, quid dixit ? *Nonne videtis hæc omnia ? Amen dico vobis, non manebit lapis super lapidem* (Matth. 24. 2), ejus destructionem futuram declarans, desolationem, vastitatem, ruinam, quæ nunc Jerosolymis est : omnia enim ædificia illa præclara conspicuaque diruta sunt. Vides in utroque magnam et ineffabilem ejus potentiam, in eo quod se colentes ædificaverit et auxerit, et in eo quod inimicos suos humiliaverit, destruxerit, radicitusque sustulerit ? Nusquam enim huic simile templum erat tam celebre, tanto cultu insigne. Nam quotquot ubique per orbem erant Judæi, etiam in finibus terræ positi, istuc olim proficiscebantur, dona, hostias, oblationes, primitias et multa alia ferentes, orbisque divitiis templum decorantes, omnesque eo undique confluebant Judæi advenæ. Multum erat loci nomen, et usque ad extrema orbis pervenerat. Sed unum Christi verbum illa omnia delevit et perdidit, ac tamquam pulverem de medio sustulit. Ac quo ne Judæis quidem omnibus, imo nec sacerdotibus, sed soli summo sacerdoti ingredi licebat, idque semel in anno tantum, cum stola, coronis et mitra, alioque sacro vestimento ; nunc et scortis, et mollibus et effeminatis et mæchis patet aditus nemine prohibente. Nam ut verbum illud advenit, omnia delevit et sustulit : tantumque de templo superest, quantum satis est ut ostendatur, ubinam templum olim esset.

Judæi templum restaurare non potuerunt. — Cogita ergo quantæ et hoc sit virtutis. Etenim qui olim tam potentes erant, qui gentes et reges superabant, qui abs-

que sanguine plerumque vincebant, tropæaque innumera nova et admirabilia erigebant, hi templum unum ab illo usque ad hoc tempus ædificare non potuerunt. Quamvis tot reges fuerint qui illis opem ferrent, tantaque multitudo per orbem diffusa, totque pecuniarum opes adessent. Viden' quomodo quæ ille ædificavit, nemo destruxit, et quæ ille destruxit, nemo ædificavit? *Ædificavit Ecclesiam, et nemo ipsam destrucere possit; destruxit templum, et nemo ipsum restaurare valet, idque tam diuturno tempore: quamvis illam destrucere tentaverint, non potuere tamen; quamvis hoc denuo excitare conati sint, id frustra moliti sunt.*

Julianus Apostata id frustra tentavit. — Id vero permissum fuit ne qui diceret, si id tentatum esset, fieri potuisse: ecce tentaverunt, et non potuerunt. Nam ætate nostra Imperator, qui omnes impietate superabat, et facultatem tunc dedit et cooperatus est. Opus inceperat, ac ne vel minimum ultra progredi potuere; sed ignis a fundamentis exsiliens, omnes fugavit. Quod autem voluerint, hoc indicium est, quod hactenus fundamenta nudata appareant, ut videas ipsos quidem fodere cœpisse, sed ædificare non potuisse, obsistente Christi sententia. Quamvis autem jam olim destructum fuisset hoc templum, at iis post annos septuaginta reversis, statim excitatum est, et priore splendidius fuit. Quod sane prophetae dixerant, et antequam fieret prænuntiabant. Nunc autem plus quam quadringentesimus annus est, et nulla cogitatio, nulla expectatio vel spes est, illud ultra instaurandum fore. Atqui, si non divina virtus obluetaretur, quid obstaret? Annon magna vis pecuniarum penes illos est? Annon ab omnibus undique tributa colligens patriarcha¹ immensos possidet thesauros? Annon audax illa natio est? annon impudens, contentiosa, temeraria, seditiosa? Annon multi sunt in Palæstina? annon multi in Phœnicia? annon multi ubique? Quomodo ergo non potuerunt unum denuo construere templum, præsertim videntes cultum suum hinc ubique impediri, Judaicos ritus aboleri, sacrificia, oblationes, cæteraque hujusmodi legalia de medio tolli, omninoque cessare? Neque enim illis vel aram excitare, vel sacrificium offerre, vel libare, vel ovem imponere aut suffitum, vel legem recitare, vel festum celebrare, vel quidpiam simile facere licebat extra illa limina.

17. Sane cum Babylone essent, et ab hostibus cogerentur, ut psallerent, non obtemperarunt, neque morem gesserunt, tametsi captivi et serviant, dominisque se vexantibus suberant. Sed etiamsi a patria et a libertate excidissent, et de ipsa vita periclitarentur, et quasi laqueo manu

¹ Patriarcham Judæorum multi scriptores Ecclesiastici memorant. Origenes in opusculo, quod nuper typis dedimus post Præliminaria ad Hexapla, dicit se cum Patriarcha Judæorum Jullo congressum esse. Patriarcham item Judæorum memorant Cyrillus Jerosol., Hieronymus, maximeque Theodoretus Dial. 1. ex cujus dictis arguitur Patriarchas Judæorum se ex progenie Davidis esse falso jactitasse. Duo erant Judæorum Patriarchæ, quorum alter in Judæa degebat, alter Babylone. De Patriarchis Judæorum agunt il qui de Judæorum republica tractaverunt. Vide præsertim Petarum in notis ad Epiphaniū: et Jac. Gothofredum ad Cod. Theodosianum, T. VI, p. 213.

hostium detinerentur, jussi canticum organis canere sic dicebant: *Super flumina Babylonis illic sedimus et flevimus. Quia interrogaverunt nos, qui captivos duxerunt nos, verba cantionum. Quomodo cantabimus canticum Domini in terra aliena (Psal. 136. 1. 4)?* Nec potest quisquam dicere ipsos ob organorum penuriam non cecinisse: causam enim illi protulerunt dicentes: *Quomodo cantabimus canticum Domini in terra aliena? Organa vero penes se habebant: In salicibus, aiunt, in medio eorum, suspendimus organa nostra.* Sed neque jejulare licebat illis, quod declarans propheta dicebat: *Numquid jejunium jejunastis mihi annis septuaginta, dicit Dominus (Zach. 7. 5)?* Quod autem illis nec sacrificare nec libare fas esset, audi tres pueros dicentes: *Non est princeps, neque propheta, neque dux, neque locus ad sacrificandum coram te, et inveniendum misericordiam (Dan. 3. 38).* Non dixerunt, non est sacerdos; aderant enim sacerdotes; sed ut discas de loco tantum agi, totamque legem ea in re obstrictam esse, dicebant, *Non est locus.* Et quid de sacrificio et de libatione loquor? Ne quidem recitare legem licebat ipsis: quod exprobrans alius propheta dicebat: *Et legerunt foris legem, et advocaverunt confessionem (Amos 4. 5).* Non Pascha, non Pentecosten, non Scenopegiam, non aliud quid simile celebrare poterant. Atamen etsi noverint se propter loci desolationem ab his omnibus excludi, et se, si quid eorum aggrederentur, legem transgredi poenasque duros esse, non potuere locum, in quo licebat hæc omnia legitime facere, erigere et restaurare. Nam virtus Christi, quæ Ecclesiam ædificavit, eadem et templum destruxit. Propheta certe prædixit, et venturum Christum, et hæc operaturum, etiamsi is post captivitatem fuerit; audi quid dicat: *Et in vobis concludentur januæ, et non accendetur altare meum gratis. Non est mihi voluntas in vobis, quia ab Oriente solis usque ad Occidentem nomen meum glorificatum est in gentibus, et in omni loco incensum mihi offertur, et sacrificium purum (Malach. 1. 10. 11).* Vides quomodo manifeste et Judaismum ejecit, et Christianismum effulgentem monstravit, et ubique terrarum diffusum? Cultus vero rationem alius significavit his verbis: *Et adorabunt eum unusquisque ex loco suo, et servient ei sub jugo uno (Soph. 3. 10):* et alius iterum: *Virgo Israel lapsa est, non resurget amplius (Amos 5. 2).* Daniel autem hæc omnia aperte narrat: universa nempe tollenda esse, hostiam, libamen, unctionem, judicium. Verum hæc, quando adversus Judæos sermonem instituemus, clarius fusiusque explicabimus. Interim vero in destinata pergamus via, Gentiliumque contentionem retundamus. Non tibi dixi mortuos suscitatos, vel leprosos mundatos, ne diceres hæc mendacia esse, fastum et fabulas. Quis vidit? quis audivit? Iidem ipsi qui narrarunt crucifixum et colaphis cæsum, illi etiam hæc dixerunt. Cur ergo fide dignos in illis putas, in istis vero dicta reprehendis quasi hæc gesta non sint? Atqui si ad magistri gratiam hæc scripse-

περιγενόμενοι, καὶ ἀναιμωτὶ πολλαχοῦ πολέμων κρατήσαντες, καὶ τρόπαια μυρία στήσαντες καινὰ καὶ παράδοξα, οὗτοι ναὸν ἓνα ἐξ ἐκείνου μέχρι τῆς σήμερον οἰκοδομήσαι οὐκ ἴσχυσαν· καὶ ταῦτα τοσούτων βασιλέων γενομένων καὶ συμπραττόντων αὐτοῖς, καὶ πλήθους τοσούτου κατὰ τὴν οἰκουμένην κεχυμένου, καὶ χρημάτων τοσούτων αὐτοῖς παρόντων. Εἶδες πῶς ἄπερ ὠκοδόμησεν, οὐδεὶς καθεῖλε, καὶ ἄπερ καθεῖλεν, οὐδεὶς ὠκοδόμησεν; ὠκοδόμησε τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ οὐδεὶς αὐτὴν καθελεῖν δύναται· ἄν· κατέλυσε τὸν ναὸν, καὶ οὐδεὶς αὐτὸν ἀναστήσαι δύναται, καὶ ταῦτα ἐν χρόνῳ οὕτω μακρῷ. Καίτοι καὶ ταύτην καθελεῖν ἐπεχείρησαν, ἀλλ' οὐκ ἴσχυσαν· κάκεινον ἀναστήσαι ἐσπούδασαν, ἀλλ' οὐκ ἐδυνήθησαν.

Συνεχωρήθη δὲ καὶ τοῦτο, ἵνα μηδεὶς ἔχη λέγειν, ὅτι εἰ ἐπεχείρησαν, ἴσχυσαν ἄν. Ἴδου γοῦν καὶ ἐπεχείρησαν, καὶ οὐδὲν ἠδυνήθησαν. Καὶ γὰρ ἐπὶ τῆς γενεᾶς τῆς ἡμετέρας ὁ πάντας εἰς ἀσέβειαν νικήσας βασιλεὺς καὶ ἔδωκεν ἐξουσίαν τότε καὶ συνέπραξε, καὶ τοῦ ἔργου ἠψάντο, καὶ οὐδὲ μικρὸν προσελθεῖν ἠδυνήθησαν, ἀλλὰ πῦρ ἀπὸ τῶν θεμελίων ἐκπιθῆσαν πάντας αὐτοὺς ἀπήλασεν. Ὅτι δὲ ἠβουλήθησαν, καὶ τούτου δεῖγμά ἐστιν ἕως τοῦ νῦν τὰ θεμέλια γυμνωθέντα, ἵνα εἰδῆς, ὅτι ἐπεχείρησαν μὲν διασκάπτειν, οἰκοδομήσαι δὲ οὐκ ἴσχυσαν, τῆς ἀποφάσεως ταύτης ἀντιπραττούσης αὐτοῖς. Καίτοι γε καὶ ἤδη κατελύθη ὁ ναὸς οὗτος, καὶ μετὰ ἐβδομήκοντα ἔτη ἐπανελθόντων, εὐθέως ἀνέστη, καὶ λαμπρότερος τοῦ προτέρου γέγονε· καὶ λέγουσι τοῦτο, [581] καὶ προαναφωνοῦσι πρὶν γενέσθαι οἱ προφήται. Νῦν δὲ τετρακοσιοστὸν ἔτος ὑπερέβη, καὶ οὐδὲ ἔννοιά τις, οὐδὲ προσδοκία, οὐδὲ ἐλπίς τοῦ φανεῖσθαι πάλιν αὐτόν. Καίτοι τί τὸ κωλύον ἦν, εἰ μὴ θεία δύναμις ἦν ἡ ἀντιπίπτουσα; οὐ χρημάτων περιουσία πολλή παρ' αὐτοῖς; οὐ τοὺς ἀπάντων πανταχόθεν φόρους συνάγων ὁ πατριάρχης, ἀπείρους κέκτηται θησαυρούς; οὐκ ἰταμὸν τὸ ἔθνος, οὐκ ἀναίσχυντον, οὐ φιλόνεικον, οὐ προπετές, οὐ πολεμοποιόν; οὐ πολλοὶ κατὰ τὴν Παλαιστίνην; οὐ πολλοὶ κατὰ τὴν Φοινίκην; οὐ πολλοὶ πανταχοῦ; Πῶς οὖν οὐκ ἴσχυσαν ἓνα ἀναστήσαι ναὸν, καὶ ταῦτα ὀρῶντες τὴν λατρείαν αὐτοῖς ἐντεῦθεν πανταχοῦ πεπεδημένην, καὶ τὰ Ἰουδαϊκὰ ἔθνη ἠφανισμένα, καὶ τὰ τῶν θυσιαῶν, καὶ τὰ τῶν προσφορῶν, καὶ τὰ τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων νομίμων ἀνηρημένα, πεπαυμένα; Οὔτε γὰρ στήσαι βωμὸν, οὔτε θυσίαν ἀνενεγκεῖν, οὐ σπεῖσαι, οὐ πρόβατον ἐπιθεῖναι, οὐ θυμίαμα, οὐκ ἀναγνῶναι νόμον, οὐχ ἑορτὴν ἐπιτελέσαι, οὐκ ἄλλο τι τῶν τοιούτων αὐτοῖς ἐκτὸς τῶν προθύρων ἐκείνων ἐξῆν.

ιζ'. Ἀλλὰ καὶ ἐν Βαβυλωνί ποτε γενόμενοι, καὶ ἀναγκασόμενοι παρὰ τῶν πολεμίων ψάλλειν, οὐκ εἶξαν, οὐδὲ ὑπήκουσαν, αἰχμάλωτοι καὶ δοῦλοι ὄντες τοῖς δεσπότηαις κακοποιούσιν αὐτούς· ἀλλὰ καὶ πατρίδος ἐκπεσόντες καὶ ἐλευθερίας, καὶ περὶ τὸ ζῆν αὐτὸ κινδυνεύοντες, καὶ ὡς ἐν μέσῃ παγίδι ταῖς χερσὶ τῶν λαβόντων ἀπειλημένοι, κελευόμενοι τὴν ὥδην ἄδειν ἐκείνην τὴν διὰ τῶν ὀργάνων, οὕτως ἔλεγον· Ἐπὶ

τῶν ποταμῶν Βαβυλωνος ἐκεῖ ἐκαθίσασιν, καὶ ἐκλαύσαμεν, ὅτι ἐπηρώτησαν ἡμᾶς οἱ αἰχμαλωτεύσαντες ἡμᾶς λόγους ὧδῶν. Πῶς ἄσομεν τὴν ὥδην Κυρίου ἐπὶ γῆς ἀλλοτρίας; Καὶ οὐδὲ ἔχει τις εἰπεῖν, ὅτι διὰ τὴν ἀπορίαν τῶν ὀργάνων τοῦτο ἐποίουν· καὶ γὰρ αὐτοὶ τεθείκασιν τὴν αἰτίαν εἰπόντες· Πῶς ἄσομεν τὴν ὥδην Κυρίου ἐπὶ γῆς ἀλλοτρίας; Καὶ τὰ ὄργανα δὲ μετ' αὐτῶν ἦν. Ἐν γὰρ ταῖς ἰτέαις ἐν μέσῳ αὐτῶν ἐκρεμάσαμεν τὰ ὄργανα ἡμῶν, φησὶν. Ἀλλ' οὐδὲ νηστείαν νηστεύειν ἐξῆν. Καὶ τοῦτο δηλῶν αὐτοῖς ὁ προφήτης ἔλεγε· Μὴ νηστείαν νενηστεύκατέ μοι ἔτη ἐβδομήκοντα, λέγει Κύριος; Ὅτι δὲ οὐδὲ θύειν, οὐδὲ σπένδειν ἐξῆν, ἄκουσον τῶν τριῶν παίδων λεγόντων, Οὐκ ἔστιν ἄρχων, οὐδὲ προφήτης, οὐδὲ ἡγούμενος, οὐδὲ τόπος τοῦ καρπῶσαι ἐνώπιόν σου καὶ εὐρεῖν ἔλεος. Οὐκ εἶπεν, Οὐκ ἔστιν ἱερεὺς, παρῆσαν γὰρ ἱερεῖς· ἀλλ' ἵνα μάθῃς ὅτι τὸ πᾶν τοῦ τόπου ἦν, καὶ ἡ νομοθεσία πᾶσα ἐκεῖ συνεδέδετο, εἶπεν, Οὐκ ἔστι τόπος. Καὶ τί λέγω θύειν καὶ σπένδειν; οὐδὲ ἀπλῶς ἀναγνῶναι τὸν νόμον ἐξῆν αὐτοῖς· καὶ τοῦτόποτε ἐγκαλῶν ἕτερος προφήτης ἔλεγε· Καὶ ἀνέγνωσαν ἔξω νόμον, καὶ ἐπεκαλέσαντο ὁμολογίαν· οὐ πάσχα, οὐ πεντηκοστήν, οὐ σκηνοπηγίαν, οὐκ ἄλλο τῶν τοιούτων ἐπιτελέσαι οὐδέν. Ἀλλ' ὁμως εἰδότες, ὅτι ταῦτα πάντα ἀπέκλεισεν αὐτοῖς ἡ [582] τοῦ τόπου ἐρήμωσις, κἂν ἐπιχειρῶσί τισι, παρανομοῦντες ἐπιχειροῦσι, καὶ δίκην τούτου διδῶσιν, οὐκ ἴσχυσαν τὸν τόπον, ἐν ᾧ ταῦτα πάντα ἐξῆν κατὰ νόμον πρῆττεσθαι, ἀναστήσαι καὶ στήσαι. Ἡ γὰρ δύναμις τοῦ Χριστοῦ ἡ τὴν Ἐκκλησίαν οἰκοδομήσασα, αὕτη καὶ τοῦτον καθεῖλε. Καὶ προεῖπε καὶ τοῦτο ὁ προφήτης, ὅτι καὶ παρέσται ὁ Χριστὸς καὶ ταῦτα ἐργάσεται, καίτοι μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν γενόμενος. Ἄκουε δὲ καὶ τί φησι· Καὶ ἐν ὑμῖν συγκλεισθήσονται θύραι, καὶ οὐκ ἀνάγεται τὸ θυσιαστήριόν μου δωρεάν. Οὐκ ἔστι μοι θέλημα ἐν ὑμῖν, ὅτι ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου μέχρι δυσμῶν τὸ ὄνομά μου δεδῶξασται ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐν παντὶ τόπῳ θυμίαμά μοι προσάγεται καὶ θυσία καθαρὰ. Εἶδες πῶς σαφῶς καὶ τὸν Ἰουδαϊσμὸν ἐξέβαλε, καὶ τὸν χριστιανισμὸν ἐδείξε διαλάμποντα, καὶ πανταχοῦ τῆς γῆς ἐκτεταμένον; Καὶ τὸν τρόπον δὲ τῆς λατρείας ἐδήλωσεν ἕτερος πάλιν· Καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ ἕκαστος ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ, καὶ δουλεύσουσιν αὐτῷ ὑπὸ ζυγῶν ἓνα· καὶ ἕτερος πάλιν· Παρθένος τοῦ Ἰσραὴλ ἐσφάλλεν· οὐ μὴ ἀναστῆ ἔτι. Καὶ ὁ Δανιὴλ δὲ σαφῶς ἅπαντα ταῦτα διηγείται, ὅτι πάντα ἀρθήσεται, καὶ θυσία καὶ σπονδὴ, καὶ χρίσμα καὶ κρίμα. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν, ἦνίκα ἂν πρὸς Ἰουδαίους λέγωμεν, σαφέστερον καὶ εὐρύτερον ἀναπτύξομεν· τέως δὲ τῆς προκειμένης ἐχώμεθα ὁδοῦ, τῶν ἀνοήτων Ἑλλήνων τὴν φιλονεικίαν διορθοῦντες. Οὔτε σοὶ νεκροὺς εἶπον ἐγερθέντας, οὔτε λεπροὺς καθαρισθέντας, ἵνα μὴ λέγῃς, Ψευδῆ ταῦτα, κόμπος, μῦθος, τίς εἶδε; τίς ἤκουσεν; Οἱ εἰπόντες ὅτι ἐσταυρώθη, καὶ ἐπὶ κρόβης πληγᾶς ἔλαβεν, οὗτοι ταῦτα εἰρήκασιν· Πῶς οὖν ἐν ἐκείνοις ἀξιοπίστους εἶναι νομίζων, ἐν τούτοις ἐπιλαμβάνη τῶν εἰρημένων, ὡς οὐ γεγεννημένων; Καίτοι γε εἰ πρὸς χάριν τοῦ δι-

δασκάλου ταῦτα ἔγραφον εἰκῆ καὶ μάτην κομπάζοντες, τὰ σκυθρωπά ἂν ἐσιώπησαν καὶ τὰ πολλοῖς δοκοῦντα ἐπονείδιστα εἶναι· νῦν δὲ δεικνύντες αὐτῶν τὴν ἀλήθειαν, ἐν ἐκείνοις μάλιστα ἐνδιέτριψαν, καὶ πάντα μετὰ ἀκριθείας καὶ πολλῆς εἶπον τῆς δαφιλείας, οὐ μικρὸν, οὐ μέγα παραδραμόντες, ἀλλ' ἐν μὲν τοῖς σημείοις καὶ τοῖς θαύμασι τὰ πλεῖστα παρήκαν, ἐν δὲ τοῖς παθήμασι καὶ τοῖς δοκοῦσιν ἐπονείδιστοις, τούτοις ἐνδιατρίθοντες, πάντα πάντες μετὰ ἀκριθείας εἰρήκασιν. Ἄλλ' ἐγὼ τούτων πρὸς σὲ οὐδὲν εἰρηκῶς, τῶν θαυμάτων λέγω καὶ τῶν σημείων, ἵνα ἐκ περιουσίας πᾶσαν ἀναίσχυντον ἐμφράξω γλῶσσαν, τὰ νῦν φαινόμενα, τὰ νῦν πρὸ ὀφθαλμῶν κείμενα, τὰ τοῦ ἡλίου φανερώτερα, τὰ πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης διεσπαρμένα, τὰ πᾶσαν καταλαβόντα τὴν οἰκουμένην καὶ ἀνθρωπίνην ὑπερβαίνοντα φύσιν κατορθούμενα, καὶ ὁ Θεοῦ μόνον ἦν, ταῦτα εἰς μέσον ἤγαγον. Τί λέγεις; οὐκ ἀνέστησε νεκρούς; μὴ καὶ τοῦτο ἔχεις εἰπεῖν, ὅτι αἱ Ἐκκλησίαι οὐκ εἰσὶ κατὰ τὴν οἰκουμένην; οὐδ' ὅτι οὐκ ἐπεβουλεύθησαν; οὐδ' ὅτι κρατοῦσι καὶ περιγίνονται; Ἄλλ' ὡσπερ οὐκ ἔστιν εἰπεῖν ὅτι οὐκ ἔστιν ἡλιος, οὕτως οὐδὲ ταῦτα. Τί δέ; τὴν κα-

τασκαφὴν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ ναοῦ οὐχ ὄρας πρὸ ὀφθαλμῶν κειμένην τῆς οἰκουμένης ἀπάσης; διὰ τί μὴ λογίξῃ πρὸς σεαυτὸν· Εἰ μὴ Θεὸς ἦν, καὶ Θεὸς ἰσχυρὸς, πότεν ἂν οἱ μὲν θεραπεύοντες αὐτὸν οὕτως ἠϋξάντο καὶ ἐνοχλούμενοι, οἱ δὲ ἐσταυρωκότες αὐτὸν καὶ προσκεκρουκότες οὕτως ἐταπεινώθησαν, ὡς καὶ πολιτείας ἐκπεσεῖν ἀπάσης, καὶ ἀλῆται καὶ [585] πλάνοι καὶ φυγάδες περιέρχονται, καὶ χρόνος οὐδεὶς οὐδέτερον ἔλυσε; Καίτοι γε πρὸς τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν οὗτοι δὴ, οὗτοι αἱ Ἰουδαῖοι καὶ πόλεμον εἴλοντο, καὶ ὄπλα ἐκίνησαν, καὶ μακρῷ χρόνῳ παραταπτόμενοι διετέλεσαν, καὶ που καὶ ἐκράτησαν, καὶ πράγματα παρέσχον τοῖς τότε Λυγούστοις οὐ τὰ τυχόντα· τοσαύτη ἦν αὐτῶν ἡ δύναμις. Ἄλλ' ὅμως οἱ καὶ πολεμήσαντες τοσούτοις βασιλεῦσι καὶ παραταξάμενοι, καὶ χρημάτων ἰσχὺν τοσαύτην καὶ ὄπλων καὶ στρατιωτῶν ἔχοντες, καὶ στρατηγούς καὶ μυρίους ἐλάσαντες, ἕνα οὐκ ἴσχυσαν ἀναστῆσαι ναόν· ἀλλὰ συναγωγὰς μὲν πολλαχοῦ τῶν πόλεων ὑποκόδομησαν, τὸν δὲ τόπον τὸν παρεσχηκότα αὐτοῖς τῆς οικείας πολιτείας τὸ κῦρος, καὶ ἐνθα πάντα τελεῖν εἰώθασιν, καὶ ὅθεν ὁ Ἰουδαϊσμός συγκεκρότητο, τοῦτον μόνον οὐκ ἴσχυσαν ἀναστῆσαι.

runt ac temere frustra que jactitarunt, ea tacuissent, quæ tristia ignominiosa que apud multos habebantur. Jam vero illi horum veritatem declarantes, in illis maxime immorati sunt, omnia que diligenter copiose que tractarunt, nec parvo nec magno quopiam prætermisso, sed in signis et miraculis plurima tacuerunt; in cruciatibus autem et iis, quæ ignominiosa videbantur, plurimum immorantes, omnia omnes accurate narrarunt. Verum ergo nihil horum apud te commemorans, signa, inquam, et miracula, ut ex abundanti omnem impudentis lingue furorem compescam, ea quæ nunc videntur, quæ præ omnium oculis posita sunt, quæ sole clariora, quæ ubique in toto orbe dispersa, quæ universum occupant mundum, totamque naturam excedunt, gesta, quæ unius Dei sunt, ea, inquam, in medium adduxi. Quid dicis, non suscitavit mortuos? Num illud etiam dicere potes, Ecclesias in orbe non esse? An dicas insidiis non appetitas esse, non superasse nec victoriam reportare? At quemadmodum dici non potest solem non esse, sic neque hæc dici possunt. Quid ergo? Annon vides

Judaici templi ruinam in totius orbis conspectu positam? Cur non tecum hoc reputas: nisi Deus esset, Deusque fortis, quomodo cultores ejus vexati et exagitati ita creverunt, qui autem illum crucifixerunt, et læserunt, ita dejecti sunt, ut tota republica sua exciderent, et vagi, errones, profugi circumeant, nec quantumvis diuturno tempore alterutrum eorum solutum mutatumque est? Atque adversus Romanum imperium hi, Judæi, inquam, bellum susceperunt, arma moverunt, multoque tempore illud oppugnarunt, imo aliquando vicerunt, nec parva negotia fecerunt Augustis illius temporis: tanta erant potentia instructi. Attamen qui cum tot Imperatoribus bella gesserunt, qui tanta pecuniarum, armorum, militum vi pollebant, qui duces innumeros repulerunt, unum excitare templum non potuerunt; sed synagogas quidem per urbes extruxere multas; locum vero illum qui republicæ suæ præbet auctoritatem, ubi omnem cultum persolvere consueverant, atque unde Judaismus constituitur, hunc, inquam, solum instaurare non potuerunt.